

Tudományos és Műszaki Tájékoztatás

Könyvtár- és információtudományi
szakfolyóirat

60. évfolyam
HU ISSN 0041-3917

2013/10

Tartalom

Ajánló

FÜLÖP Ágnes: **Másfél évszázad a statisztika és az olvasók szolgálatában**

Cikkek

RÓZSA Dávid: Másfél évszázad – élő örökség. Mérőldkövek a Központi Statisztikai Hivatal könyvtárának történetében	411
KERÉKGYÁRTÓ Júlia: A nemzetközi csere a KSH Könyvtárban	421
KOVÁCS Zsuzsa – LELKES György: A KSH Könyvtár 1945 előtti magyar és magyar vonatkozású térképei	423
KOVÁCS Csaba: A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár kéziratára	429
GYŐRI Krisztina: Közönségkapcsolatok, kölcsönzés és könyvtárközi kölcsönzés a KSH Könyvtárban	436
LENCSES Ákos: A KSH Könyvtár tudásbázisai	441
RÓZSA Dávid – LENCSES Ákos: A KSH Könyvtár társadalomtudományi hivatkozásgyűjtő adatbázisa, a Mathias	446

Beszámolók • Szemlék • Referárumok

„This is a process, not an event...” – Beszámoló a LIBER éves (2013) konferenciájáról (Ism.: Kovácsné Koreny Ágnes)	450
GROSS, Jozef: Elektronikus szakirodalmi publikációk könyvtári környezetben (Ref.: Prókai Margit)	457

Scientific and Technical Information

Hungarian journal of library and information science

Vol. 60 • 2013/10

Summaries

RÓZSA, D.: Living heritage of one and a half century. Milestones in the history of the Hungarian Central Statistical Office (HCSO) Library 411

The Hungarian Central Statistical Office was established as a department of the Ministry of Agriculture, Industry and Commerce in 1867, shortly after the compromise between Austria and Hungary, and became an independent institution in 1871. Károly Keleti, its "founding father", realised that it was essential to maintain a modern special library in order to develop Hungarian statistics onto a higher level. During the last thirty years of the nineteenth century, the collections and the influence of the library were rapidly growing, and in 1897 it got the status of a national special library. The most important legacy of the decades between 1955 and 1983 is related to starting historical statistical research and to library automation, as well as to the achievements of research support activities. In recent years, the most influential development in the life of the library has been its opening to the entire population of the country.

KERÉKGYÁRTÓ, J.: International exchange in the HCSO Library 421

In the HCSO Library the essential literature in social sciences is provided through international exchange. After the 1874 statistical statute, arrangements have begun to establish an international exchange system with foreign statistical offices. In 1897, the second statistical statute declared that the HCSO should determine the amount of exchangeable surplus books. Nowadays the HCSO Library has 400 exchange partners.

KOVÁCS, Zs. – LELKES, Gy.: Hungarian and Hungary-related maps from before 1945 in the HCSO Library 423

There are 3749 maps from before 1945 included in the collection of HCSO Library (the map collection consists of 14 500 documents in total). In this article we examine 2112 maps (56% of those from the pre-1945 period, all of which are Hungarian or Hungary-related publications. A large number of these maps have been issued by the former Cartographic Section of HCSO, but, because of the legal deposit right of the HCSO Library, many originate from other publishers.

KOVÁCS, Cs.: The Department of Manuscripts in the HCSO Library 429

The HCSO Library is as old as the statistical office itself, while the Department of Manuscripts was founded much later. Until today the history and collection of this department has not yet

been described in an article. There were losses and damages in the history of the department, but the collection is growing, mostly through donations and acquisitions. The department makes efforts to process its manuscripts with quality work, and to provide this content for scholars and those interested.

GYÓRI, K.: Public relations, lending and interlibrary loan in the HCSO Library 436

Since 1897, the HCSO Library has operated as an open institution, but for a long time, lending books was restricted to the employees of HCSO. Other patrons were allowed to borrow books with a special permission from the director of the library only. Since 2010 (the introduction of a new reading room with open shelves), the library has been accessible to members of the council and everyone living in District 2 of Budapest. Since January 1, 2012 any Hungarian citizen can borrow books from the library.

LENCSÉS, Á.: Knowledge databases of the HCSO Library 441

In order to have historical statistics represented in the digital world, the HCSO Library decided to set up two knowledge databases. Judging by the amount of the statistical-historical literature and the variety of those interested, it is safe to say that there is much work to be done in this field in the following years, maybe decades. Providing free content of high quality is in the best interest of the library and its users who are keen to find this knowledge.

RÓZSA, D. – LENCSÉS, Á.: Mathias, the Database of Hungarian social science citations 446

Assessing and rating citations has become one of the most important indicators of scientific achievements. For English-speaking (and -writing) researchers this issue is mainly solved by huge databases that contain citations of electronic versions of articles. Hungarian databases are, however, not available due to the lack of digital journals. Thus it is hard to find citations for those who work in Hungary-specific areas, such as history and social sciences. As there is no common solution for all kinds of disciplines, related work started with smaller projects. One of them, Mathias, the Database of Hungarian social science citations has been organised by the HCSO Library. The database contains citations of Hungarian authors from four journals and is planned to be expanded to more source periodicals. As of September 2013, Mathias contains more than 15 000 citations.

Rózsa Dávid

Másfél évszázad – élő örökség. Mérföldkövek a Központi Statisztikai Hivatal könyvtárának történetében

A Földmívelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium statisztikai osztálya a kiegyezés után, 1867-ben jött létre, majd 1871-ben vált önálló hivattalá. Keleti Károly, az alapító igazgató korán felismerte, hogy a hazai statisztika megfelelő tudományos háttér, azaz könyvtár nélkül nem fejleszthető a kívánt szintre.¹

Az első évtizedek: 1867–1897

A statisztikai szervezet elhelyezése a kezdetekkor nem volt könnyű. Először átmenetileg *Keleti Károly* lakásában, majd harminc év alatt még kilenc helyszínen fordult meg a hivatal személyzete. A millenniumi év jelentette a fordulatot. Ekkor fogadta el az országgyűlés az 1896. évi XX. törvénycikket a hivatal épületéről. Budai telkét annak fejében kapta meg a *Központi Statisztikai Hivatal (KSH)*, hogy székházában nyilvános könyvtárat üzemeltet majd. (Majdnem nyolcvan évvel később, *Dányi Dezső* és *Walleshausen Gyula* regnálása idején a könyvtár gyorsan növekvő állománya miatt kialakult helyhiányt a törökbálinti raktárváros egyik hatalmas depójának kibérlésével sikerült felszámolni.)

Findura (1897-től: *Farkasfalvi Imre* (1. ábra), a könyvtár első vezetője 1871-ben került az önálló-sodott statisztikai hivatalba. Bár mindvégig a könyvtárban dolgozott, a könyvtárnoki kinevezést csak 1892-ben nyerte el. Harminc év szolgálat után, 1900. december végén léptették elő statisztikai főtisztá. 1904-ben hanyatló egészségi állapota miatt lemondott a „könyvtár vezetésének felelőségteljes feladatáról” (2. ábra). Ezt követően néhány évig még beosztottként az intézmény munkatársa maradt. 1907-ben vonult nyugalomba. Tudományos munkásságának legfontosabb emlékei Vácra és Rimaszombatról készített helytörténeti monográfiái, valamint *Fáy András*ról szóló értekezése.

Könyvtárnokként az első címjegyzékek és az 1885-ös szakkatalógus elkészítése a legmaradandóbb tette. Tevékenysége nyomán az alig kétezer kötetes induló állomány 1895 végére már 66 ezer darabot számlált. Az 1897. évi XXXV. törvénycikk kimondta, hogy a KSH „feladatainak előmozdításá-

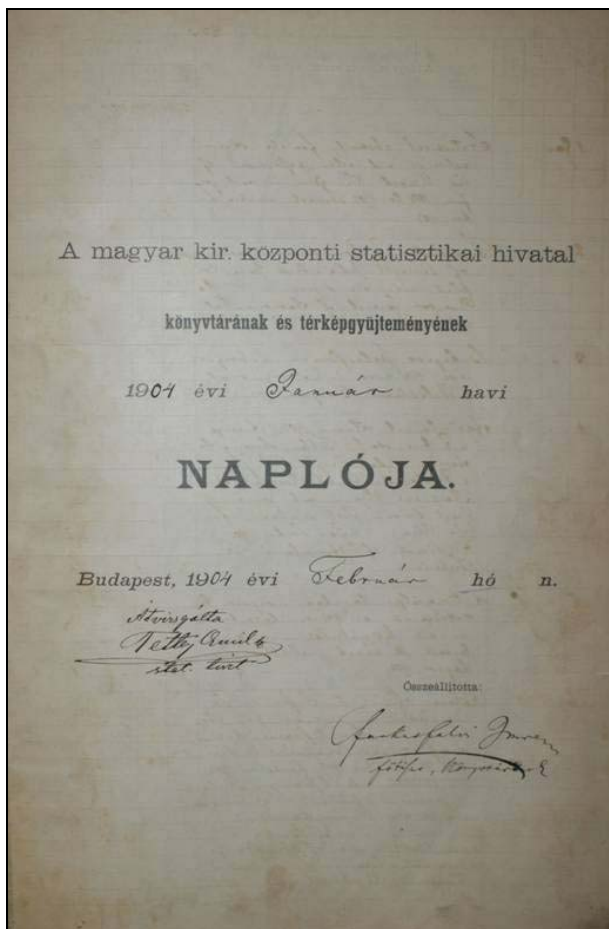
ra nyilvános könyvtárat és térképgyűjteményt tart fenn. E végből a nyomtatók, illetőleg kiadók a nyomdatermékekből statisztikai célokra egy példányt a m. kir. Központi Statisztikai Hivatalnak ingyen beszolgáltatni tartoznak”. Miután a törvény a magyar fennhatóság alá tartozó összes területet érintette, Horvát-Szlavóniából is érkeztek anyagok.

1. ábra *Findura Imre* (1844–1930)

Findura már 1871-ben elkezdte kialakítani a nemzetközi cserekapcsolatokat, ami a hivatal vándorló életmódja miatt különösen nehéz feladat volt. Kez-

detben harminccétféle kiadvány érkezett főleg német hivataloknak és Bécsnek köszönhetően. Tíz költözés és a nehéz körülmények mellett is egyre bővült a külföldi kapcsolatrendszer. 1870-re lényegében egész Európával sikerült szakmai viszonyt kialakítani. Így nemcsak Bécsből, Drezdából, Brémából, Münchenből, Berlinből, Lipcséből, de Franciaországból, Portugáliából, Spanyolországból, Olaszországból, Hollandiából, Finnországból és Romániából is küldték a dokumentumokat. A naprakész szakirodalom jelenléte nagyban hozzájárult a hazai statisztika megkérdésének mérsékléséhez.

2. ábra Az utolsó gyarapodási napló Findura (Farkasfalvi) Imre aláírásával

A csereprogramnak nagy lökést adott az 1897. évi statisztikai törvény, amelynek értelmében a cserepéldányok számának megállapítása a hivatal hatásköre lett. Egy másik hivatallal folytatandó cseréről a hivatal igazgatója dönthetett, miután a könyvtárnok javaslatot tett erre. Újabb lényeges fejlemény volt, hogy az 1880-as évektől a külföldi statisztikai hivatalokon túlmenően más állami intéz-

ményekkel, minisztériumokkal, tudományos társaságokkal, kutatóintézetekkel is kooperáltak. Az évszázad kilencvenes éveiben a könyvtár az egész világra kiterjedő cserekapcsolatokat épített ki, többek között az Egyesült Államokkal, Japánal, Oroszországgal, Ausztráliával. A századfordulóra így igen komoly nemzetközi gyűjtemény állt rendelkezésére valamennyi kutatónak a különböző népszámlálások, évkönyvek anyagaiból.

A „nemzet második könyvtára”: 1897–1949

Nemcsak az ókori birodalmak történetében találunk átmeneti, „sötét” időszakokat: a modern kor nyilvános intézményei is bőven szolgálnak efféle példákkal. A KSH könyvtárának *Findura Imre* háttérbe húzódása utáni éveiről, az őt követő vezetők kronológiájáról az eddig megismert források rendkívül keveset árulnak el. A személyzeti iratok és a szematizmusok a legritkább esetben közlik a tisztviselők szervezeti egységét. S ha közlik, akkor is csak az egyes fizetési fokozatokba való átsorolások, a rangemelkedések pontos dátumát adják meg, ami az illető munkavégzésének helyéről nem nyújt információt.

Mindez különösen azért fájdalmas, mert fél évszázadba került, hogy a kiemelkedő tehetségek újra olyan számban lépjenek el a könyvtárat, mint ama „sötét” múlt századelőn. Míg az 1950-es évektől sorra jelentek meg az intézményben a magyar kulturális, tudományos élet korábban és később is elismert, ám akkor éppen margóra szorult kiválóságai, az 1900-as években a majdan az államigazgatás különféle magas pozícióba jutó tisztviselők irányították a könyvtár életét. Igaz, az I. világháborúig mindegyikük inkább a statisztika vagy a közgazdaságtan területén érezte magát otthon, mint a könyvtárban. Jellemző, hogy mivel általában karrierjük első vagy csupán egyik és messze nem legfontosabb állomásaként tekintettek az intézményre, az egyébként bőséges anyagot kínáló életrajzi lexikonok sem részletezik pályafutásuknak ezt az időszakát. Van, akiről csak egy leltárkönyvi aláírásából tudjuk, hogy könyvtárvezetőként működött.

Ferenczi Izsó 1903-ban került a KSH-ba, ahol 1904–1905 folyamán működött könyvtárnokként miniszteri segédfogalmazói rangban, azaz elődjénél és közvetlen utódainál jóval magasabb pozícióban. A kereskedelemügyi minisztériumba való 1918-as áthelyezéséig kereskedelmi statisztikával

foglalkozott. Miniszteri titkárként hagyta el a hivaltalt. A két világháború közötti korszak iparpolitikájának meghatározó alakjává vált; kidolgozta az önálló vámtarifatörvényt, és rendszeresen képviselte a magyar kormányt különböző nemzetközi közgazdasági konferenciákon.

A múlt századelőn a könyvtárban szolgált hivatalnokok közül utóbb *Bud János* érte el a legfényesebb sikereket. 1901-ben állt állami szolgálatba. 1907 folyamán a könyvtár vezetésén kívül bűnügyi statisztikával és az árstatisztikai munkák irányításával foglalkozott. Ennek eredménye lett az első hazai árstatisztikai kiadvány. Később a kereskedelemügyi minisztériumban, majd a *Közélelmezési Hivatalban* dolgozott. 1922 és 1924 között a Bethlen-kormány közélelmezésügy irányításával megbízott tárca nélküli minisztere, 1924-től 1928-ig pénzügyminisztere, 1929 és 1931 között kereskedelemügyi minisztere volt. 1922-től 1939-ig négyszer választották országgyűlési képviselővé.

Podmaniczky Horác arisztokrata család sarjaként bejárta szinte egész Európát; útjai során mezőgazdasági problémákat tanulmányozott. 1902-ben lépett a KSH kötelékébe. Széles körű nyelvtudása miatt a hivatalban főleg fordítási munkákkal bízták meg, de a leltárkönyvi bejegyzések szerint a könyvtárat is igazgatta. 1909-ben a római székhelyű *Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet* könyvtári és bibliográfiai osztályának alapító vezetője lett. 1919 után a közélelmezési, majd a földművelésügyi minisztériumba került, ahol 1921-ben osztálytanácsossá nevezték ki.

Pogány Frigyes 1899-ben kezdte meg pályáját a KSH-ban. Szakterülete a kultúrstatisztika lett. A *Magyar Minerva V.*, 1912–1913-ra érvényes kötete könyvtárvezetőként említi. 1914-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba távozott, ahol karrierje csúcán államtitkári rangban szolgált. 1933 után aktívan közreműködött a magyar filmes közéletben.

Közel egy évtized után *Edelényi Szabó Dénes* volt az első könyvtárvezető, akinek karrierjében a könyvtár főszerepet játszott. 1904-ben került a KSH-hoz gyakornokként, ugyanakkor tette le a statisztikai szakvizsgát. Kezdetben áruforgalmi, majd oktatásstatisztikával foglalkozott. 1907-es értékelőlapján már miniszteri segédfogalmazói rangban szerepel, és a könyvtári munkákat is megemlíti tevékenységei között. 1914-től 1931-es haláláig igazgatta a könyvtárat. Működése alatt hozták meg az intézménynek teljes körű köteles-

példány-jogot biztosító 1929. évi XI. törvénycikket. Ezzel a könyvtár az ország második legjelentősebb gyűjteményének birtokosává vált. A jogszabály ugyanakkor nem adott választ néhány arra az alapvető problémára, hogy az intézményi struktúra alapja az 1897. évi XXXV. törvény maradt. Nem véletlen tehát, hogy az intézmény vezetője panaszkodott az elégtelen raktározási lehetőségek, a kicsi, tizenkét személyes olvasóterem és a túlságosan alacsony alkalmazotti létszám miatt. Az is nehézséget okozott, hogy a hivatali és a könyvtári státuszok nem voltak megfelelően elhatárolva. Egészen addig az volt a szokás, hogy a hivatalból átirányított statisztikusok félig itt, félig ott tevékenykedtek.

Gombás Géza munkássága

A KSH könyvtárában negyedszázadon át *Gombás Géza* képviselte az állandóságot, aki aktív éveit szinte teljes egészében az intézménynek szentelte. Jól képzett, ambiciózus és nagy munkabírási hivatalként volt, akiből békésebb körülmények között minden bizonnyal igen eredményes vezető válhatott volna. Igazgatói időszaka azonban egybeesett a szörnyű 1940-es évtizeddel: nagyszabású tervei közül jóformán semmit sem tudott megvalósítani a világháború, az azt követő könyvtári „padlássöprések”, majd a „fordulat éve” miatt.

Gombás Géza 1922 decemberében kezdte meg szolgálatát a KSH-ban. 1924 januárjától a könyvtárban tevékenykedett. 1940-től haláláig a hivatal könyvtárának vezetője volt előbb miniszteri segédtitkári, 1942-től miniszteri titkári, 1944-től miniszteri osztálytanácsosi rangban. 1941-ben és 1946-ban a *Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete* választmányi tagjává választották. Legtöbb írását – kilencvenhét dolgozatot, javarészt cikk- és könyvismertetések – a *(Magyar) Statisztikai Szemlében* publikálta. Rendszeresen közzétette a magyarországi és a nemzetközi könyvtermelés főbb mutatóit, valamint a hivatal könyvtárának gyarapodási és látogatottsági adatait. Eltávolítása után 1949. június 9-én öngyilkos lett. A Farkasréti temetőben temették el, sírját felszámolták. A KSH a rendszerváltás után többekkel együtt erkölcsi rehabilitációban részesítette.

Mindebből azonban Gombás munkába állásakor még semmi sem látszott. A szorgalmas tisztviselő sorban készítette a feljegyzéseket felettesei számára a mindaddig megoldatlan nehézségekről. Egy a hagyatékában fennmaradt kézirat érzékletesen ábrázolja, milyen összetett problémarendszer-

rel kellett szembenézniük a könyvtár vezetőinek. „Könyvtárunk mai elhelyezettsége nem teszi lehetővé” a muzeális funkció maradéktalan ellátását a légitámadásoknak aligha ellenálló falak között. „De nemcsak a nemzeti veszedelem elleni nagyobb biztonságot nem nyújthatja könyvtárunk a nemzeti kulturális javak egy jelentős része – a hungarológiák – számára, a légi támadás veszélyét figyelmen kívül hagyó egyszerű elraktározásuk és megőrzésük is lehetetlenné vált a helyszűke miatt, feldolgozásuk és a bennük rejlő kulturális értékeknek a köz javára való gyümölcsöztetésük pedig a képzett könyvtári személyzet elégtelensége folytán.”

1943-ban, amikor az állomány nagysága már 250 ezer kötetre rúgott, tizennyolc tisztviselő próbálta kezelni a kurrens anyagot és megoldani a retrospektív feldolgozást. Gombás 1946-ban újabb javaslatot tett a súlyos helyhiány – legalább ideiglenes – megoldására. Megállapítása szerint „a raktározás lehetetlenülésén kívül súlyos helyzet elé állítja a könyvtárt az évenként 8-9.000 kötetre tehető anyagszaporulat könyvtári feldolgozásához szükséges munkahelyiségek elégtelen száma is. A feldolgozás legalább 6 helyiséget igénylő munkálatai, a kurrens folyóiratok kezelésére fenntartott egy helyiségen kívül, 2 szobában folynak. De nem tűr halasztást az olvasóterem megoldásának kérdése sem, mert a »jelentőségre nézve második könyvtár« csupán egy – mindössze 12 személy befogadását biztosító – olvasóhelyiséggel rendelkezik, külön folyóiratolvasója pedig egyáltalában nincsen.”

Budapest ostroma a hivatalt és könyvtárát sem hagyta érintetlenül. Előbb egy gyújtóbomba csapott be az épületbe, elpusztítva a folyóirattárat és mintegy tízezer kötetet, később a német katonák gyűjtogatása okozott veszteségeket. A könyvtár ennek ellenére már 1945 júliusától fogadta a látogatókat. A következő csapást a „fasisztának”, „szovjetellenesnek” és „antidemokratikusnak” nyilvánított sajtótermékek minden szakszerűség nélkülöző kiválogatása és elszállítása jelentette, amelynek leállítását hiába kérte az igazgató az illetékes szervektől.

Gombás Géza eltávolítása után újabb átmeneti időszak következett, amelyről szinte egyáltalán nem áll rendelkezésünkre forrás. Az új korszakot Kovacsics József (3. ábra) 1954-es vezetői kinevezése hozta el.

3. ábra Kovacsics József (1919–2003)

A könyvtár újjászületése: 1955–1983

Kovacsics József és a történelmi statisztikai kutatások megindítása

A könyvtár 1955 első feléig a hivatal egy főosztályán belül, osztályként működött, miközben a munkatársak ekkori száma és a könyvtári állomány nagysága, de főként a könyvtárral szemben felmerülő igények, az ésszerű használat már régóta indokolták az önálló intézménnyé válást. Költségvetésileg sem volt önálló, működtetése nem tartozott a hivatal prioritásai közé. Ez a felismerés vezette a KSH vezetését annak az előterjesztésnek a benyújtásához, amelynek alapján a *Minisztertanács* 1956. január 1-jei hatállyal önálló státuszt adott az intézménynek.

A könyvtár valós állapotának felmérését könyvtárközi szakértői bizottság végezte el, amelynek megállapításai segítettek a könyvtári munka több szakmai területén mutatkozó, nélkülözhetetlen átalakítások kidolgozásában. Fontos szakmai újítás volt az ETO és az addigitól eltérő raktározási

rend bevezetése, a nemzetközi szakirodalom analitikus feldolgozása, az állomány- és katalógusrevízió megkezdése, az új szerzeményekről és folyóiratcikkekről szóló rendszeres tájékoztatás megszervezése, a cserekapcsolatok bővítése. Új feladatként jelentkezett a statisztikai dokumentációs és bibliográfiai munka kialakítása, a raktárak rendezése, a hálózati rendszer létrehozása, a mindehhez szükséges személyi és tárgyi feltételek biztosítása, a személyi állomány szakmai képzése, a személyi és intézményi szakmai kapcsolatok bővítése is. Részben visszatekintő jelleggel, részben az ekkor aktuálissá vált feladatok leírásával jelent meg a könyvtár első (és azóta is utolsó) évkönyve.

A fenti feladatoknak megfelelő, átmeneti szervezeti séma alkalmazását követően a könyvtárnak az önállóvá válásról szóló minisztertanácsi határozat értelmében új szervezeti és ügyrendi szabályzatot kellett kidolgoznia, amely 1957 nyarától lépett érvénybe. Ez rendelkezett a könyvtár közművelődési feladatokat is ellátó, tudományos szakkönyvtár jellegéről, a KSH elnöke és a művelődésügyi miniszter közös felügyeleti jogáról, a könyvtár feladatairól, gyűjtőköréről, vezetéséről, szervezetéről, használatáról és állományának védelméről.

A korszak maradandó eredménye a történeti statisztikai kutatások megindulása a könyvtárban. Kovacsics kezdeményezésére Péter György, a KSH elnöke 1954 szeptemberében átiratban fordult Ember Győzőhöz, a Magyar Országos Levéltár (MOL) vezetőjéhez „a történeti statisztika behatóbb művelését” és egy ezzel foglalkozó kiadvány közös elkészítését javasolva 1955 második felére. Az ajánlat szerint az e célra létrehozandó levéltári munkaközösség állandó kapcsolatot tartana a KSH kijelölt munkatársaival. A levél tartalmazta az elkészítendő történeti statisztikai kiadvány rövid tartalmi vázlatát is. Az első fejezet a történeti statisztika fogalmának, tárgyának és módszereinek bemutatását, a második a szakstatisztikák történeti forrásainak, valamint a történeti statisztika levéltári forrásainak – a középkori oklevelek, dézsmajegyzékek, urbáriumok, úrbéri, dikális és XVIII. századi összeírások, térképek, földmérések – anyagát tartalmazná, a harmadikban történeti statisztikai tanulmányok szerepelnének, a függelék pedig a mértékegységek, szakkifejezések, mutatók magyarázatát foglalná magába. A levéltári forrásanyag számszerű alátámasztásának, valamint a tanulmányok között egy gazdasági téma kidolgozásának fontosságát is kiemelte a javaslat. Mindehhez a KSH a szükséges technikai segítséget kívánta biztosítani. Ugyancsak felmerült a tudományos kutá-

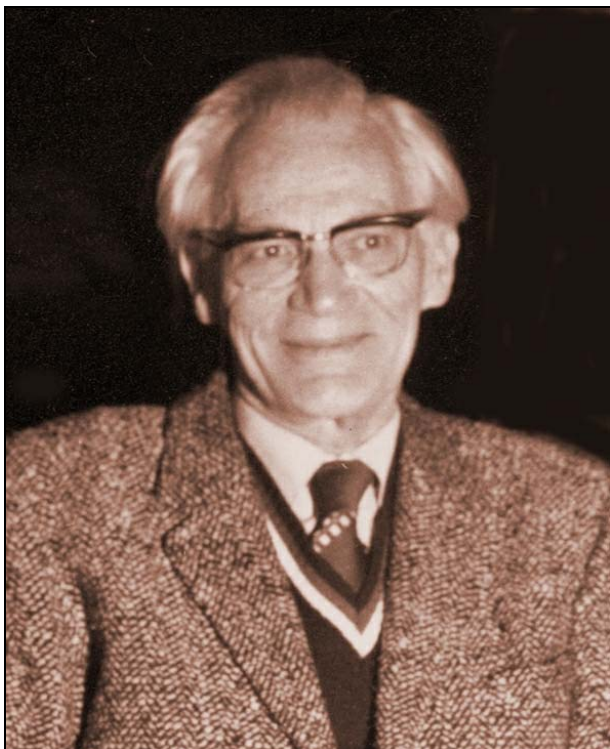
tások támogatásához a Magyar Tudományos Akadémiától célhitel igénylése a levéltárral közösen.

A MOL vezetője alapvetően mindkét javaslattal egyetértett. A KSH elnökének írott válaszlevelében megerősítette, hogy intézménye feladatának tekinti a történeti statisztikai munkában való részvételt és a tervezett kiadványban való aktív közreműködést. Két fontos változtatási javaslata közül az egyik a megjelentetés időpontjára vonatkozott, ugyanis hosszabb időt látott szükségesnek például a középkori oklevelek statisztikai anyagának feldolgozásához, vagyis nem látszott reálisnak az 1955-ös határidő. A másik módosítás tartalmi jellegű volt, egy kisebb területi egység (város vagy megye) 1828. évi összeírásának sok szempontú adatfeldolgozását javasolta, és ennek megfelelő kiadványtervet küldött át a KSH-nak.

A megjelentetéshez eredetileg tervezett 1955-ös időpont koraiságára vonatkozó előrejelzés egyébként helyesnek bizonyult: *A történeti statisztika forrásai* című, négyszázhatvan oldalas kötet Kovacsics József szerkesztésében, a KSH és a MOL közös kiadványaként 1957-ben jelent meg. A mű a további kutatások alapvetéseként bemutatja azokat a levéltári forrásokat, amelyek alapján számszerű statisztikai feldolgozások végezhetők. Mind e könyv előkészítésében, mind a további kutatásokban kiemelkedő szerepe volt Ila Bálintnak, a MOL főlevéltárosának, a helytörténeti és a visszatekintő regionális kutatások kiváló szakértőjének; Móricz Miklósnak, a változatos életművet felmutató demográfusnak; Némethy (Benisch) Artúrnak, Klebelsberg Kunó művelődéspolitikus és Teleki Pál miniszterelnök nemzetiségpolitikai szakértőjének, valamint Thirring Lajosnak, a kiemelkedő demográfusnak.

Dányi Dezső és a könyvtárgépesítés kezdetei

Kovacsics Józsefet 1960-ban Dányi Dezső (4. ábra) váltotta a könyvtár élén, aki egészen 1983-ig töltötte be ezt a pozíciót. Az ő irányításával és egyre több, különböző háttérű és profilú közreműködéssel folytatódott a Kovacsics idején megkezdett történeti statisztikai kutatómunka. A KSH könyvtára a következő évtizedekben számos, a korábbi munkahelyén nemkívánatosá vált, politikailag nem eléggé „motivált” személyt fogadott be. Ahogy Dányi mondta, a könyvtár „azilummá, menedékhellyé vált”. Kiváló demográfusok, könyvtárosok, szociológusok, történészek – köztük Andorka Rudolf, Bibó István, Fügedi Erik és Perjés Géza – kerültek az intézményhez.

4. ábra Dányi Dezső (1921–2000)

Dányi az elsők között kezdeményezte a számítástechnika alkalmazásának bevezetését a könyvtári munkában. Az 1960-as évtized második felétől néhány munkatárs számítástechnikai tanfolyamra való beiskolázásával, a gépi visszakereső módszerek kimunkálásának ösztönzésével vált a hazai könyvtárgépesítés egyik kezdeményezőjévé. A KWIC (Keyword in context) indexrendszer alkalmazásával 1969 és 1973 között készültek a munkabérekre és jövedelmekre, az árakra és árindékokra, majd a mező- és élelmiszergazdaságra vonatkozó hazai és nemzetközi szakirodalom keresőszavas feltárásai, illetve az ezeket tartalmazó publikációk a KSH könyvtárában. 1978-ban a Dányi által felállított fejlesztési-szervezési csoport égisze alatt jelent meg a könyvtár átfogó számítógépes munkáinak szükségességét, illetve egy ilyen rendszer technikai és egyéb feltételeit tárgyaló részletes tanulmány. Ezt az időszakot nevezték később a számítógépes fejlesztések krónikásai a magyar könyvtári informatika hőskorának.

Az első szakirodalmi tájékoztató adatbázis, a TEXTPAC szabadszöveges információtároló és visszakereső rendszer próbaüzeme 1976-ban, rendszeres futtatása a KSH központi számítógépen 1977-ben kezdődött. Ez tartalmazta a hazai és

nemzetközi szakirodalom tételeinek rövid, annotált bibliográfiai leírásait, mind a könyvtárat használó szakemberek tájékoztatására, mind pedig a hivatali és más, érdekelt intézményi munkatársak számára készített számítógépes témafigyelés céljára. 1980-tól ezen az alapon készültek a könyvtárba érkező szakkönyvek, majd a teljes beérkező szakirodalom válogatott gyarapodási jegyzékei is. A TEXTPAC az 1990-es évtizedben 225 hazai és külföldi folyóirat analitikus feltárása alapján több mint 140 ezer rekordot tartalmazott, és alapjául szolgált a huszonkét témakört felölelő (és ugyanennyi füzetben közzétett) számítógépes gyorsbibliográfiáknak. 1999-től az adatbázis online elérhetőségét is megoldották. Az állományban való vizsszakeresést közel hatezer tárgyszó segítette.

A Csehók-korszak: 1983–2002

A *Csehók István* nevével fémjelzett két évtized könyvtár-gépesítési munkálataiban szerencsére alapozni lehetett a hivatal számítóközpontjának szakértelmére és meglévő gépparkjára.

A KSH munkájának támogatásához, a beérkező szakmai anyagok és információk optimális feltárásához, felhasználásához, a témafigyeléshez, a hatékony információszolgáltatáshoz az 1980-as évek végén szükségessé vált a TEXTPAC karbantartása és továbbfejlesztése. Bár integrált rendszert akkor nem találtak, megfelelő megoldásnak tűnt a hazai fejlesztésű TEXTAR egy későbbi továbbfejlesztés perspektívájával, amire viszont nem került sor. A rendszerben az adatbevitel megfelelően működött, lehetőség volt a mezők és bibliográfiai tételek közötti átjárásra, illetve összetett keresésre. A *KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgáltatással* egyidejűleg ezt a rendszert vezették be a *Budapesti Tanítóképző Főiskola Könyvtárában*, a *Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban*, az *Országgyűlési Könyvtárban*, a *Találmányi Hivatalban* és a *TUNGSRAM Könyvtárban*. A TEXTAR-t 1990-től 2002 végéig alkalmazta a könyvtár. A katalogizálást 1991-ig tárgyszavazással és ETO-jelzettel, 1992-től viszont már csak tárgyszavazással végezték. Maga a rendszer hálózati gépeken, üzembiztosan futott. Felhasználói szempontból hátrányt jelentett, hogy a keresési idő kicsit hosszú volt, és a menüsor sem bizonyult sikeresnek. Ezzel és az elmaradt fejlesztéssel volt magyarázható, hogy felvetődött a párhuzamosságokat elkerülő, integrált, az összes munkafolyamat gépesítésére és az internetes elérésre is alkalmas könyvtári rendszer létrehozásának igénye.

Ehhez jó technikai alapot nyújtott, hogy 2001-ben a könyvtár hatvan PC-ből és egy kétprocesszoros szerverből álló, korszerű Windows 2000-es géparkot, valamint új nyomtatókat és szkennert kapott. 2001 végén döntés született az integrált számítógépes rendszer bevezetéséről: a könyvtár az IQSoft által forgalmazott OLIB 7.1-et választotta. Sürgős feladat volt a TEXTPAC, illetve a TEXTAR-ban feldolgozott 155 ezer tétel konvertálása az új integrált rendszerbe, ami hosszabb időt és programozói munkát vett igénybe. 2002-ben elindult a fejlesztés, a betanulás, a modulok bevezetése, az év végére pedig sikeresen befejeződött a konverzió, és elkezdődött az OLIB katalógizáló moduljának alkalmazása. A rendszer teljes bevezetése azonban Csahók István halála miatt már az új könyvtári vezetésre maradt.

1990-ben a szakirodalmi bibliográfiai adatbázis tételeinek száma már megközelítette a 160 ezret. Speciális irodalomkutatási szolgáltatásokat külső megrendelésre térítés ellenében végzett a könyvtár. A hivatali szakmai főosztályok negyedévenként kaptak tájékoztatást a számítógépes adatbázisba került releváns bibliográfiai tételekről, amelyek közel száz témakört öleltek fel. A könyvtár működtette a statisztikai könyvesboltot és a statisztikai információszolgálatot is; ez utóbbi átlagosan napi száz telefonos vagy személyes megkeresésre válaszolt.

Az 1990-es évtized második felére a könyvtár nemzetközi kapcsolatai is jelentősen bővültek. Rendszeres kapcsolattartás alakult ki száz ország hasonló intézményeivel, négyszáz cserepartnerrel és az összes fontos nemzetközi szervezettel. Az országok többségének és a nemzetközi szervezeteknek a statisztikai évkönyvei és legfontosabb más kiadványai, folyóiratai az intenzív cserekapcsolatok révén a könyvtárba kerültek. Ez segítette a hivatal munkatársainak nemzetközi tájékozódását, az összehasonlító elemzések készítését. Ugyanakkor továbbra is érvényben maradt, hogy a kölcsönzés lehetősége a KSH dolgozóira és az egyetemi statisztikai tanszékek oktatóira, illetve – az *Országos Dokumentum-ellátási Rendszer* keretében is – a könyvtárközi kölcsönzésre korlátozódott.

A könyvtári állomány 1990-ben 613 ezer, 1997-ben csaknem 670 ezer bibliográfiai egységből állt, benne a nyolcvanezres folyóirat-állománnyal és a 160 ezer hivatalos statisztikai dokumentummal. A hazai kötelempéldány-szolgáltatás, a csökkenő, de mégis jelentős nemzetközi cseretevékenység, az ajándékok és vásárlások együtt eredményezték,

hogy a könyvtár teljes dokumentumállománya az ezredfordulón elérte a 700 ezer bibliográfiai egységet, ezen belül a hivatalos statisztikai dokumentumoké a 170 ezret. Kilencszáz hazai folyóirat, újság és közlöny, valamint ötszáznál több külföldi periodikum járt a könyvtárnak, a térképgyűjtemény állománya pedig elérte a tízezetet.

A dokumentumfajták és a gyarapodás forrásai szerinti, évenkénti adatok 1992-től állnak rendelkezésre. 1992 és 2002 között az egyetemi és főiskolai jegyzeteket is tartalmazó könyvállomány közel 97 ezer egységgel bővült, aminek háromnegyedét a hazai kötelempéldányok tették ki. Az első két évben a gyarapodás évi átlaga e kötelempéldányoknál kétezer-kétszáz volt, majd ez az átlag 1994-től kezdve három és félszeresére ugrott, nyilvánvalóan a könyvkiadás liberalizálásával, a kiadók, magánkiadások és a könyvkiadással is foglalkozó egyéb intézmények számának és fajtáinak növekedésével összefüggésben. A tizenegy évet áttekintő kimutatás szerint az ajándékként beérkező könyvek száma csökkent, a hazai csere és vétel pedig végig alacsony szinten állt. Ami a könyvállomány külföldi forrásait illeti, ott összességében messze a csere dominált, és bár ez is erősen csökkenő tendenciát mutatott, egyedül két és félszer annyit produkált, mint a másik három forrás (ajándék, köteles, vétel) együtt. A hazai források együttesen a könyvállomány növekedésének 86%-át tették ki. Áttérve egy másik fontos dokumentumfajta, az időszaki kiadványok (statisztikai évkönyvek és hasonló kiadványok) kategóriájára, a hazai források között egyenlő mennyiségben az ajándék és a köteles példány szerepelt, míg a csere és a vétel jelentéktelen mértékben járult hozzá a növekedéshez. Ezzel ellentétben a külföldi forrásoknál – hasonlóan a könyvállomány bővüléséhez – itt is a csere hozta a legtöbbet, egyébként időben erősen csökkenő mértékben (1992-ben ezerhetvenhat, 2002-ben négyszázharminchárom kiadvánnyal). A hazai és külföldi forrás itt csaknem kiegyenlítőddött, a vizsgált időszak 25 ezres termése 13:12 arányban oszlott meg. A hazai forrásból érkező folyóiratok túlnyomó többsége köteles példány volt. Értékelhető mennyiséget jelentett az ajándékozás és a vétel útján szerzett folyóirat-állomány is. Külföldről a folyóiratok is elsősorban cserekapcsolatok alapján érkeztek.

Az 1980-as évtized második felében elsősorban a számítástechnikai tárgyú nyomtatott kiadványokhoz készült floppy mellékletek formájában nálunk is megjelent az elektronikus dokumentum műfaja. A nagy áttörést az 1990-es évtizedben a más temati-

kájú szövegeket és adatokat tartalmazó információhordozók megjelenése és elterjedése jelentette. A könyvtár 1999-től tartja nyilván külön kategóriaként az elektronikus dokumentumokat. Bár az intézmény saját kimutatása szerint a beérkező ilyen dokumentumok száma az 1999. évi 445-ről 2002-ben 250-re csökkent, az elektronikus folyóiratok és adattárak jelentőségét már akkor meg kellett becsülni, mivel praktikus, gazdaságossági és környezetvédelmi okok miatt egyre több kiadványt papíralapú megjelentetés helyett csak elektronikusan tesznek közzé. A beszerzés hazai forrásai közül az ajándék és a vétel, a külföldieknél a vétel volt a meghatározó, és feltűnően kevés volt a hazai köteles példány. A négy év alatt összesen beérkezett 1450 elektronikus dokumentum 73%-a külföldről származott. A szakmai munkát nagymértékben segítették a KSH és az *Eurostat* ilyen dokumentumai.

Megállapítható, hogy a könyvtári állomány teljes növekedése a vizsgált időszakban 144 ezer dokumentum volt, ennek kétharmadát a könyvállomány gyarapodása tette ki. A hazai források között túlnyomó többséget képviseltek a köteles példányok, míg a külföldről érkezett dokumentumok legnagyobb része csere révén került a könyvtárhoz.

A könyvtár az ezredfordulón

Csahók István halála után addigi helyettese, *Nemes Erzsébet* vette át a könyvtár vezetését, aki két cikluson át, 2003 és 2013 között volt az intézmény főigazgatója.

A könyvtár ezredfordulós digitalizálási tervében prioritást élveztek a helységnévtárak. Az *Informatikai és Hírközlési Minisztérium 24. óra* elnevezésű pályázata lehetővé tette az 1873 és 1913 közötti kötetek, összesen tizenhatezer oldalnyi szöveg beszkenyelését és hozzáférhetővé tételét. A *Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárral* együttműködésben később sor került az 1885 és 1910 között napvilágot látott statisztikai évkönyvek digitalizálására. Önerőből oldottuk meg a II. József-féle 1784–1787-es, az 1850-es és az 1857-es, valamint az 1970-es népszámlálás kötetanyagának digitalizálását.

2008-ban a könyvtár csatlakozott Budapest II. Kerületi Önkormányzatának *Budapest II. kerület Bel-Buda kerületrészének funkcióbővítő rehabilitációja* (KMOP-5.2.2/B-2008-0011) című pályázatá-

hoz. Az *Európai Unió* által fizetett projekt teljes volumene meghaladta az egymilliárd forintot, amelyből a könyvtár 43 millió forinttal részesült. Lehetőség nyílt az intézményt övező szűkebb környezet rendezésére és az egyik raktárhelyiségből új, szabadpolcos olvasóterem létrehozására 164 négyzetméteren. A 2010 szeptemberében átadott helyiséget *Bibó Istvánról* neveztük el, aki 1963 és 1971 között tevékenykedett könyvtárunkban. Az akadálymentesített, kisebb rendezvények lebonyolítására is alkalmas teremben körülbelül tízezer kötetnyi szépirodalom és ismeretterjesztő kötet, valamint százféle napilap, folyóirat és magazin kap helyet.

Ezzel egyidejűleg egy, az élethosszig tartó tanulás előmozdítását célzó uniós pályázat (TÁMOP-3.2.4-09/1/KMR-2010-0002) keretein belül megkezdtük 150 ezer katalóguscédula retrospektív konverzióját, amelynek eredményeként ma már a teljes könyvtári állomány több mint 90%-ának alapvető bibliográfiai adatai kereshetők az interneten.

Mindezek a fejlesztések hozzájárultak ahhoz, hogy az intézmény a szélesebb közönség előtt is megnyithassa kapuit. 2010 őszétől a II. kerület, 2012. január 1-jétől valamennyi állampolgár előtt nyitva áll a kölcsönzés lehetősége.

A könyvtár akadálymentesítését, a felhasználók egyenlő esélyeinek biztosítását egy másik pályázat, *Az állami fenntartású intézmények akadálymentesítése* (KMOP-2009-4.4.2) tette lehetővé. A munkálatok megtervezése a *Mozgássérült Emberek Rehabilitációs Központja* és a *Vakok és Gyengénlátók Közép-magyarországi Regionális Egyesülete* szakértőivel összhangban zajlott. A Bibó István-terem és a folyosók akadálymentesítése révén lehetővé vált, hogy a könyvtár szolgáltatásait mind a csökkent látók és a vakok, mind a mozgáskorlátozottak igénybe vegyék. 2011 őszén közel két hónapon keresztül itt működött a népszámlálás telefonközpontja, ahol a KSH által alkalmazott csökkent munkaképességű munkatársak fogadták a lakossági kérdéseket.

A könyvtár 2012-ben az akadémiai szféra felé is nyitott a *Magyar társadalomtudományi hivatkozások adatbázisa (Mathias)* létrehozásával. Ebben eddig négy statisztikai szakfolyóirat, a *Demográfia*, a *Gazdaság és Statisztika*, a *Statisztikai Szemle* és a *Területi Statisztika* magyar vonatkozású hivatkozásai váltak visszakereshetővé évtizedekre visszamenőleg.

Összefoglalás és előretekintés

Megítélésem szerint a könyvtár nagy korszakait a változásra, alkalmazkodásra, megújulásra való képessége tette lehetővé. A XIX. század utolsó harmadában a néhány polcnyi, majd kamrányi statisztikai és nemzetgazdasági szakkönyvtár viszonylag gyorsan európai léptékkal mérve is számottevő gyűjteménnyé, az ország második legnagyobb hatósági könyvtárává nőtt. A zárt, intézményi feladatkört logikusan és szükségszerűen váltotta fel az országos hatáskör és a nyilvános jelleg. Az újabb nagy korszak a szervezeti önállósodással köszöntött be. A Kovacsics–Dányi-korszak maradandó öröksége a történeti statisztikai kutatások megindítása és a dokumentációs – mai szóval: kutatástámogató – tevékenységek minden korábbinál intenzívebbé tétele. Az utóbbi évek legnagyobb hatású fejleménye pedig a könyvtár teljes nyitása előbb szűkebb környezete, majd az ország teljes lakossága felé. Az „agorásodás” közben azonban nem szabad megfeledkezni a szakkönyvtári feladatokról; a könyvtár arcvesztése csakis a tudományos és a kutatástámogató munka fejlesztésével kerülhető el.

A nagy múltú intézmények vizsgálatának fontos tanulsága az események rekonstrukciójának nehézsége, a szereplők alakjának sokszor reménytelen elmosódottsága. Minden egyes hiányzó évszám, minden egyes hiányzó adat arra figyelmeztet, hogy addig kell kérdezni, amíg van kitől. Nem szűnhetünk faggatni az előtünk járókat, és emlékeztetni őket az emlékezés kötelességére. Nincs szükség évszázadokra – néhány évtized, néhány év is elég ahhoz, hogy a feledés, a bizonytalanság és az elhallgatás rétegei örökre elfedjék előlünk az egykorvolt életet.

Ezért aztán – bár írásomnak itt vége szakad – a kutatás még sokáig nem záródik le.

Megjegyzés

¹ A cikk a szerző által 2013. szeptember 10-én, a *KSH Könyvtár Másfél évszázad a statisztika szolgálatában* című konferenciáján tartott előadás jelentősen bővített változata. Köszönöm KOVACSICSNÉ NAGY Katalinnak és BORSÁNYINÉ DÁNYI Katalinnak a rendelkezésemre bocsátott fényképeket.

Irodalom

- [1] KSH Könyvtár V B 0104. Az új könyvtár épület emelésének és könyvtári alkalmazottak létszám kiegészítésének iratai
- [2] KSH Könyvtár V B 0759. Emlékirat a Központi Statisztikai Hivatal nyilvános könyvtárának helyreállítása és kiegészítése tárgyában
- [3] KSH Könyvtár V B 1278. A Központi Statisztikai Hivatal Elnökének meghívója a korábban politikai okokból elbocsájtott és sérelmet szenvedett munkatársak rehabilitációjának ünnepségére
- [4] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára XXXII-23-i-3. 34. d. A történeti statisztikai kutatócsoport iratai 1953–1970
- [5] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára K 874. A-14. Személyzeti és oktatási iratok (1896–1949)
- [6] AJTAY Kálmán: Adalékok a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára történetéhez (1867–1944). = KOVACSICS József, szerk.: A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának Évkönyve 1956–57. Budapest, Statisztikai Kiadó, 1958. p. 57–81.
- [7] BALÁS Judit: Egy könyvtárszervező történeti demográfus pályája. = VISI LAKATOS Mária, szerk.: Tanulmányok Dányi Dezső 75. születésnapjára. Budapest, KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat, 1996. p. 209–213. ISBN 963 215 132 1
- [8] DOMONKOS Lászlóné – PÁSZTOR Angelika – LENCSÉS Ákos: Nemzetközi cserekapcsolatok egy országos szakkönyvtár életében. A KSH Könyvtár nemzetközi gyűjteménye. = Könyvtári Levelező/lap, 24. köt. 11. sz. 2012. p. 31–35.
http://epa.oszk.hu/00300/00365/00135/pdf/EPA0365_kll1211_31-35.pdf
- [9] HUNYADINÉ NASZÁDOS Edit: A KSH Könyvtár számítógépes feldolgozási és tájékoztatási rendszere. = TMT, 39. köt. 3. sz. 1992. p. 111–117.
http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=3211&issue_id=409
- [10] HUNYADINÉ NASZÁDOS Edit – TOLNAI György: Könyvtári rendszerek PC-környezetben. = Könyvtári Figyelő, 38. köt. 4. sz. 1992. p. 619–635.
- [11] KENESSEY Zoltán: A magyar hivatalos statisztika történetéhez. = Statisztikai Szemle, 39. köt. 3. sz. 1961. p. 263–286.
http://www.ksh.hu/statszemle_archive/viewer.html?ev=1961&szam=03&old=33&lap=24
- [12] KISS Judit: A KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat számítógépes fejlesztésének története. = VISI LAKATOS Mária, szerk.: Tanulmányok Dányi Dezső 75. születésnapjára. Budapest, KSH Könyv-

tár és Dokumentációs Szolgálat, 1996. p. 216–234.
ISBN 963 215 132 1

http://www.ksh.hu/statszemle_archive/viewer.html?ev=1987&szam=11&old=72&lap=8

- [13] KOVACSICSNÉ NAGY Katalin: Kovacsics József (1919–2003). = RETTICH Béla, összeáll.: Kovacsics József (1919–2003) műveinek válogatott bibliográfiája. Budapest, KSH Könyvtár, 2008. p. 7–8. ISBN 978 963 215 948 5

http://konyvtar.ksh.hu/inc/kb_fenyeselek/NMS/NMS_tat_22_Kovacsics_Jozsef.pdf

- [14] A könyvtár 1956–57. évi tevékenysége. = KOVACSICS József, szerk.: A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának Évkönyve 1956–57. Budapest, Statisztikai Kiadó, 1958. p. 5–9.

- [15] MELEGH Attila – ÖRI Péter: Azilum. Beszélgetés Dányi Dezsővel. = Demográfia, 43. köt. 4. sz. 2000. p. 529–534.

http://www.demografia.hu/letoltes/kiadvanyok/Demografia/2000_4/Figyelo.pdf

- [16] NEMES Erzsébet: A KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat. = Könyvtári Figyelő, 51. köt. 3. sz. 2005. p. 519–526.

<http://epa.oszk.hu/00100/00143/00056/nemes.html>

- [17] REISZ László: Fejezetek a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának történetéből (1867–1956). = Statisztikai Szemle, 65. köt. 11. sz. 1987. p. 1126–1133.

- [18] RÓZSA Dávid, szerk.: Portrék a Központi Statisztikai Hivatal könyvtárának másfél évszázadából. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár, 2013. 40 p. ISBN 978 963 235 439 2

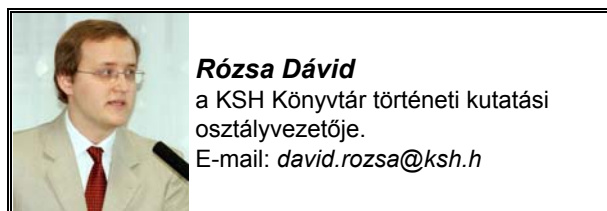
- [19] RÓZSA Dávid – LENCSÉS Ákos: Három visszaemlékezés a KSH könyvtárának harminc évéről. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 21. köt. 2. sz. 2012. p. 42–59.

<http://ki.oszk.hu/3k/2012/09/harom-visszaemlekezés-a-ksh-konyvtaranak-harminc-everol/>

- [20] VISI LAKATOS Mária: Százéves a magyar statisztika háza. = Statisztikai Szemle, 76. köt. 4–5. sz. 1998. p. 418–432.

http://www.ksh.hu/statszemle_archive/1998/1998_04-05/1998_04-05_418.pdf

Beérkezett: 2013. IX. 20-án.

A felhasználók készítették az új finn szerzői jogi törvény tervezetét

A finn aktivisták részsikert arattak, ugyanis az általuk készített szerzői jogi jogszabálytervezetet több mint 50 000 ember támogatja. A finn alkotmány értelmében a helyi parlament köteles szavazni a kérdésben.

A petíciót január közepén indították el, azóta az állampolgároknak volt lehetőségük a támogatásukról biztosítani. Ezt végül több mint 50 ezren tették meg hat hónap alatt. A finn alkotmány korábbi módosítása értelmében így lehetőség nyílik a törvénytervezet benyújtására és arról a parlament a jövő év elején köteles vitatkozni és szavazni.

A dokumentum egyik legfontosabb pontja az, hogy mérsékelni kell a szerzői jogsértések miatt kiszabandó büntetéseket, továbbá alkalmazni kell az úgynevezett fair használat elvét, valamint el kell távolítani a jogvédő társaságok szerződéseiben szereplő tisztességtelen pontokat. Lehetővé tennék a már létező adatokról és másolatokról a kópiák készítését. Mindezek a változtatások azt eredményezhetik, hogy kevesebb lesz a szerzői jogsértések miatti házkutatás és online megfigyelés. Így kerülnek el a tavaly novemberihez hasonló eseteket. Akkor – szerzői jogsértésre hivatkozva – egy 9 éves „kalóz” kislány laptopját foglalták le.

Az *OpenMinistry.info* nevű blog ugyanakkor úgy vélte, hogy ennek az eljárásnak a keretében mégis kivételt tehetnek bizonyos esetekben, és ilyenkor az előterjesztésekről nem a parlament, hanem egy biztosság dönt, amely elutasíthatja a tervezetet. A blog az *Avoim ministeriö*, vagyis a nyitott minisztérium nevű nonprofit szervezethez tartozik, amely Finnországban az állampolgárok által készített jogszabálytervezetek benyújtását és megvitatását koordinálja.

A TorrentFreak azt írta, hogy Finnország történelmet ír a tömegek által írt szerzői jogi törvény segítségével. Amennyiben elfogadják a tervezetet, akkor Finnország lesz az első állam, amelyben a szerzői jogi szabályozást az állampolgárok dolgozták ki.

/SG.hu Hírlevél, 2013. július 24., <http://www.sg.hu/>

(B.Bné)

Kerékgyártó Júlia

A nemzetközi csere a KSH Könyvtárban

A KSH Könyvtár az alapvető nemzetközi társadalomtudományi szakirodalmat legnagyobb részben nemzetközi csere útján szerzi be. Az 1874-es statisztikai törvény alapján már a könyvtár megalapítása után pár évvel elkezdődött a cserekapcsolatok kialakítása a külföldi statisztikai hivatalokkal. Az 1897. évi második statisztikai törvény végrehajtási rendelkezése a hivatal saját a hatáskörébe utalta a cserepéldányok számának megállapítását. A cserepartnerek száma folyamatosan bővült az évek folyamán, és ennek köszönhető, hogy statisztikai állományunk európai viszonylatban nézve is kiemelkedő.

A KSH Könyvtár az 1900-as évek elejére már nemcsak a világ statisztikai hivatalaival, hanem egyéb nagy nemzetközi intézményekkel, tudományos társaságokkal, kutatóintézetekkel létesített cserekapcsolatot. A könyvtár jelenleg a világ több mint száz országának statisztikai hivatalával, nemzetközi, gazdasági, politikai és államigazgatási szervével, egyéb intézményeivel áll folyamatos kapcsolatban. Közel négyszáz cserepartnerünknek köszönhetően a külföldi szakirodalom javának beszerzése biztosított könyvtárunk számára. A hivatalos statisztikai évkönyvek, adattárak, jelentések a világ szinte valamennyi országából megtalálhatók nálunk.

A kiküldött, vagyis a cserekapcsolatok alapját képező dokumentumok túlnyomórészt a KSH és intézeteinek kiadványaiból tevődnek össze, ami nemcsak azt teszi lehetővé, hogy könyvtárunkba értékes nemzetközi szakirodalom érkezzon be, hanem hazánk jobb külföldi megismerését is elősegíti. A hivatal és a *KSH Népeśégtudományi Kutatóintézet* saját kiadványait térítésmentesen adja át számunkra kiküldés céljából, ugyanakkor

dolgozóik hozzájutnak a munkavégzéshez szükséges értékes külföldi szakirodalomhoz.

A cserestatisztika alakulását a következőkben ismertetem. 2012-ben 868 db (könyvtári egység) időszaki kiadvány (folyóirat, évkönyv), CD-ROM és könyv ment ki több mint négy milliárd forint értékben. Beérkezett 1136 db kiadvány több mint tizenegymilliárd forint értékben (1. táblázat). A cseremérlegünk általában minden évben nagyon jó az évi körülbelül 1,5 milliós postaköltség ellenére is, hiszen értékben a kiküldött kiadványok nagyjából két-háromszorosa érkezik be hozzánk (2. táblázat).

1. táblázat

A KSH Könyvtár állománygyarapodása a beszerzés módja szerint 2012-ben

Beszerzés módja	Példányszám	Bruttó érték (forintban)
Ajándék	3 293	11 010 098,10
Csere	1 136	11 046 142,00
Köteles példány	15 148	37 685 789,00
Vétel	228	9 499 542,00
Összesen	19 805	69 241 571,10

2. táblázat

Nemzetközi kiadványcsere-forgalom a KSH Könyvtárban 2010 és 2012 között

Dokumentumtípus	Küldött			Érkezett		
	2010	2011	2012	2010	2011	2012
Könyv	209	76	143	225	182	487
Időszaki évkönyv	549	507	453	412	314	321
Folyóirat	889	862	708	198	184	233
CD/DVD-ROM	50	69	105	107	87	95
Összesen darab	1 697	1 514	1 409	942	767	1 136
Összesen értékben (Ft)	4 389 908	4 322 376	4 174 475	7 942 792	7 248 648	11 046 142

A tudományos szakkönyvek, időszaki kiadványok, folyóiratok nyomdai úton előállított mennyisége évről évre csökken (3. táblázat). Sajnos egyre gyakrabban találkozunk azzal a jelenséggel, hogy egy-egy dokumentum már csak interneten érhető el, nyomtatott formában nem jelenik meg. Egyes statisztikai hivatalok (például a finneké) minden nyomtatott kiadványukat megszüntették, és adatközzétételi kötelezettségüknek kizárólag a honlapjukon keresztül tesznek eleget. Ennek ellenére 2012-ben a könyvtárunkba érkezett kiadványok száma és értéke összességében nőtt a korábbi évekhez képest. Megemlíthető, hogy 2012-ben többéves szünet után újraindult a washingtoni *Library of Congress* fölös példányainak válogatása, amelynek keretében 183 dokumentum gazdagította a könyvtár szakállományát (közel 2,4 millió forint értékben).

Kiemelt figyelmet fordítunk a cserébe érkező folyóiratcímek felülvizsgálatára, reklamációjára. Csere-

partnereink nem minden esetben tájékoztatnak arról, hogy a folyóirat már egyáltalán nem jelenik meg, vagy csak a nyomdai változata szűnt meg, és elektronikus formában elérhető. A csereként érkező évkönyvek interneten elérhető, PDF-formátumban letölthető linkjeit online katalógusunkban is feltüntetjük.

A cserepartnereket az intézmények átalakulása, a várt kiadványok elmaradása miatt folyamatosan felülvizsgáljuk. Igyekszünk naprakészen tartani szállítói adatbázisunkat. Állandó levelezés folyik egyeztetési, reklamálási, új kapcsolatteremtési és számos egyéb ügyben. A postázói munka is osztályunkon folyik, ami nagy körültekintést, precizitást igényel a pontos címezés, a zónázások és a mérés miatt. Évente átlagban hat kiküldésnek kellene megtörténnie, de sajnos ez a szám pénzügyi okok miatt egyre zsugorodik, ami hosszabb távon negatívan befolyásolhatja a cserekapcsolatokat.

3. táblázat

Vásárolt és nemzetközi cserében érkező statisztikai évkönyvek

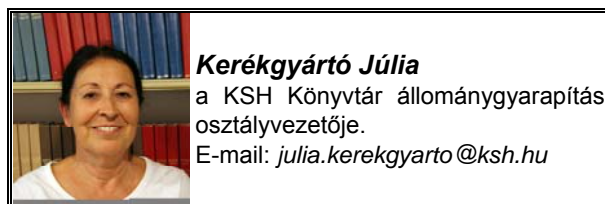
	2010		2011		2012	
	Darab	Érték	Darab	Érték	Darab	Érték
Vétel	36	742 106	28	441 358	32	501 900
	412	2 397 445	314	2 167 257	321	2 406 135

Irodalom

- [1] DOMONKOS Lászlóné – PÁSZTOR Angelika – LENCSE S Ákos: Nemzetközi cserekapcsolatok egy országos szakkönyvtár életében. A KSH Könyvtár nemzetközi gyűjteménye. = Könyvtári levelező/lap, 24. köt. 11. sz. 2012. p. 31–35.
http://epa.oszk.hu/00300/00365/00135/pdf/EPA0365_kll1211_31-35.pdf
- [2] HAJDU Elemérné: Nemzetközi kiadványcsere a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárában (1867–1957). = Kovacsics József, szerk.: A Központi Sta-

tisztikai Hivatal Könyvtárának évkönyve 1956–57. Budapest, 1958. p. 40–56.

Beérkezett: 2013. IX. 6-án.

Kerékgyártó Júlia

a KSH Könyvtár állománygyarapítási osztályvezetője.

E-mail: julia.kerekgyarto@ksh.hu

Aleph 500 a Könyvtár- és Információtudományi Intézetben

Az informatikus könyvtáros képzésben elsajátítható ismeretek bővítése érdekében, az *ELTE Egyetemi Könyvtár* jóvoltából 2013 nyarán a *Könyvtár- és Információtudományi Intézet* 20 fős géptermében elérhetővé vált az egyetem könyvtári hálózatában működő Aleph 500 integrált könyvtár-gépesítési rendszer valamennyi modulja. A rendszer oktatási célú felhasználására elsősorban a Formai feltárás, dokumentum-leírás 1-3., A formai feltárás korszerű módszerei, valamint az Adatbázis-építés és könyvtárgépesítés 2. tárgyak keretében kerül sor a 2013/2014-es tanév őszi félévtől. A gyakorlatorientált kurzusok elvégzésének köszönhetően hallgatónk megfelelő szintű felkészültséggel kezdhetik meg a könyvtári szakmai gyakorlatokat az Aleph 500 rendszert alkalmazó gyűjteményekben.

<http://elte-lis.blogspot.hu/2013/09/aleph-500-konyvtar-es.html>

Kovács Zsuzsa – Lelkes György

A KSH Könyvtár 1945 előtti magyar és magyar vonatkozású térképei

A KSH Könyvtár több mint 14 500 darabból álló térképgyűjteménye 3749 darab 1945 előtti térképet tartalmaz. Cikkünkben – nagy vonalakban – 2112 darab 1945 előtti magyar és magyar vonatkozású térképről adunk áttekintést (e térképeink az 1945 előttiak 56%-át teszik ki). Ezek között tisztességes számban szerepelnek a statisztikai hivatal hajdani térképészeti osztálya által készített térképek. A könyvtár kötelezpéldány-jogosultsága révén más kiadók által közreadott térképek is jelentősen bővítették az állományt.

A statisztika és a térképek

Magyarországon a XVIII. század második felében kezdődött el a komolyabb térképészeti tevékenység. Ennek egyik úttörő alakja *Görög Demeter* (1760–1833), aki tervbe vette részletes térképek kiadását Magyarországról és megyéiről. A munkálatok hosszú időt vettek igénybe, de végül sikerült megjelentetni a térképeket. Könyvtárunk büszkén őrzi ezeket a sok nehézség ellenére is kiadott dokumentumokat.

Hazánkban a XVIII. század második felében megindult a statisztikai munka is. A statisztikának és a térképészetnek már ekkor is voltak szoros kapcsolatai, de igazán a XIX. században teljesedtek ki. Az *Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal* térképészeti tevékenységét mindmáig őrzi az általa kiadott értékes térképek. Kartográfusok, térkép-szerkesztők és statisztikusok is felhasználták a hivatalos magyar statisztika eredményeit. Ebből az időszakból sok kartogram (a különböző földrajzi területek valamilyen szempont alapján meghatározott statisztikai adatait bemutató térkép) származik.

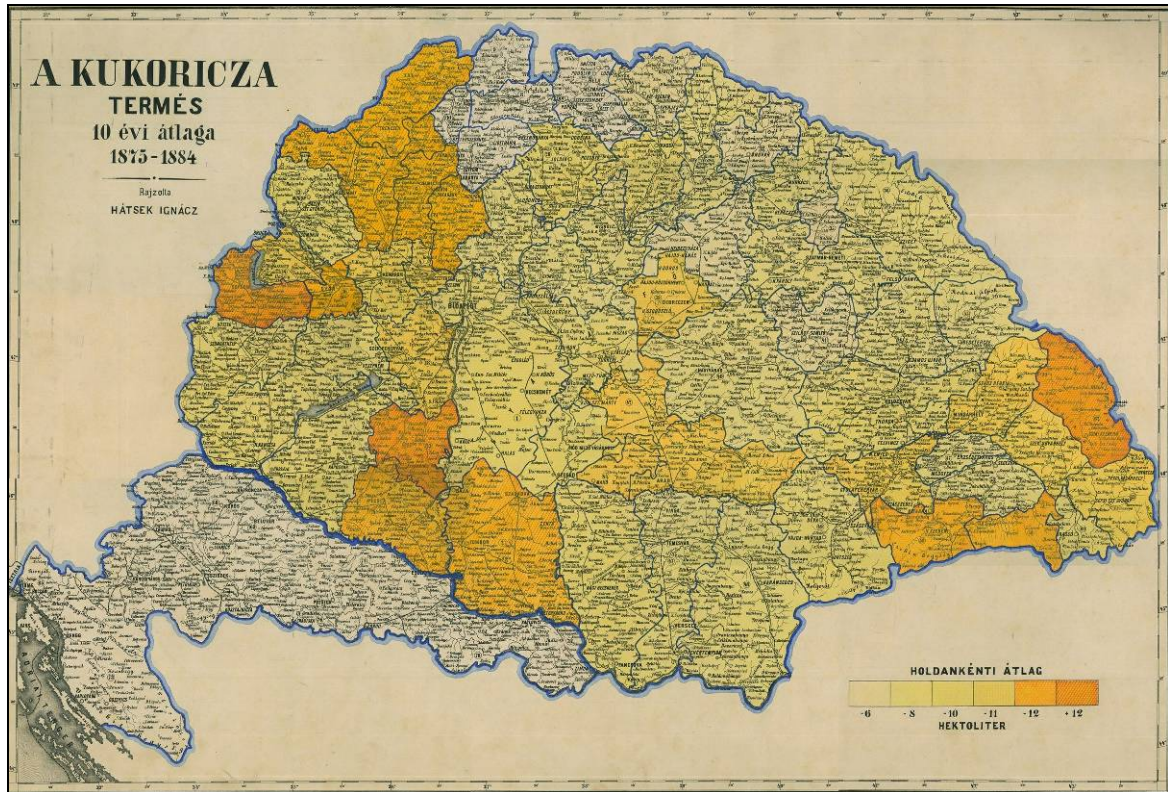
Ezek elkészítésében különösen *Hátsek Ignác* (1828–1902), a század nagy térképésze jeleskedett. Olmützben és Budán végezte el a műegyetemet. Az 1848–1849-es szabadságharcban főhadnagyként vett részt. Fogságba esett, majd szabadulása után a bécsi földrajzi intézetben vállalt munkát. 1867-től Budapesten dolgozott, először a kereskedelemügyi minisztériumban, majd a statisztikai hivatalban, ahol a térképészeti részleg vezető-

je lett. Munkásságának kiemelkedő részét alkotják a népszámlálási, gazdasági adatokat megjelenítő tematikus térképek (1. ábra). Ezek mellett számos egyházmegyei térképet és várostérképet készített, amelyek szintén kiemelkedő jelentőségűek a honi kartográfiában.

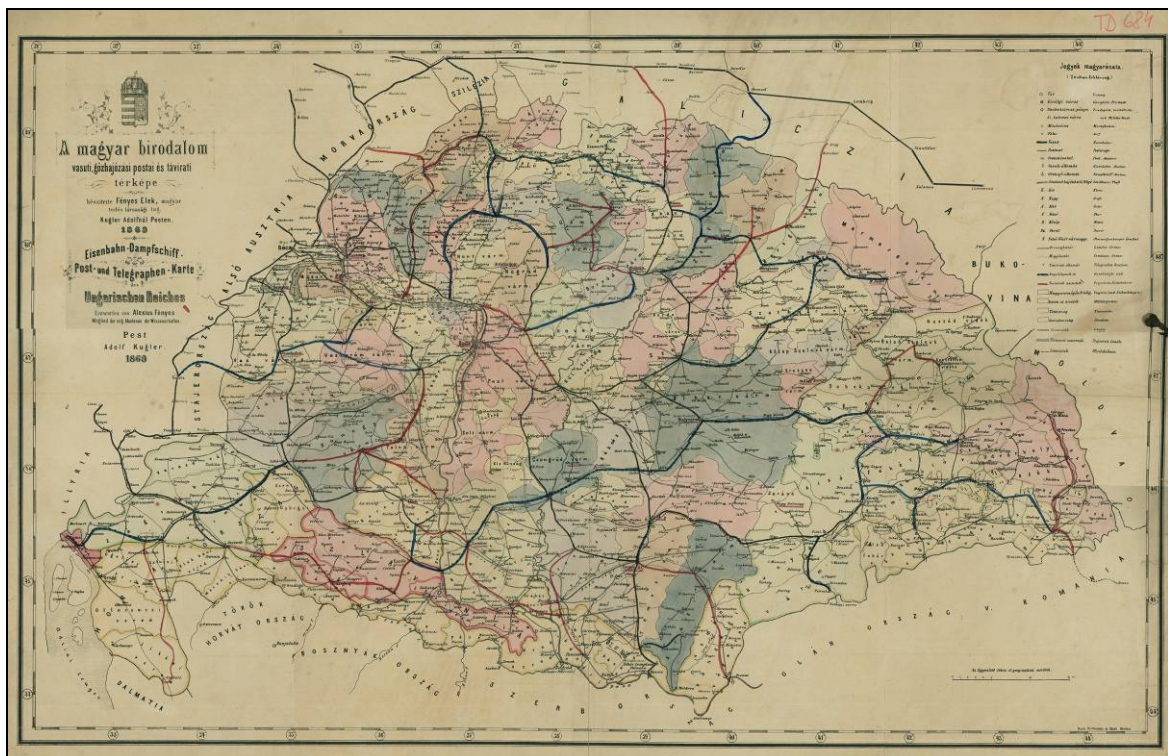
A magyar statisztikatörténet jeleseitől is számos értékes kartogramot ismerünk. *Fényes Elek* (1807–1876) statisztikusként az ország társadalmi-gazdasági erőforrásait, fejlődését mutatta be, összehasonlítva a külföldi viszonyokkal (2. ábra). *Keleti Károly* (1833–1892) a magyarországi tudományos statisztika megalapozója, az *Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal* első igazgatója, a magyar statisztikai felmérések első megszervezője és irányítója volt, aki a nemzetközi statisztikai életben is jelentős szerepet játszott, számos rangos nemzetközi statisztikai konferencián vett részt. Anyanyelvi, demográfiai, nemzetiségi, mezőgazdasági térképei egyaránt ismeretesek.

A KSH Könyvtár térképgyűjteménye

Könyvtárunkban természetesen az 1867 előtti évszázadokból is – ha hézagosan is, de – vannak térképek. A legrégebbi a kiegyezés előtt 250 évvel, 1617-ben készült (3. ábra). Az 1. táblázat rövid áttekintést nyújt térképeink időrendi megoszlásáról. Ebből kiténik, hogy az 1801 és 1867 közötti évenkénti térképgyarapodásnál jó nagyságrenddel nagyobb az 1867 utáni korszaké, amelyet a trianoni békediktátumig számítottunk.

1. ábra Hátsek Ignác térképe a magyarországi kukoricatermésről

2. ábra Fényes Elek vasúti, gőzhajózási, postai és távirati térképe

3. ábra Szolnok térképe 1617-ből

1. táblázat

Az 1945 előtti térképek megoszlása korszak szerint

Időszak	Darabszám	Darab/év
XVII. század	3	0,03
XVIII. század	31	0,3
1801–1867	104	1,6
1867–1920	1203	22,7
1921–1945	771	32,1

A rohamos fejlődésben persze a földrajztudomány és a térképészet gyors fellendülése, emellett az új politikai, államjogi helyzetből következően elsősorban a közigazgatás, másodsorban a gazdasági élet, a közlekedés, a postaügy, a statisztikatudomány stb. kibontakozása, és az utóbbival kapcsolatban az 1869-től bevezetett népszámlálások térképi feldolgozása játszott komoly szerepet. Könyvtárunk 1921 és 1945 közötti még magasabb fajlagos térképgyarapodását a politikai, társadalmi és gazdasági élet sokoldalú általános fejlődése mellett az újabb nagyfokú technikai előrehaladás is indokolja.

A térképeket törökbálinti raktárunkban külön térképszobában tároljuk. A muzeális értékű dokumentumoknak a központi könyvtárban biztosítottunk helyet.

2011 előtt a térképek között leginkább a katalóguscédulák alapján lehetett keresni. Azóta valamennyi leírása – legalább címmel, szerzővel és kiadóval – bekerült online adatbázisunkba. Teljes feltárásuk mind formai, mind tartalmi szempontból még várat magára. (A cikkünkkel azonos címmel idén napvilágot látott kötetben lévő 2112 darab térkép leírása teljesnek mondható.)

A térképeket speciális űrlap segítségével dolgozzuk fel. A fő adatlapon a fontosabb információkat rögzítjük. Itt szerepel a mű címe, alcíme, szerzője, kiadási és megjelenési adatainak sora, méretaránya, mérete, nyelve, sorozathoz tartozása, a különböző megjegyzések rovata, a tárgyszólánc és a példány(ok)ra vonatkozó minden információ. Címleírásunk lényeges része a megjegyzés rovata. Külön hangsúlyt fektettünk arra, hogy a térképen található melléktérképeket is leírjuk, címükkel és esetleges méretarányukkal együtt. A megjegyzésben szerepel még a térképen található egyéb információk közlése is, például a megyei térképek esetében a címerek ábrázolása. A térképeken található egyéb közlések (szintén a megyei térképek esetében a járások jelölése, vagy a várostérképek esetében a nevezetesebb épületek megjelenítése) is részei a leírásnak.

A térképállomány egyes főbb témaköreinek jellegzetességeit a következőkben vázlatosan ismertetjük.

Anyanyelvi, nemzetiségi statisztikai, néprajzi, egyes népszámlálási térképek

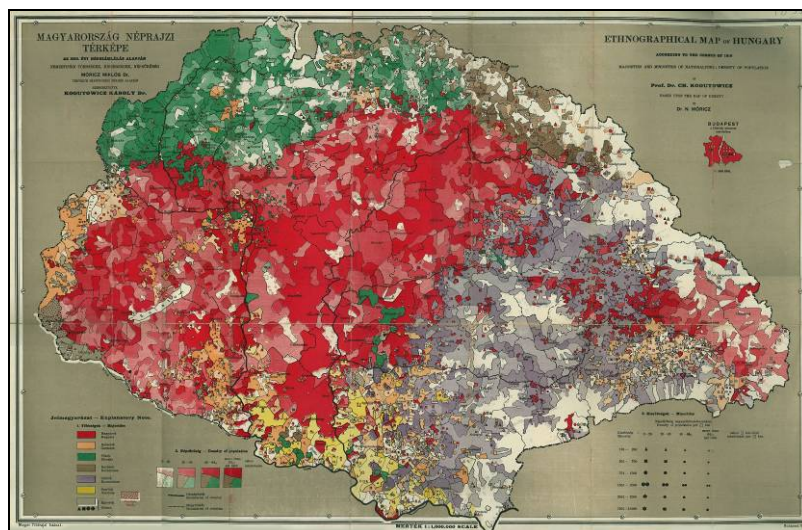
Az egyes szakterületek és térképeik erősen összefüggenek egymással, ezért e száztíz térképünket együtt tárgyaljuk. E térképek csak a statisztikai hivatal megalakulása után, egyes népszámlálások anyanyelvi adatainak feldolgozása nyomán készülhettek el. A fenti szakterületekről 1880 körül jelentek meg az első térképeink, kivéve a néprajz területét, mert *Cholnoky Jenőtől Magyarország néprajzi térképe* csak 1910-ben került a nyilvánosság elé. Külön ki kell emelnünk *Teleki Pál* 1920-ban megjelent *Magyarország néprajzi térképe a népsűrűség alapján* című, 1:1 000 000 méretarányú – nemzetközileg igen fontos történeti értékű, a szakirodalomban „carte rouge” néven szereplő – térképét, amely az 1910. évi népszámlálás anyanyelvi adatainak tudományos feldolgozásával készült. A trianoni békediktátum nyomán több, az 1910-es adatokat más módszerrel bemutató néprajzi térkép is készült, ezek közül szép példa *Kogutowicz Károly* egyetemi tanár 1:1 000 000 méretarányú, *Magyarország néprajzi térképe* című munkája, amelyet 1927-ben adtak ki (4. ábra). Természetesen e szakterületek térképei egyes vármegyékről vagy nagyobb tájegységekről is megjelentek; érdekességként meg kell még említeni 1920-ból az 1:800 000 léptékű *A moldvai csángók néprajzi térképe* című kiadványt is.

Árvízvédelmi, folyamszabályozási, vízépitési, vízgazdálkodási térképek

A kapcsolódó szakterületekről első térképeink az 1879-es szegedi árvíz hatására, az újjáépítés érdekében, illetve az Al-Duna hajózhatóságának megkönnyítésére keletkeztek. A későbbiekben az Al-Duna mellett a Duna más szakaszainak, a Tiszának, a Tisza–Körös-vidék folyóinak, a Temes és Béga folyók szabályozását, csatornák építését stb. tartalmazó térképek is készültek (például *A Tisza folyó átnézeti hossz-szelvényei szabályozás előtti [1830–42] és jelenlegi [1890–91] állapotában*). E térképek nagy része módszeresen és szakszerűen, természetesen sokszor a részletekbe merülően mutatja be a tárgykor körülbelül harminc térképét. Ki kell emelnünk a magyarországi folyók vízgyűjtő területét, csapadékmérő állomásait stb. bemutató tudományos és gyakran idegen nyelvű térképeket. Figyelemre méltó az 1918-ban *Kandó Kálmán* vezetésével készült *Magyarország vízierői...* című térkép, amely a kérdéskört még a Kárpát-medence egységében tárgyalja.

Földtani térképek

Első két térképünk *Ráisz Keresztély* munkájaként 1802-ben a Baradla-barlangról készült (*Baradla barlangjának mind fekvése, mind belső formája, illetve Gömör vármegyében fekvő Baradla barlangjának környéke 's kiterjedése...* címen). Ezeket követte jó félévszázaddal később Magyarország néhány talajgazdálkodási térképe, illetve egy esetben Ausztria–Magyarország földtani térképe.

4. ábra Magyarország néprajzi térképe

A *Magyar Királyi Földtani Intézet* létrehozásával 1887-től tudományos háttere volt a földtani térképészetnek, amelybe a továbbiakban néhány másik intézmény (egy-két egyetem, a *Magyarhoni Geológiai Társulat* és a *Magyar Földrajzi Intézet*) is bekapcsolódott. A *Földtani Intézet* – a III. katonai felmérés 1:75 000-es szelvénybeosztása alapulvételeivel – két kisebb sorozatot (például úgynevezett átnézetes talajismereti térképeket) adott ki, de az értékesebbek és érdekesebbek az országos földtani térképek, illetve az egyes hegységek (például a Mecsek) és bányavidékek (esztergomi, körmöci stb.) földtani térképei. Felkelthetik figyelmünket a visszatért területekkel foglalkozó munkák is: 1942-ből *Ruténföld gazdasággeológiai térképe*, emellett 1944-ből *Balánbánya környékének földtani térképe* is.

Gazdasági térképek

A XIX. században elterjedt a gazdasági élet különböző területeinek térképészeti feldolgozása. Keleti Károly és Hátsek Ignác kartogramjai kitűnően ábrázolják Magyarországot mezőgazdaságát és iparát. Különleges történeti értékkel bír *Homolka József* 1895-ben napvilágot látott *A magyar szent korona országainak földmívelési térképe* című, 1:900 000 méretarányú kiadványa.

Hegy- és vízrajzi térképek

A témában első kiadványként a Hátsek Ignác-féle 1880-as *Magyarország vízrajzi térképe* jelent meg 1:2 500 000 méretarányúval, amelyen a szerző a vízügyi hatóságokat és állomásokat is feltüntette. E tárgykörből a későbbiekben, a századfordulón kiemelkedik *Kogutowicz Manó* sokoldalú munkásságából a négy szelvényből álló, *A Magyar Korona országainak hegyrajzi és vízrajzi térképe* 1:600 000-es méretarányával, részletességével, amely mellékterképként a Magas-Tátra ábrázolását tartalmazza. A Magas-Tátra – mint Magyarország, egyúttal a Kárpát-medence legmagasabb hegysége – egyébként tizenöt hegy- és vízrajzi térképünkön is megtalálható, ezekből négy csak a Tátrát mutatja be. Természetesen készültek hazánk más tájegységeiről (a Lajta-hegységről, Budapest és vidékéről stb.) is ilyen térképek, amint egyes folyószabályozásokhoz is.

Közigazgatási térképek

Első országtérképünket *Müller Ferenc* készítette 1790-ben *Mappa novissima regnorum Hungariae...* címen, amely a Magyar Királyságot a hozzá tartozó

tartományokkal együtt, 1:1 422 000-es méretarányban ábrázolja. E térkép is, majd *Karacs Ferenc Magyar országnak és a' hozzá kaptasoltatott Horváth, és Tóth országoknak, 's határőrző katonai vidékeknek, nem különben az Erdélyi Nagy Fejedelemségnek vármegyékre és szabad kerületekre osztatott 's a' leg jobb Mappák szerént készítettett közönséges táblája* című munkájának mindkét kiadása is jelentékeny térképtörténeti munka lett. A későbbiekben még sok szép, eleinte német, majd a kiegyezés időszakától már elsősorban magyar nyelvű országtérképek készültek, amelyeknek kiváló és részletgazdag példája *A magyar állam közigazgatási térképe* nyolc szelvényen, 1:400 000-es méretarányúval, igazgatási táblázatokkal. Közigazgatási országtérképeinkbe sok szakigazgatási térkép (igazságügy, postaügy, pénzügy, egyházügy stb.) is tartozik.

Rendkívül sok vármegyei közigazgatási térképet számlál gyűjteményünk, *Görög Demeter* sorozata (Erdély nélkül) a XIX. század fordulóján, majd a következő századfordulón *Gönczy Pál Magyarország atlasza* című sorozata is fontos térképtörténeti munkává vált. E térképek korszakunk végén *Tallián Ferenc* munkásságával zárultak. Meg kell említeni még a vármegyék úgynevezett átnézeti térképeinek 1870 körül megjelent egységes, 1:144 000-es méretarányú sorozatát is, amelynek térképei részletességük (településhálózat községhatárokkal, közút- és vasúthálózzal stb.) miatt topográfiai térképeknek is számíthatnak. Itt is találhatóak szakigazgatási térképek, például a földadókataszteri térképek sorozata.

Gyűjteményünkben kisebb számban, de városok közigazgatási, városrendezési térképei is fellelhetők. A tervek közül – különösen a trianoni sorsforduló miatt – sok nem valósult meg, mint ahogy 1918-ban Magyarország térképe a tervezett új vármegyei beosztással is hamvába holt elképzelés volt. Mintegy százhetven térképünk nagy változatossággal, de közel sem a teljesség igényével mutatja be a tárgyalt korszak figyelemre méltó városait.

Közlekedési térképek

Első térképünk a *Grimm Vince* által 1836-ban készített *Magyar- és Erdélyországi posta 's vontatójárások földképe*, majd a következő évtől a monarchiabeli, egyszersmind a magyarországi vasúthálózat tervezésével, építésével, illetve a megépült hálózat bemutatásával összefüggő térképek következnek. A vasútfejlesztés – és a vele kapcsolatos térképészeti munka – különösen a kiegyezés körüli évektől gyorsult fel olyannyira, hogy a témá-

ban 1910-ig egy-kétévente jelent meg térkép. Erre egy szép példa a kor végén *A magyar királyi államvasutak és a kezelésükben levő helyi érdekű vasutak térképe* 1:1 050 000-es méretarányal.

A közúthálózat első térképe 1868-ból való; *Orts- und Strassen-Karte der Königreiche Ungarn, Croatien und Slavonien des Grossfürstenthums Siebenbürgen, und der k. k. Militair Graenze* címen került forgalomba. A közúti térképek 1900-tól váltak gyakoribbá, majd a motorizáció fejlődésével – 1920 után – a vasúti térképekkel szemben túlsúlyra kerültek. Érdekességként megjegyezzük, hogy az első kifejezett autótérképet 1928-ban adták ki *Részletes magyar autótérkép* címen, 1:250 000-es méretarányal, öt szelvényen. A témához tartozik, hogy a *Magyar Királyi Kereskedelemügyi Minisztérium* – 1897 és 1911 között megjelent – *Magyarország távolsági térképe* című sorozata a III. katonai felmérés 1:75 000-es szelvénybeosztása alapulvételével, egységes irányelvekkel készült. A XX. század fordulója részletes közúthálózatának bemutatása, a helységek közötti távolságadatok megadása miatt e háromszázkét darab térképnek nagy a forrásértéke.

A vízi közlekedésről – kisebb jelentősége miatt – önálló térkép nem jelent meg; a gőzhajózás általában Magyarország vasúti (postai stb.) térképein szerepel.

Topográfiai térképek

E körülbelül százötven térkép közül elsőnek 1696-ban a *Nicolas Sanson* szerkesztette *Partie du cercle d'Autriche, ou sont les duchés de Stirie, de Carinthie, de Carniole, et autres Etats Héritaires a la Maison d'Autriche* című térkép jelent meg, amely természetesen Magyarországot is magába foglalja. A későbbiekből két nagyobb történeti értékű térképet őriz könyvtárunk. Az egyik *Matthäus Seutter* 1742-ben megjelent *Novissima et accuratissima Hungariae cum circumjacentibus regnis et principatibus in mappa geographica designatio* című, 1:2 080 000 méretarányú, a másik pedig *Schedius Lajos* és *Blaschnek Sámuel* 1847-ben kiadott *Magyar ország, Horvát, Tót, Dalmát, Erdély országok, a' tenger mellék, katonai határőrvidék, földképe* című, 1:469 472 [!] méretarányú térképe.

Topográfiai térképeink rendkívül változatosak, sokszor kapcsolódnak a különböző szakterületek (árvízvédelem, meteorológia, nemzetiségi statisztika stb.) térképeihez is. Meg kell említenünk még – a Kogutowicz Manó által 1890-ben szervezett első

magyar térképszerkesztői és -kiadói intézmény, a *Hölzel és Társa Magyar Földrajzi Intézet* (1892-től a századfordulóig *Kogutowicz és Társa Magyar Földrajzi Intézet*) létrejötte előtt – a bécsi *Militär Geographisches Institut* Magyarország területét feldolgozó kiadványait, elsősorban az *Österreichische Karte* 1:300 000 méretarányú sorozatát.

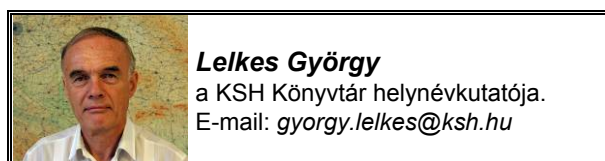
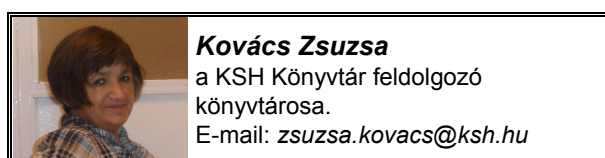
Történelmi térképek

Többségében politikatörténeti falitérképeink vannak a Római Birodalom korától Magyarország történetének főbb korszakaiig, de érdekessége és tanulságos volta miatt megemlíthetjük az 1896-ban megjelent, *A magyar állam nyomdászat-történelmi térképe* című kiadványt is. A szintén idetartozó hadtörténeti térképek a két világháború időszakának bizonyos eseményeit dolgozzák fel. Erre egy példa – a második bécsi döntés nyomán – *A 20. dandár bevonulása Erdélybe 1940. aug. 24-től szept. 21-ig* című térkép.

Irodalom

- [1] NEMES Erzsébet, szerk.: A KSH Könyvtár 1945 előtti magyar és magyar vonatkozású térképei. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár, 2013. 430 p. ISBN 978 963 235 272 5
- [2] PAPP-VÁRY Árpád: Magyarország története térképeken. Budapest, Kossuth – Cartographia, 2005. 279 p. ISBN 963 09 4747 1
- [3] PAPP-VÁRY Árpád: Térképtudomány. A pálcikatérképtől az úrtérképig. Budapest, Kossuth, 2007. 461 p. ISBN 978 963 09 5511 9
- [4] PLIHÁL Katalin: Magyarország legszebb térképei, 1528–1895. Budapest, Kossuth – Országos Széchényi Könyvtár, 2009. 235 p. ISBN 978 963 09 6046 5
- [5] STEGENA Lajos: Tudományos térképezés a Kárpát-medencében 1918 előtt. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1998. 67 p. ISBN 963 05 7359 8

Beérkezett: 2013. IX. 6-án.

Kovács Csaba

A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár kézirattára

Bár a KSH Könyvtár egyidős a hivatalos magyar statisztikai szolgálattal, a kézirattár működésének kezdete jóval későbbre datálható. Mivel mindeddig nem született olyan munka, amely a kézirattár történetével és gyűjteményének bemutatásával foglalkozott volna, ez az írás több évtizedes hiányt próbál meg pótolni.¹

A kézirattár története

Egy feljegyzés a kézirattár létrejöttének időpontját 1950 körülre teszi [1], a működésre vonatkozó legkorábbi feljegyzés pedig 1959-ből való. Ez a majd' másfél oldalas irat egy, a kéziratok elhelyezéséről és állapotáról szóló jelentést, illetve a gyarapodás feldolgozására vonatkozó ajánlást tartalmaz. [2] Egy 2011 áprilisában készült interjú segítségével is az 1950-es évekig lehet visszanyúlni; eszerint 1956-ban a könyvtárban „öt állománytest volt: a római egyes a hivatalos statisztikai gyűjteményé, a kettes az egyéb szakmába vágó könyveké, a hármas a folyóiratoké, a négyes a térkép-gyűjteményé, az ötös a kéziratoké.” [3]

A feljegyzésekből és a munkaügyi iratokból listát is lehet készíteni a kéziratos anyaggal dolgozókról. (Bár a fellelhető összes releváns iratot átnéztem, a lista nem feltétlenül tekinthető teljesnek.) Az idézett interjú szerint *Leölkes Lajosné* 1956-ban a Körösy-hagyaték feldolgozásával foglalkozott. [4] 1957-től 1958-ig, szerződésének lejártáig *Krisztics Sándor*, a pécsi tudományegyetem hajdani rektora rendezte a kéziratokat, azokról ideiglenes katalógust és helyrajzi naplót készített. [5] 1959 és 1961 között valószínűsíthetően *Nagy Júlia* foglalkozott a kéziratos anyag rendezésével. *Vekérdi Lászlóné* a kéziratállomány állapotának és a teendők 1962 táján elvégzett felmérése [6] után 1977-ben bekövetkezett haláláig végezte a kézirat-feldolgozást. Utána évekig, egész pontosan 1982-ig nem volt állandó felelőse a gyűjteménynek. A kézirat-feldolgozás nem igényelt külön személyt, így hosszú időn keresztül az adott könyvtáros a meglévő munkája mellett a kézirattári teendőket „mindössze” kiegészítő feladatként végezte. [7] A munka elhagyott fonalát felvéve, 1983-ban *Dávidné Kerekes Éva* készített összefoglaló jelentést a kézirattárról [8], arra azonban nem található utalás az iratokban, hogy utána végzett-e kézirat-feldol-

gozást, így valószínűleg ismét hosszabb időre „gazdátlan maradt” a kézirattár. 1987 és 1988 során ismét felmérték a kéziratokkal kapcsolatos teendőket [9], azonban ezután sem volt olyasvalaki, aki kizárólag a kéziratokhoz kapcsolódó munkát végzett volna. A működésében korábban gyakori megszakítások az 1980-as évek végére tűntek el, így akkortól a kézirattárban a munkavégzés folyamatosnak tekinthető, valamint – a korábbi gyakorlattal ellentétben – a kéziratoknak kizárólagos felelőse van. *Salgó Erzsébet* 1989-től 2001-ig, *Kekk Adrienn* 2001 és 2003, *Tóth József Farkas* 2004 és 2012 között, *György Béla* 2012–2013 fordulóján végezte a kéziratok feldolgozását. [10] 2013 májusától Kovács Csaba gondozza a kéziratokat.

A szervezeti felépítést tekintve elmondható, hogy a kéziratokkal foglalkozó munkatársak 2012-ig a Gyarapítási vagy a Feldolgozási Osztály kötelékében dolgoztak, 2012 óta pedig a Történelmi Kutatási Osztály keretein belül zajlik a munka.

Jelentős szerepet játszott a kézirattár működése során az 1975 és 2007 között létezett *KSH Levéltára* is, amellyel a gyűjtőkörön kívüli kéziratos anyag átadása miatt, illetve a levéltári és a kézirattári anyag elkülönítése okán többször is iratcserét hajtott végre a kézirattár. A levéltár megalakulása szolgáltatott apropót ahhoz is, hogy a kézirattár kialakítsa gyűjtőköri koncepcióját, amely szerint „fontos szempont volt, hogy a könyvtár kézirattárában csak a nagy magyar statisztikusok hagyatékai, a magyarországi népességi statisztika, a KSH Könyvtárra vonatkozó [...] iratok maradjanak”. [11]

A kézirattár gyűjteménye

A kézirattár működése során szinte mindvégig igen fontos kérdés volt a már feldolgozott és a még feldolgozatlan anyag elhelyezése. Általánosság-

ban kijelenthető, hogy az iratanyagot hosszú időn keresztül meglehetősen mostoha körülmények között tárolták. Erről több feljegyzés is tanúskodik. *Leölkes Lajosné* 1959-es memoranduma szerint „a raktárterem, amelyben a kéziratokon és a térképeken kívül a könyvtár legértékesebb anyagát, a hivatalos statisztikai gyűjteményt is raktározzuk, meglehetősen elhanyagolt állapotban van, és emellett, tűzrendészeti szempontból is veszélyes.” [12] *Vekerdi Lászlóné* 1960-as években született feljegyzését alapul véve a kéziratok elhelyezése évekkal később sem volt kielégítő: „a kéziratok raktári elhelyezése az I. sz. raktárban, egy olyan szekrényben [történik – K. Cs.], amelyben a kéziratokon kívül könyvtári felszerelési tárgyak (ablakpárnák, takarítószeresek, lámpák, deszkák stb, gyúlékony anyag) is vannak. A fel nem dolgozott többi kézirat pedig a Gazdasági osztály egy szekrényében, az intézetvezető szobájában nyitott polcokon és más raktárak polcain porosodott.” [13] A kéziratok helyzete rendeződött valamelyest, amikor 1972-ben a kéziratokat külön szekrényben sikerült elhelyezni [14], 1987-ben azonban ismét megemlíti egy feljegyzésben a feldolgozott kéziratok elhelyezésének problémáját [15], szóbeli közlések alapján pedig úgy tűnik, hogy a fel nem dolgozott kéziratanyag tárolása sem volt kielégítő. Utóbbi problémára állandó megoldást a kéziratár irodájának 2004-es kialakítása jelentett, a feldolgozott kéziratok tárolására pedig napjainkban a muzeális értékű anyagot őrző raktár szolgál.

A kéziratok feldolgozására vonatkozó tervezetek, előírások az 1950-es évektől kezdődően találhatók. Jellemző, hogy azok olyan időpontokban készültek, amikor a könyvtár kéziratanyagának hosszabb időn keresztül nem volt kizárólagos vagy semmilyen felelőse. A különböző időpontokban született feldolgozási javaslatokban, előírásokban megfigyelhető a kéziratoknak „kéziről” számítógépes rögzítésre, leírásra, feldolgozásra való átállása is – a kézi feldolgozás után 1989-től a Textarban és 2002-től az OLIB-ban való munka leírása is megjelenik.

Érdeemes áttekinteni a kéziratok számának alakulását is. Egy 1988-ban készült feljegyzés összesíti a különböző időpontokban felvett leltárakat. Az irat szerint 1958-ban az „A” (38 cm feletti), „B” (28 és 38 cm közötti) és „C” (20 és 28 cm közötti) méretű kéziratokból 22, 33 és 11 tétel (összesen 66), 1959-ben 45, 582 és 22 tétel (összesen 649) volt, ami 255, 1555 és 320 (összesen 2130) példányt takar. 1976-ban a méretet figyelembe véve 74, 687 és 46 (összesítve 807) tétel volt a kéziratárban,

ami 1213 darabot jelent; méret szerinti bontást a jelentés nem tartalmaz; a csökkenés az időközben megalakult *KSH Levéltára* számára átadott kéziratok hiányából adódik. Az 1977-es év csekély változást hozott az állomány mennyiségében: 74, 713 és 46 (összesen 833) a tételek száma, 1256 az összesített darabszám. Az utolsó mennyiségre vonatkozó bejegyzés 1983-ból való, eszerint 78, 740 és 49 (összesítve 867) a tételek száma a kéziratok méret szerinti bontásában, a darabszám pedig 920, 1929 és 68 (összesen 2917). A jelentés készítője megjegyzésként hozzáfűzi az adatokhoz, hogy a darabszámokat „nem tekinthetjük valódi adatoknak, mert nem egységes az állomány. Mi tartozik a db alá: köteg, tábla, doboz, fénykép... Éppen ezért a tétel megnevezésű rovat a hitelesebb, mert azonosítható a növedéki naplóval és a helyszámozó naplóval és a kísérlappal is”. [16]

Jelenleg a vonalkóddal ellátott példányokat figyelembe véve, azaz darab szerint 2563, a címet figyelembe véve pedig 2214 a feldolgozott kéziratok száma.

A kéziratár anyaga

A kéziratár gyűjteményét (levelek, tanulmányok, cikkek, könyvek, feljegyzések, fényképek, térképek stb.) több szempont alapján is fel lehet osztani. A legcélszerűbbnek azt tartom, ha a feldolgozottság szintjét vesszük alapul, mely esetben két részre lehet osztani az anyagot: egyrészt az elektronikus nyilvántartásban rögzített, már feldolgozott, a raktárakban elhelyezett, másrészt a feldolgozásra váró, a kéziratárban lévő (egyelőre csak áttekintő jegyzékkel rendelkező) kéziratanyag.

A feldolgozott kéziratanyag rövid bemutatása

A kéziratok között éppúgy található tudományos, mint személyes jellegű anyag. Mivel a feldolgozott kéziratanyag tételei a pontos adatok megadása után egyesével kereshetők, valamint a katalógusban történő szűrési feltételek variálásával a kéziratokról listák is megjeleníthetők, nem kívánok egy-egy tételt kiemelni és röviden bemutatni az olvasó számára. A feldolgozott anyagok zömmel *Thirring Gusztáv, Gombás Géza, Kovács Alajos, Thirring Lajos, Körösy József, Buday László, Dobrovits Sándor, Schneller Károly, Tekse Kálmán, Barsy Gyula, Horváth Róbert* és *Csahók István* hagyatékából származnak.

A feldolgozatlan kéziratok anyag rövid bemutatása

A még fel nem dolgozott kéziratok anyag meglehetősen nagy, cím- és példányszám szerint nem határozható meg, terjedelmi adat azonban megadható, eszerint a még feldolgozatlan kéziratok anyag 36 nagyméretű, A3-as doboz (5,04 ifm) és 175 kisméretű, A4-es dobozban található (20,9 ifm), a terjedelmük összesítve 26,04 ifm. Az iratok évköre 1871 és 2002 között van.

A feldolgozatlan kéziratok anyagot szinte teljes egészében hagyatékok alkotják. A hagyatékhagyók a következők: *Elekes Dezső, Thirring Lajos, a Thirring család, Thirring Gusztáv, Thirring Lajosné* (szül. *Zawadovskí Mária*), *Kőrösy József, Theiss Ede, Nyilas András, Horváth Róbert, Kovács Alajos*. A hagyatékok nagysága igen változó. A legterjedelmesebb Thirring Lajosé, ő összesen 134 doboznyi (16,58 ifm) anyagot hagyományozott az utókorra. A legkisebb terjedelmű iratgyűjtemények mindössze egydoboznyit (0,12 vagy 0,14 ifm) tesznek ki, ilyen Thirring Lajosné vagy Nyilas András hagyatéka.

A még feldolgozatlan – pontosabban hagyatékok szerint szétválogatott, sorszámozott dobozokban elhelyezett és áttekintő jegyzékkel ellátott – kéziratok anyag ugyanolyan változatos, mint a már feldolgozott kéziratok. Az iratanyag egyaránt tartalmaz személyes, tudományos és hivatali tevékenységet tükröző anyagot, sőt nemcsak iratok, hanem tárgyak is találhatóak egy-egy hagyatékban.

Az alábbiakban ízelítőül a fel nem dolgozott kéziratok anyag néhány tételének pár soros bemutatása olvasható.

A tudományos anyagban található a Thirring Lajos nevéhez kötődő *Számítások Magyarország és a szomszédos államok, főleg Csehszlovákia népsűrűségéről* című munka kézírata is, amely a *Statisztikai Tájékoztató* 1946. évi májusi számába íródott. [17] A bizalmas munka a II. világháborút lezáró párizsi békeszerződés tárgyalásain részt vevő magyar tárgyalódelegáció, illetve a kormányzat számára készült, s kiemelt hangsúllyal szerepel-

nek benne a csehszlovákiai magyarság egy részét sújtó kitelepítések statisztikai hatásai.

A közgazdaságtannal, statisztikai elmélet-történettel és demográfiával foglalkozó Horváth Róberthez fűződik *A magyarországi polgári választások tanulmányai statisztikus szemmel (1848–1939)* című történeti statisztikai munka, amely jól jellemzi a szerző többféle érdeklődési területét. [18]

A „hivatalnok statisztikus” munkásságát példázza Elekes Dezső 1948 februárjában a miniszterelnök részére készült feljegyzése. Elekes a *Központi Statisztikai Hivatal* működésével, a mezőgazdasági statisztika működésével és az 1945 utáni népszámlálás elmaradásával kapcsolatban felmerült kifogásokra ad pontokba szedett választ (1. ábra). [19]

A hivatali és a tudományos munka határán mozog, illetve nem egyszer hagyatékok személyes jellegű részét képezi a nekrológ. Miután a hagyatékok között gyakori az elhunyt pályatárs, tanár, barát, ismerős előtti tisztelgés, a nekrológra példaként álljon itt *Heller Farkas nekrológja*, [20] amelyet Theiss Ede mondott el (2. ábra).

Több hagyatékban is megjelenik a személyes anyag, azok azonban nem csupán a személyes okmányokra – személyi igazolvány, útleve stb. – korlátozódnak, hanem olykor igen változatos iratanyagot takarnak. A legnagyobb hagyatékhagyó, Thirring Lajos anyagában például megtalálható a magántanári kinevezése (3. ábra), [21] egy korai arcképe, [22] születési (4. ábra) és házassági anyakönyvi kivonata [23] is. Szintén a Thirring-hagyatékából lehet példát hozni a tárgyi hagyatékra: az anyag egy része kitűzőket, jelvényeket foglal magába. [24]

Végül pedig nem hagyható ki a kéziratok anyag bemutatásakor az, hogy a feldolgozatlan kéziratok anyag tételes feltérképezése során a Thirring Lajos hagyatékából előkerült két igen értékes, a hivatal működésére vonatkozó XIX. századi irat is. Ezek egyike *Keleti Károly* 1871-ben kelt igazgatói kinevezése, a másik pedig az új intézmény frissen kinevezett vezetőjének felhívása a törvényhatóságokhoz az *Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal* létrejöttéről.²

Feljegyzés

a Miniszterelnök Ur részére.

Tárgy: A miniszterelnökség költségvetésének országgyűlési tárgyalásán a Központi Statisztikai Hivatal működésével kapcsolatban elhangzott felszólalás.

A költségvetés országgyűlési tárgyalása során a Magyar Kommunista Párt szónoka Kiss Károly országgyűlési képviselő a miniszterelnökség költségvetéséhez szólva bírálta a Központi Statisztikai Hivatal munkásságát. Az elhangzott beszédnek a Központi Statisztikai Hivatalra vonatkozó konkrét észrevételeit az alábbiakban sorolhatjuk fel:

- 1./ Az Országos Tervhivatal kezdeményezésére kibővített gyáripari havi termelési adatgyűjtés feldolgozása lassú. Az 1947. év december havának adatai a beszéd elhangzásakor még nem állottak a Tervhivatal rendelkezésére. Az 1941. évi népszámlálás óta kisiparunk egészére vonatkozó adatfelvétel nem volt.
- 2./ Mezőgazdasági statisztikánk nem működik jól. Egységes összefogás és irányítás alatt kellene ennek is működnie.
- 3./ A felszabadulás óta nem volt népszámlálás.
- 4./ A Statisztikai Hivatal soha meg sem kísérelte, hogy az egész lakosság életszínvonalának alakulásáról statisztikai képet nyújtson.
- 5./ A Statisztikai Hivatal jelenlegi nagykereskedelmi indexe rossz, mert csak 51 áru vizsgálata alapján készül.
- 6./ A kereskedelmi forgalomról a Statisztikai Hivatalnak adatgyűjtése egyáltalában nincsen.

A Központi Statisztikai Hivatal behatóan foglalkozott Kiss Károly országgyűlési képviselő megállapításával — amely támadólagosnak nem mondható, sőt inkább tekinthető a statisztikai szolgálat érdekében állónak — és észrevételeit a következőkben teszi meg:

ad 1./ Havi gyáripari adatgyűjtés 1939 óta folyik és azt a háború után — 1946. elején — a Statisztikai Hivatal saját kezdeményezéséből tette ismét folyamatba. Az adatgyűjtésben résztvevő vállalatok kijelölése a Hivatal jelenlegi megítélése szerint is helyes szempontok alapján történt, amit a begyűjtött részleges adatoknak a gyáripar egészére történt átszámításai is igazoltak, úgy, hogy az adatgyűjtés eredményeinek havi alakulása valóban kifejezője volt a gyáripar egészére vonatkozó üzemi és termelési viszonyok havi alakulásának.

A tervhivatal kívánságára kibővített és folyamatba tett gyáripari termelési havi adatgyűjtés decemberi eredményeit valóban csak február 16-án sikerült lezárni; ennek legfőbb oka az volt, hogy a szóbanforgó új adatgyűjtés kb. 500 adatszolgáltatás üzemét váratlanul ért és így már eleve számolni kellett az adatszolgáltatás késedelmességével és épen az adatgyűjtés eredményeinek helyessége érdekében kezdetben e téren elnézőnek is kellett lenni a kihágási eljárások megindítása tekintetében. Természetesen a legsúlyosabb mulasztásokat elkövető vállalatok ellen a büntető eljárást a Statisztikai Hivatal folyamatba tette. A folyó évi január havi eredmények legkésőbb február 21-ig okvetlen összeállíthatók lesznek és minden remény megvan arra, hogy a további hónapokban az adatszolgáltatók késedelmessége megszűnik és a vonatkozó eredmények a Tervhivatal által kívánt időpontra elkészíthetők lesznek.

1. ábra Elekes Dezső feljegyzése a miniszterelnök részére

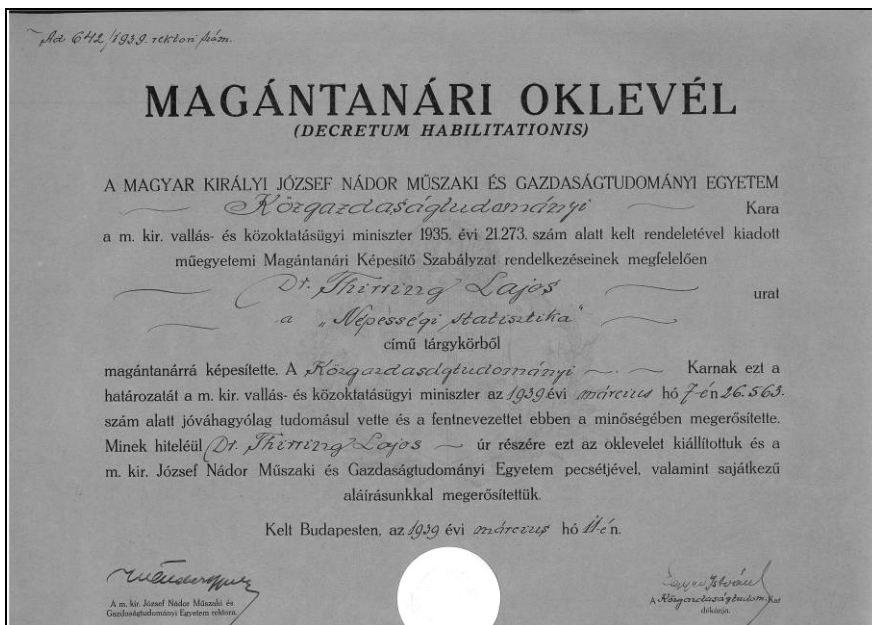
Mélyen tisztelt kedves barátunk, szeretett professzorunk, Heller Farkas!

Megindultan állunk itt koporsód előtt, mi, a Te tanítványaid és barátaid. A mélységes fájdalom, ami szívünket betölti, mutatja azt a nagy veszteséget, ami valamennyiünket ért távozásoddal. A Te lankadatlan, önzetlen és lelkes tudományos munkásságod volt az, ami elsősorban Hozzád vonzotta tanítványaidat. Életed példája nyomán tanultuk meg az alkotó tudományos munka tiszteletét és szeretetét. Ezért mint tanítványaid és barátaid egyike, úgy érzem, hogy leghelyesebb, ha a bucsu e perceiben megkísérlem néhány szóval felidézni az általunk annyira becsült és szeretett tudós egyéniségednek azokat a fő jellemvonásait, amelyek bennünk olyan mély és irányító hatást váltottak ki.

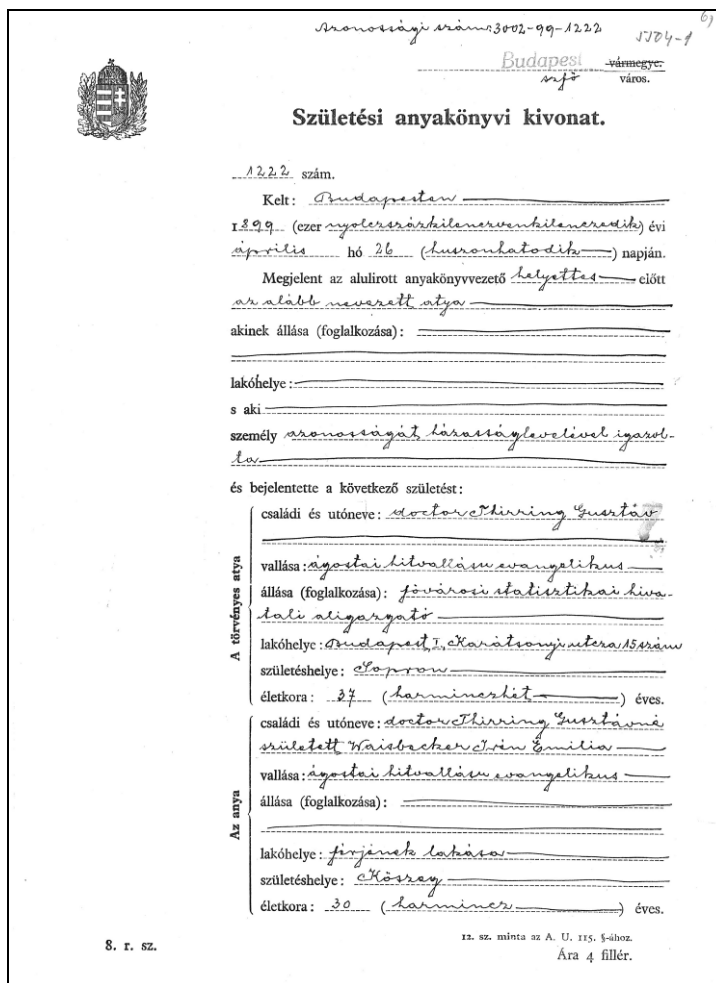
Tanítványaid számára bizonyára leginkább vonzó és lebilincselő jellemvonásod az igazság iránt érzett lángoló szereteted. Teljesen tisztában voltál az objektív igazság megismerésének nehézségeivel, amelyek a legnagyobbak éppen a társadalmi, gazdasági jelenségek vizsgálata körében. Többszörösen hangsúlyoztad a tudományos megismerés által feltárt igazságok viszonylagosságát. Ugyanakkor meggyőzően mutattál rá arra, hogy mégis ezek egy-egy lépést jelentenek az abszolút igazság felé. A tudományos megismerés így fokozatosan mindinkább megközelíti az objektív és teljes társadalmi valóságot. Ennek előfeltétele azonban a helyes kutatási módszerek alkalmazása. Ez pedig, amint évről-évre nyomatékosabban hangsúlyoztad, a társadalmi jelenségek körében a minőségi és mennyiségi vonatkozások egyidejű figyelembevételét kívánja meg. Ily módon hazánkban elsőnek ismerted fel a mennyiségi törvényszerűségek exakt tanulmányozásának fontosságát a gazdaságkutatásban, amit a statisztikai és matematikai módszerek együttes alkalmazása tesz lehetővé. Ugyanakkor mindig rámutattál arra is, hogy a mennyiségi módszereket mindig szervesen össze kell kapcsolni a minőségi, strukturális elemzéssel. Mert szerinted csak ez az eljárás vezet a társadalmi valóság minél teljesebb és pontosabb megismeréséhez.

Az exakt kutatás követelményeinek figyelembevétele előadásaidban és tudományos munkáidban kétségtelenül nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy mérnök és közgazdász hallgatód ezrei megtanulták becsülni a gazdaságtudomány értékét és szeretetét az elmélet és a gyakorlat minden területén, amiért mindig hálát fognak érezni irányodban. A társadalmi valóság tudományos megismerése, annak bonyolultsága folytán nem pillanatnyi sztatikus folyamat, hanem fokozatos dinamikus fejlődés eredménye. Ezért tekintetted a dinamikai és történelmi szemlélet alkalmazását alapvetőnek gazdaságelméleti fejtegetéseidben, amelyek a tuda-

2. ábra Theiss Ede Heller Farkas halálára

3. ábra Thirring Lajos magántanári kinevezése

4. ábra Thirring Lajos születési anyakönyvi kivonata

Megjegyzések

- ¹ A kései feldolgozásra némi magyarázatként szolgálhat, hogy igen csekély azon iratok száma, amelyek a kéziratár történetére, működésére vonatkoznak.
- ² Mindkét dokumentum megtekinthető online a következő linken:
http://konyvtar.ksh.hu/index.php?s=kb_fenyeselek.

Hivatkozások és irodalom

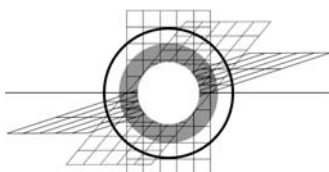
- [1] Jegyzőkönyv a KSH Könyvtár Kéziratárának ellenőrzése kapcsán, 1976. február 16. = A kéziratár működésével, történetével kapcsolatos iratanyag [a továbbiakban: Iratanyag], 7. dosszié.
- [2] Feljegyzés a KSH Könyvtárának kéziratanyagáról (Dr. Kovacsics József intézetvezető kartárs részére). A feljegyzést készítette LEÖLKES Lajosné, 1959. = Iratanyag, 16. dosszié.
- [3] RÓZSA Dávid – LENCSÉS Ákos: Három visszaemlékezés a KSH könyvtárának harminc évéről. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 21. köt. 2. sz. 2012. p. 45.
- [4] Uo.
- [5] Feljegyzés a KSH Könyvtárának kéziratanyagáról (Dr. Kovacsics József intézetvezető kartárs részére). A feljegyzést készítette LEÖLKES Lajosné, 1959. = Iratanyag, 16. dosszié.
- [6] A Központi Statisztikai Hivatal kéziratgyűjteménye. A feljegyzést készítette VEKERDI Lászlóné, 1962 körül. = Iratanyag, 16. dosszié.
- [7] Interjú Leölkes Lajosnéval, készítette KOVÁCS Csaba 2013 júliusában.
- [8] Jelentés a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának kéziratgyűjteményéről. A jelentést készítette DÁVIDNÉ KERÉKES Éva, 1983. = Iratanyag, 2. dosszié.
- [9] Áttekintés a Könyvtár kéziratgyűjteményéről. Az áttekintést készítette BENKŐ Zoltánné, BOLLA Pál, SZERÉNYI Lászlóné, DÁVIDNÉ KERÉKES Éva, KISS Judit, 1987. = Iratanyag, 2. dosszié.; Feljegyzés a KSH Könyvtár kéziratgyűjteményének jelenlegi állapotáról és javaslat a rendezésre és működtetésre. A feljegyzést készítette ÓZE Sándor, 1988. = Iratanyag, 3. dosszié.
- [10] KSH Könyvtár, Munkaügyi nyilvántartás.
- [11] Mellékletek: Jelentés a KSH Könyvtárának kéziratgyűjteményéről. A jelentést készítette SALGÓ Erzsébet, 1989. = Iratanyag, 7. dosszié.
- [12] Feljegyzés a KSH Könyvtárának kéziratanyagáról (Dr. Kovacsics József intézetvezető kartárs részére). A feljegyzést készítette LEÖLKES Lajosné, 1959. = Iratanyag, 16. dosszié.
- [13] A Központi Statisztikai Hivatal kéziratgyűjteménye. A feljegyzést készítette VEKERDI Lászlóné, 1962 körül. = Iratanyag, 16. dosszié.
- [14] Jelentés a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának kéziratgyűjteményéről. A jelentést készítette DÁVIDNÉ KERÉKES Éva, 1983. = Iratanyag, 2. dosszié.
- [15] Feljegyzés a KSH Könyvtár kéziratgyűjteményének jelenlegi állapotáról és javaslatok a rendezésre és működtetésre. Állománygyarapítási osztály, Feldolgozási osztály, 1987. = Iratanyag, 2. dosszié.
- [16] A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának Kéziratgyűjteménye. A feljegyzést készítette SALGÓ Erzsébet, 1988. = Iratanyag, 2. dosszié.
- [17] THIRRING Lajos-hagyaték, 15. doboz.
- [18] HORVÁTH Róbert-hagyaték, 25. doboz.
- [19] ELEKES Dezső-hagyaték, 2. doboz.
- [20] THEISS Ede-hagyaték, 4. doboz.
- [21] THIRRING Lajos-hagyaték, 118. doboz.
- [22] THIRRING Lajos-hagyaték, 116. doboz.
- [23] THIRRING Lajos-hagyaték, 11. doboz.
- [24] THIRRING Lajos-hagyaték, 118. doboz.

Beérkezett: 2013. IX. 2-án.

Kovács Csaba

a KSH Könyvtár kéziratárosa.
E-mail: csaba.kovacs2@ksh.hu

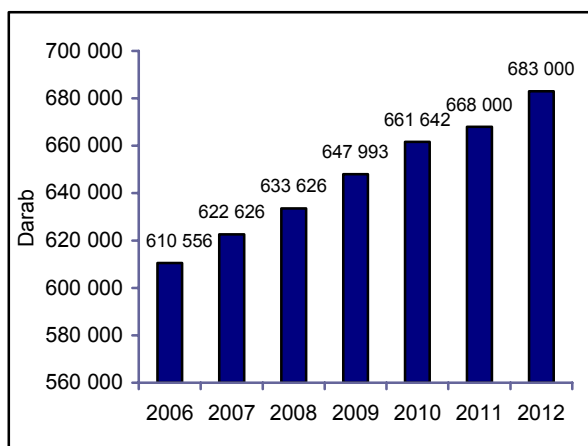

Közönségkapcsolatok, kölcsönzés és könyvtárközi kölcsönzés a KSH Könyvtárban

A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár 1897 óta nyilvános intézményként működik, de a dokumentumok kölcsönzését sokáig csak a hivatal dolgozói számára tette lehetővé. A külső olvasók számára ez a lehetőség sokáig főigazgatói engedélyhez volt kötve. 2010 őszre, az új szabadpolcos olvasóterem megnyitása óta a II. kerületi lakosok és a helyi önkormányzat dolgozói, 2012. január 1. óta pedig minden magyar állampolgár kölcsönözhet az állományból.

Az állomány elhelyezése

A mintegy kilencszázezeres dokumentumállományunk – kötelezpéldány-jogosultságunk révén – rendkívül sokrétű. Megtalálhatók köztük magyar és külföldi statisztikai-demográfiai kiadványok, közgazdasági, jogi, természettudományi, szociológiai kézikönyvek, szépirodalmi kötetek, térképek, kéziratok, különféle folyóiratok, muzeális értékű dokumentumok. Ezek egy része csupán helyben használható, de évről évre nő a jelentősebb rész felölélő, kölcsönözhető kötetek száma (1. ábra).

1. ábra A kölcsönözhető állomány alakulása

Dokumentumainkat a könyvtár épületében és Törökbálinton, összesen négy raktárban őrizzük. Az országos szakkönyvtári feladat ellátásához nélkülözhetetlen statisztikai-demográfiai kiadványaink nagy részét a könyvtár épületében helyeztük el. A központban lévő másik két raktárunkban található

a szakfolyóiratok, a muzeális értékű dokumentumok, a kéziratok, minikönyvgűjteményünk, illetve további szak- és szépirodalmi kötetek. Dokumentumállományunk nagyobbik részét Törökbálinton, külső raktárépületünkben tároljuk. A háromszintes, két részre osztott hatalmas helyiség polcain közel hétszázszázezer könyv és folyóirat található.

E négy raktárból válogattuk és válogatjuk, frissítjük folyamatosan négy olvasótermünk dokumentumállományát. Az ötven férőhelyes *Findura Imre* teremben hétezer magyar nyelvű szakkönyv áll a kutatók, szakemberek, egyetemi hallgatók és oktatók rendelkezésére. A nemzetközi szakolvasóban helyeztük el az alapvető kézikönyveket, a nemzeti és a nemzetközi szervezetek kurrens nyomtatott és elektronikus statisztikai, népszámlálási kiadványait. *Dányi Dezső*ről elnevezett folyóirat-olvasónkban közel ezer magyar és háromszáz idegen nyelvű cím közül válogathatnak az érdeklődők.

A kölcsönzésre 2010-ig egy kicsi szobában volt lehetőség, ahol az olvasók kitölthették a kölcsönzési kérelmet, majd onnan vitték el a kért és beérkezett dokumentumokat. A különféle szórakoztató, szak- és szépirodalmi kötetekből való válogatást elősegítendő, 2010 szeptemberében ünnepélyes keretek között felavattuk a könyvtár egykori munkatársáról, *Bibó István*ról elnevezett szabadpolcos olvasótermet, ahol mintegy tízezer kötet között böngészhetnek olvasóink. Az állományban szépirodalmi művek, gyermek- és ifjúsági könyvek, úti- és szakácskönyvek, pszichológiai, társadalmi, életrajzi, történelmi, művészeti, vallási és filozófiai művek egyaránt megtalálhatók. A szórakoztató irodalom kategóriái között kalandregényt éppúgy találunk, mint krimi, romantikus irodalmat és vidám könyveket. A kikapcsolódást szolgálják ismeretter-

jesztő DVD-ink, komolyzenei és népzenei CD-ink, hangskönyveink (2., 3. ábra).

2. ábra A KSH Könyvtár szabadpolcos olvasóterme

3. ábra Gyermekrendezvény a Bibó István-teremben

A Bibó István-terem, mint könyvtárunk nyilvános terei általában, akadálymentesített. A csökkentlátók nagyítógépet, a vakok felolvasószoftvert, a mozgáskorlátozottak speciális munkaállomást vehetnek igénybe. A gyermekek részére kis játszó-olvasósarkot alakítottunk ki játszószőnyegen gyermekbútorokkal, színezőkkel, fejtörőkkel, játékokkal, társasjátékokkal. A teremben nyolc számítógép áll az olvasók rendelkezésére, akik korlátlanul böngészhetnek az interneten, kereshetnek a könyvtár online katalógusában.

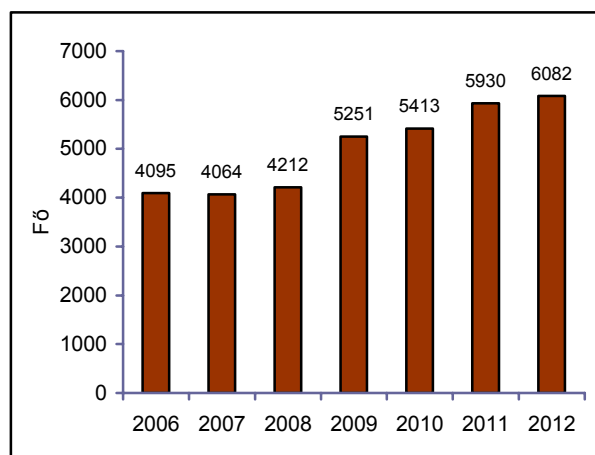
A központi raktárból kért könyveket néhány percen belül, a Törökbálinton tárolt dokumentumokat a kérést követő munkanapon kapják meg az olvasók. A kényelmesebb kiszolgálás érdekében két éve bevezettük az online bekérés lehetőségét. Az olvasójegy számával és egyéni jelszóval bárki megrendelheti otthonról a törökbálinti raktárban lévő dokumentumokat. Ugyanígy élhetnek a távoli

hosszabbítás lehetőségével. (Ennek egyébként könyvtárunkban nincs felára.) Olvasóink szívesen használják ezeket az eszközöket; érzékelhetően csökkent a papírcédulán leadott igénylések száma.

Könyvtárunk mint „agora”

A levelezőlistánkra feliratkozókat rendszeresen értesítjük programjainkról és az aktualitásokról, illetve minden hónap elején tájékoztatjuk az előző hónapban az olvasóterembe bevalogatott friss kiadványokról. E-mail címmel rendelkező olvasóink néhány nappal a kölcsönzési határidő lejárta előtt elektronikus emlékeztetőt kapnak.

Könyvtárunkat és szolgáltatásait több fórumon népszerűsítjük. Évek óta jelen vagyunk az ELTE könyvtári napján, az ünnepi könyvhéten, a II. kerület napján. Szeptember 8-án részt vettünk az olvasás világnapja alkalmából szervezett rendezvényen a Marczibányi téri művelődési házban. 2011 óta fogadjuk a látogatókat a kulturális örökségi hétfvégén, idén először a Központi Statisztikai Hivatallal közösen. *Könyvtári esték* című sorozatunk szintén két éve fut; havonta két programot (szakmai előadásokat, kamarakórus-koncertet, szerzői este- ket, gyermekprogramokat, úti beszámolókat, verses előadásokat) szervezünk a legkülönbözőbb életkorú és érdeklődésű olvasók számára (4. ábra).

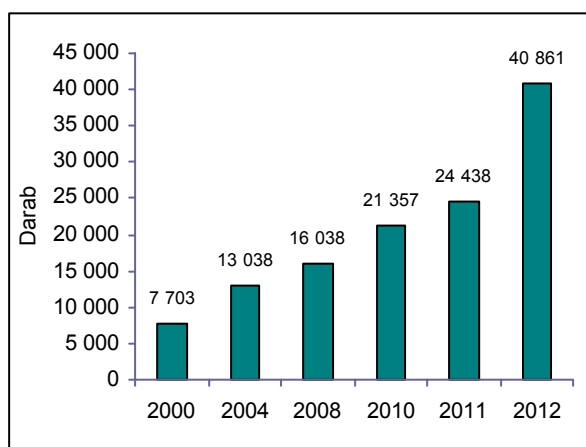
4. ábra Regisztrált felhasználók a KSH Könyvtárban

Korunk követelményeinek megfelelően intézményünk a virtuális térben is jelen van. Az érdeklődők Facebook- és Lwiw-profilunkon, Twitter-csatornánkon és a Rukkola könyvcserélő oldalon keresztül is elérhetnek bennünket. (Utóbbinak happontja, azaz

könyvleadó és -felvevő helye vagyunk.) Hazánkban az első könyvtárak között vagyunk, amelyek – a YouTube-ra szánt – népszerűsítő kisfilmet készítették magukról.¹

A kölcsönzés statisztikai adatai

A Könyvtári Intézet által közzétett statisztikai adatsorokból jól látható, hogy az elmúlt években folyamatosan növekszik regisztrált olvasóink száma (5. ábra). Ezzel együtt nőtt a kölcsönzött művek mennyisége is (5. ábra). Nagyobb ugrás figyelhető meg a 2000-es évek elején, amikor könyvtárunk a TEXTAR-ról átállt a máig használatban lévő OLIB integrált rendszerre és a gépesített kölcsönzésre. Ennek kényelmi funkciói közé tartozik a távoli hosszabbítás és a törökbálinti bekérés lehetősége.

5. ábra A kölcsönzött dokumentumok száma

Könyvtárközi kölcsönzés

Könyvtárunkban elsőrendűen fontos szolgáltatásként tartjuk számon a könyvtárközi kölcsönzést. Ez az elmúlt évtizedekben minőségileg és mennyiségileg is látványos átalakuláson ment keresztül. Bizonyára sokan emlékeznek még a hagyományos négylapos kéri lapra, amelyet írógéppel kellett kitölteni, postán elküldeni, majd szerencsés esetben néhány nappal később a kérő könyvtár megkapta a dokumentumot. Jelentősen meggyorsította a könyvtárközi kölcsönzés menetét az e-mailen küldött kérések bevezetése. Szolgáltató könyvtárként minden esetben rövid időn belül jeleztük, hogy a dokumentum kölcsönözhető-e vagy sem, illetve mikor tudjuk postázni.

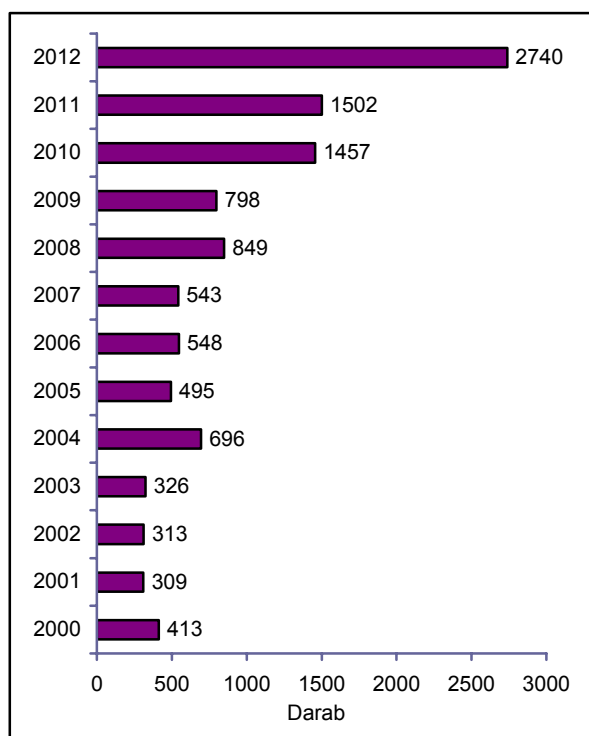
Innen több lépcsőn keresztül jutottunk el az Országos Dokumentum-ellátási Rendszer (ODR) felületén küldhető igénylésekig. Ennek alapját képezte és meggyorsította, hogy könyvtárunk állományának feldolgozása – a többi könyvtárhoz hasonlóan – integrált rendszerben történik, és online visszakérhetővé válik. A 2012-ben indult új ODR-felület minden tekintetben segíti a könyvtárközi kölcsönzés menetét. Az eleinte kissé nehézkesen működő felület ma már könnyen használható, gyors és hatékony szolgáltatást tesz lehetővé.

Sajnos nem minden könyvtár használja az új felületet. Sokan még mindig e-mailen küldik kéréseiket, és elő-elő fordul a négylapos formanyomtatvány használata is. Minden esetben bátorítjuk e könyvtárak dolgozóit, hogy regisztráljanak az ODR-ben, mert az ott lebonyolított kérések megkönnyítik az adminisztrációt, meggyorsítják és hatékonyabbá teszik a könyvtárközi kölcsönzést.

A közös katalógusban a folyamatos bővítés ellenére még nem szerepel teljes állományunk, ezért érdemes honlapunkon is megnézni a keresett dokumentumot. Ebben az esetben a találatot az ODR-ben üres űrlapos kéréssel kell igényelni. Folyóiratot nem kölcsönzünk, de cikkeket, tanulmányokat elektronikusan vagy fénymásolat formájában tudunk küldeni.

A könyvtárközi kölcsönzés statisztikai adatai

Könyvtárunkban a könyvtárközi kölcsönzés évről évre jelentősen fejlődik. A könyvtárközi kérések száma az ezredfordulón még 300–400 körül alakult, ez 2012-re már közel 3000-re nőtt. Az első jelentősebb emelkedés az OLIB integrált rendszerre való átállást követően volt tapasztalható. A következő nagy ugrást 2010-ben tapasztaltuk, amikor megindult a katalógusok tömeges retrospektív konverziója és rekordjaink online feltöltése az országos közös katalógusba. A 2012-ben indult új ODR-portálnak köszönhetően újabb nagy ugrás látható, amikor az azt megelőző évhez képest több mint 1000-rel nőtt a hozzánk érkező kérések száma. 2013. szeptember végén az addig feldolgozott ODR-statisztika 1792 hozzánk beérkezett kérést mutatott, amelyből 1723-at tudtunk teljesíteni. A 96%-os teljesítési arány is alátámasztja, hogy könyvtárközi kölcsönzésünket kiemelkedő jelentőségű szolgáltatásként tartjuk számon (6. ábra).

6. ábra A Könyvtárközi kérések száma

Könyvtárközi kölcsönzésünk túlnyomó többségét a más könyvtáraktól érkező kérések teszik ki, és csak kis részét alkotják saját olvasóink kérései. A hozzánk beérkező kérések többnyire eredeti dokumentumra vonatkoznak. Könyveinket keresik szakirodalmi, jogi, szociológiai, statisztikai, közgazdasági és szépirodalmi témákban egyaránt. A kérések kisebb része tanulmányok, cikkek másolatára vonatkozik. A rendelkezésünkre álló adatokból jól látható, hogy egyre népszerűbb a tanulmányok, cikkek elektronikus formában való igénylése, ami a papíralapú másolatok háttérbe szorítását eredményezi. 2013 első felében ötvenegy tanulmányt vagy cikket küldtünk el elektronikus formában, míg másolatban csupán ötöt (1. táblázat).

Saját kéréseink száma a 2000-es évek elejéhez képest növekedett. Olvasóink ezekben az esetekben általában olyan szakkönyveket kérnek, amelyek nem tartoznak a gyűjtőkörünkbe.

A statisztikai adatok alapján látható, hogy a KSH Könyvtár könyvtárközi kölcsönzése évről évre hatékonyabban működik. Szeretnénk, ha ezek az adatok továbbra is folyamatos bővülést mutatnának. Célunk, hogy az ország lehető legtöbb állampolgárát ellássuk az állományunkban lévő dokumentumokkal.

1. táblázat

A KSH Könyvtár könyvtárközi kölcsönzésének alakulása

Év	Beérkezett kérés	Adott eredeti	Adott elektronikus	Adott másolat	Adott összesen	Küldött kérés	Kapott eredeti	Kapott elektronikus	Kapott másolat	Kapott összesen
2001	309	293	..	16	309	26	24	..	2	26
2003	326	276	..	34	310	47	42	..	5	47
2005	495	419	..	55	474	154	149	..	5	154
2007	543	458	..	75	533	162	134	..	28	162
2009	798	734	38	26	798	99	95	4	0	99
2010	1457	1400	49	4	1453	97	95	1	1	97
2011	1502	1438	53	6	1497	151	135	16	0	151
2012	2740	2294	79	28	2401	168	121	8	0	129

.. = nem ismert

Megjegyzés

¹ Elérhetőségeink a közösségi oldalakon: Facebook: <https://hu-hu.facebook.com/pages/KSH-K%C3%B6nyvt%C3%A1r/308101235453>, Iwiw: <http://iwiw.hu/KSHKonyvtar>, Twitter: <https://twitter.com/kshkonyvtar>, Rukkola: <http://rukkola.hu/happontok/68>. Kisfilmünk a

YouTube-on: <http://www.youtube.com/watch?v=DitVIKdL82U>.

Irodalom

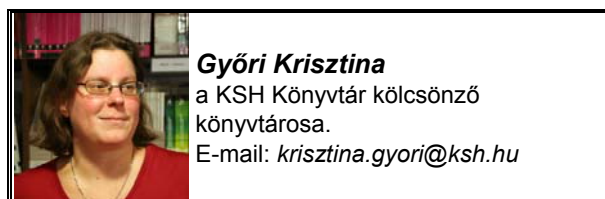
[1] BÉRES Tímea: Új közösségi térrel bővült a KSH Könyvtár. = Könyvtári Levelező/lap, 22. köt. 11. sz. 2010. p. 32–33.

http://epa.oszk.hu/00300/00365/00106/pdf/EPA00365_Konyvtari_Levelezo_Lap_2010_11_32-33.pdf

- [2] KÓTAI Katalin – NEMES Erzsébet – RETTICH Béla: Az első könyvrajstromtól az Internetig – A könyvtárgepesítés főbb állomásai a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat történetében. = TMT, 51. köt. 1. sz. 2004. p. 30–35.
http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=3487&issue_id=447
- [3] PEGÁN Anita: Fenntarthatóság és könyvtár. Interjú Nemes Erzsébettel, a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára főigazgatójával. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 20. köt. 8. sz. 2011. p. 17–21.
<http://ki.oszk.hu/3k/2012/02/fenntarthatosag-es-konyvtar/>

- [4] SEBŐK Ferencné – SZABÓNÉ BÚR Gabriella – RÓZSA Dávid: Kölcsönzés és könyvtárközi kölcsönzés a KSH Könyvtárban. = Könyvtári Levelező/lap, 24. köt. 6. sz. 2012. p. 7–9.
http://epa.oszk.hu/00300/00365/00123/pdf/EPA00365_Konyvtari_Levelezo_lap_2012_06_07-09.pdf

Beérkezett: 2013. IX. 14.

Jelentkezési felhívás segédkönyvtáros tanfolyamra

A BME OMIKK 2014. január 9-én keresztféléves képzési formában segédkönyvtáros tanfolyamot indít.

Jelentkezési határidő: 2013. november 30.

A tanfolyam helye:

BME OMIKK 1111 Budapest, Budafoki út 4-6. K épület I. emelet 52.

A tanfolyam OKJ száma: 52 322 01

Intézményi akkreditációs lajstromszám: ALF-029

Felnőttképzési nyilvántartási szám: 01-0509-04

A képzés időtartama két félév.

A képzés összóraszáma: 450 óra (350 óra tantermi elmélet és gyakorlat + 100 óra szakmai terepgyakorlat).

Részvételi díj a két félévre

150 000 Ft + a 2014-es vizsga időpontjában aktuális központi díjszabás szerinti vizsgadíj (kb. 65 000 Ft)

Felvételi vizsga nincs, a beiratkozás feltétele az érettségi bizonyítvány bemutatása.

A tanfolyam jegyzeteit, segédkönyveit kölcsönzés formájában biztosítja a szervező intézmény.

A tanfolyam modulszerkezetű.

Moduljai:

- A könyvtári rendszer működése.

- Könyvtári gyűjteményszervezés és állományfel-tárás.
- Könyvtári olvasószolgálat és tájékoztatás.

A foglalkozásokat hetente egy alkalommal, csütörtökönként tartjuk, illetve minden hónap utolsó hetében kétnapos elfoglaltságot jelent a tanfolyam (szerda és csütörtök).

A tanórák mindkét napon 8 és 17 óra között zajlanak 60 perces ebédszünettel.

Jelentkezni az **alábbi címre** eljuttatott (kitöltött, lehetőség szerint kinyomtatott) jelentkezési űrlappal lehet:

BME OMIKK
Segédkönyvtáros képzés
1111 Budapest
Budafoki út 4-6.

A jelentkezési űrlap és a felnőttképzési szerződés itt érhető el:

<http://www.omikk.bme.hu/main.php?folderID=1320&articleID=2490&ctag=articlelist&iid=1>

Minden érdeklődőt szeretettel várunk!

További felvilágosítással az alábbi elérhetőségen szolgálunk:

Lengyel Gyöngyi
tanfolyamvezető
Telefon: +36(1)463-3534
E-mail: gylengyel@omikk.bme.hu

A KSH Könyvtár tudásbázisai

A digitális világban a statisztikai adatok közzétételében és keresésében egyre nagyobb hangsúlyt kap az elektronikus megjelenés. Az újonnan előállított adatok túlnyomó része megtalálható a világhálón. A hivatalos statisztikai szolgálat tagjai által kezelt adatok ráadásul általában ingyenesen elérhetők. A statisztika és a digitális világ jelenkori kapcsolatát bemutató tanulmány a Tudományos és Műszaki Tájékoztatás 2013. évi 2. számában olvasható [1], jelen írásban elsősorban a történeti statisztikai adatokkal foglalkozunk.

A történeti adatok esetében a mostani állapot nem egyértelműen az elektronikus formák felé mutat. Bár jelentős felhasználói igény mutatkozik az online források iránt, a rendelkezésre álló történeti anyag túlnyomó része kizárólag nyomtatásban érhető el. A magyar, illetve a budapesti statisztikai hivatal 1867. évi megalakulása óta több ezer kiadványt, adattárat, folyóiratszámot tett közzé a bibliográfiák és katalógusok tanúsága szerint. Emellett a társszervezetek – minisztériumok, kutatóintézetek, egyesületek – is számos kiadványt jelentettek meg, amelyek részét képezik a magyar történeti statisztikai irodalomnak. A teljes anyag digitális hozzáférhetővé tétele egyelőre utópisztikus álomnak tűnik. Azonban a *KSH Könyvtár* olvasószolgálatán leszűrt tapasztalatok alapján a legfontosabb adattárakat, szakirodalmi köteteket az éppen aktuálisan rendelkezésre álló források szerint igyekszünk digitálisan közzétenni.

A KSH Könyvtár és a *Móricz Zsigmond Gimnázium* 2010-ben *A jelen szaktudása a jövő generációjáért* című pályázata keretében kezdte meg online tudásbázisainak kiépítését. A kezdeti szakasz bemutatása a *Könyvtári Levelező/lap* 2011. évi 9. számában olvasható. [2] A pályázatban a könyvtár két tudásbázis összeállítására vállalkozott, amelyek felépítése során igyekeztünk egyrészt a felhasználói igények, másrészt a már digitálisan rendelkezésre álló anyagok alapján válogatni.

A kezdeti időszak tervei között szerepelt, hogy a frissen kialakított *Kérdezd a könyvtárost!* menüpontba érkező kérdések feldolgozása alapján is bővídjük majd a tudásbázisokat. A menüpont hátterre alkalmas a kérdések csoportosítására, a válaszok gyűjtésére és elemzésére. Mivel azonban az igények túlnyomó része könyvek előjegyzésére, kölcsönzésekre hosszabbítására, illetve általános jellegű tájékoztatásra vonatkozott, ezt a lehetősé-

get végül elvetettük a tudásbázisok későbbi fejlesztése során.

A pályázatban két, elkülönülő tartalmú tudásbázis kialakítása szerepelt. A *Statisztikai tudásbázis* történeti statisztikai adattárakat és segédleteket tartalmaz. A *Fényes Elek-tudásbázisban* a statisztikatörténeti anyagok mellett kiemelkedő statisztikusokra vonatkozó, illetve általuk írt kiadványok szerepelnek.

Statisztikai tudásbázis

A statisztikai hivatal megalakulása óta legfontosabb kiadványa a *Magyar statisztikai évkönyv*, amelyet 1872 óta szinte minden évben kiadtak. A teljes sorból mindössze néhány év hiányzik. Nem jelentek meg egyrészt a sorozat megújítási munkái alatt az 1891–1892. évi kiadványok, másrészt a két világháború tárgyáira vonatkozó adatokat utólag, összevont kötetekben adták közre. A *Statisztikai tudásbázis* a statisztikai évkönyv 1885 és 1910 között megjelent évfolyamait tartalmazza. Az évkönyvek digitalizálása a *Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár (PTE Egyetemi Könyvtár)* és a KSH Könyvtár együttműködésével valósult meg. A KSH Könyvtár a közeljövőben szeretné digitális formában hozzáférhetővé tenni a II. világháború után megjelent statisztikai évkönyveket.

A táblázatok szerkezete, az elrendezés és a betűtípusok váltakozása nem tette lehetővé, hogy a II. világháború előtt megjelent évkönyvek karaktereit felismertetve kereshető PDF-fájlként szolgáltatásuk. Így ezek a kötetek JPG-formátumban, kereshető tartalomjegyzékkel állnak rendelkezésre. A II. világháborút követő időszak évkönyvei esetén reményeink szerint nem áll fenn ilyen probléma. A próbakötet digitalizálása során a karakterfelisme-

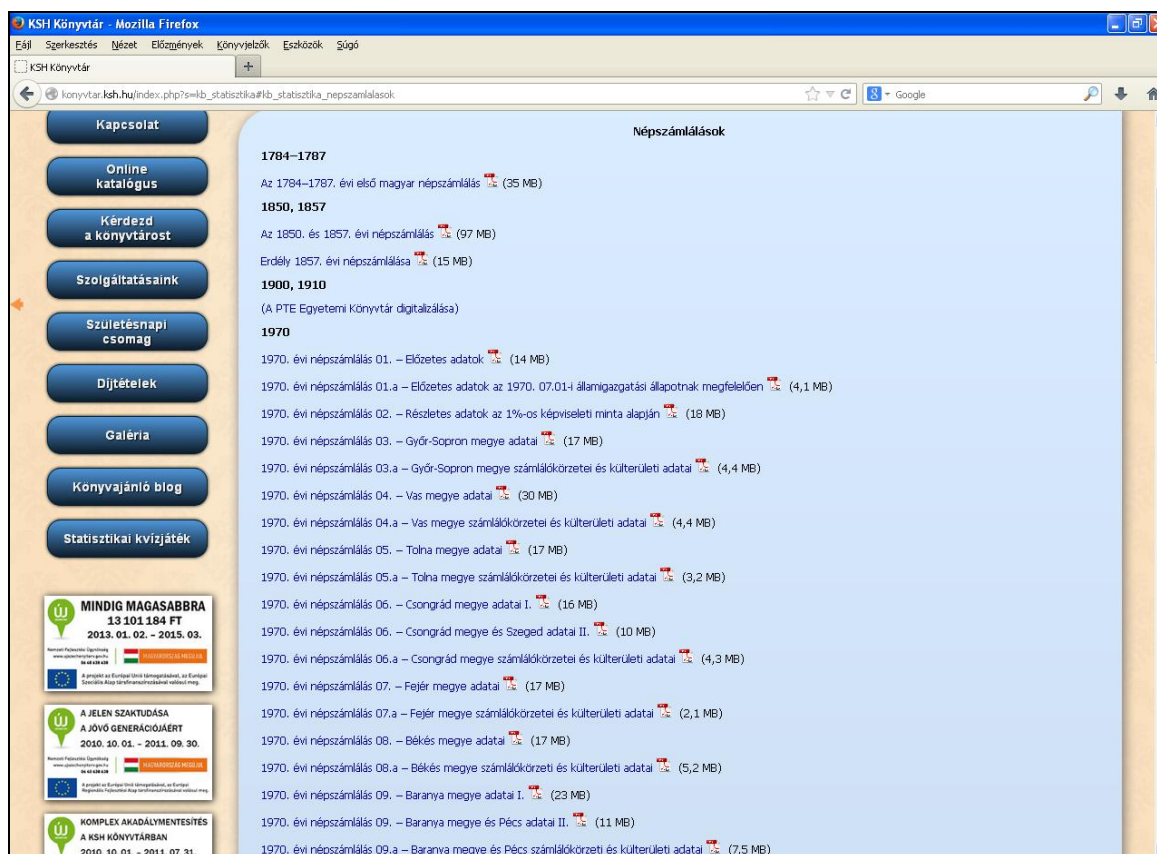
rés kielégítő eredményt hozott, így ezek a kötetek valószínűleg kereshető PDF-fájlként lesznek hozzáférhetők a tudásbázisban.

A statisztikai hivatal által végzett adatfelvételek közül a legjelentősebbek a népszámlálási összeírások. Joggal tekinthetjük a népszámlálási köteteket a statisztikai évkönyvek mellett a hivatal legfontosabb és legkeresettebb kiadványainak. A népesség-összeírások során rögzítenek olyan települési szintű adatokat, amelyekre más források alapján legfeljebb következtetni lehet. Ilyenek például a nemzetiségi és felekezeti hovatartozásra, a tényleges munkanélküliségre, az ingázásra és a fogyasztókosságra vonatkozó adatok. A népszámlálások felhasználói a legszélesebb körből kerülnek ki a történetkutatóktól, helytörténészeketől a szociológusokon át a közigazdászokig.

A KSH Könyvtár többször pályázott a teljes történeti népszámlálási adatközlések online közzétételére. Ez a munka több mint száztízezer oldal digitalizálását jelentené. Terveink szerint 2014-ig a digitalizálás és a közzététel egyaránt megvalósul a *Statisztikai tudásbázisban*. Jelenleg az 1784–87.,

az 1850., az 1857., az 1870. és az 1970. évi népszámlálások egyes köteteit tartalmazza a gyűjtemény kereshető PDF-fájlként, illetve utal a PTE Egyetemi Könyvtár által digitalizált 1900. és 1910. évi kötetekre (1. ábra). [3]

A kezdetektől napjainkig a statisztikai hivatal feladatai közé tartozik a helységnévtárak és helységnévkönyvek összeállítása és kiadása, amelyek a közigazgatási beosztáshoz kapcsolódó adatokat tartalmazzák. Az első ilyen jellegű összeállítás, amelyet már a statisztikai hivatal adott ki, 1873-ban jelent meg. A KSH Könyvtár első digitalizálására vonatkozó pályázata volt 2003-ban az 1873 és 1913 között megjelent helységnévtárak online közzététele. [4] [5] Az akkor elkészített 16 ezer oldal digitalizált anyag szervesen illeszkedik a *Statisztikai tudásbázisba* annak ellenére, hogy a több mint tíz évvel ezelőtti informatikai megoldások nem minden esetben kompatibilisek a mai böngészőkkel. Egyes esetekben hibák jelentkeznek az oldalak lapozása közben, az anyag teljes konvertálása a mai informatikai környezethez azonban még várat magára.

1. ábra A Statisztikai tudásbázis népszámlálási kötetei

A tudásbázisnak része még két kiadványtípus, amelyek nem a hivatalos statisztikai adatközlésekhez kapcsolódnak. Az egyik az olyan könyvtári kiadványoké, mint az 1990-ben megjelent magyar–angol–orosz statisztikai szakszótár, illetve a statisztikai hivatal 1867 és 2005 között megjelent kiadványait bemutató bibliográfiatorozat. A másik típus, amely nem része a hivatalos statisztikának, a Toldy-féle vasúti kézikönyvek 1912 és 1935 között megjelent hat kötete. A tudásbázisban elérhető kötetek eredeti példánya a KSH Könyvtár állományában található. A digitalizálás során – belső használatra – az 1890. és 1900. évi kiadások PDF-változata is elkészült a *Közlekedési Múzeum Könyvtárával* együttműködésben.

A *Statisztikai tudásbázis* bővítése a következő két évben a *Magyar statisztikai évkönyvek*, illetve a népszámlálási kötetek anyagával valósulna meg. A munka későbbi fázisában pedig további adattárak (például a mezőgazdasági összeírások kötetanyaga, illetve az ágazati és a megyei évkönyvek évfolyamai) is bekapcsolhatók lennének a gyűjteményekbe.

Fényes Elek-tudásbázis

A *Fényes Elek-tudásbázisban* elérhető a KSH Könyvtár *Nagy magyar statisztikusok* címet viselő bibliográfiatorozata, amelyben 1958 óta huszonhét kötet jelent meg. Az egyes számok nemcsak bibliográfiát, hanem életrajzot és olykor forrásközlést vagy kísérő tanulmányt is tartalmaznak. A tudásbázis ezen túlmenően jelenleg három kiemelkedő statisztikus életművéből válogat: *Fényes Elek*, *Keleti Károly* és *Buday László* munkáiból.

Fényes Elek (1807–1876) statisztikus, földrajztudós, a honismeret jelentős hazai képviselője, az 1848–1849-es szabadságharc során létrehozott – természetétől fogva rövid életű – statisztikai hivatal vezetője volt. [6] Legfontosabb műve, a *Magyarország geographiai szótára* elérhető a *Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteményének* honlapján. A róla elnevezett tudásbázisban a *Magyar Tudománytörténeti Intézettel* együttműködve további jelentős munkái szerepelnek, például a *Magyarország statistikája* vagy *A magyar birodalom nemzetiségei*. Megtalálható a gyűjteményben továbbá a KSH Könyvtár kiadásában megjelent *Fényes Elek-breviárium*, amelyben szinte valamennyi művéből olvasható rövid válogatás.

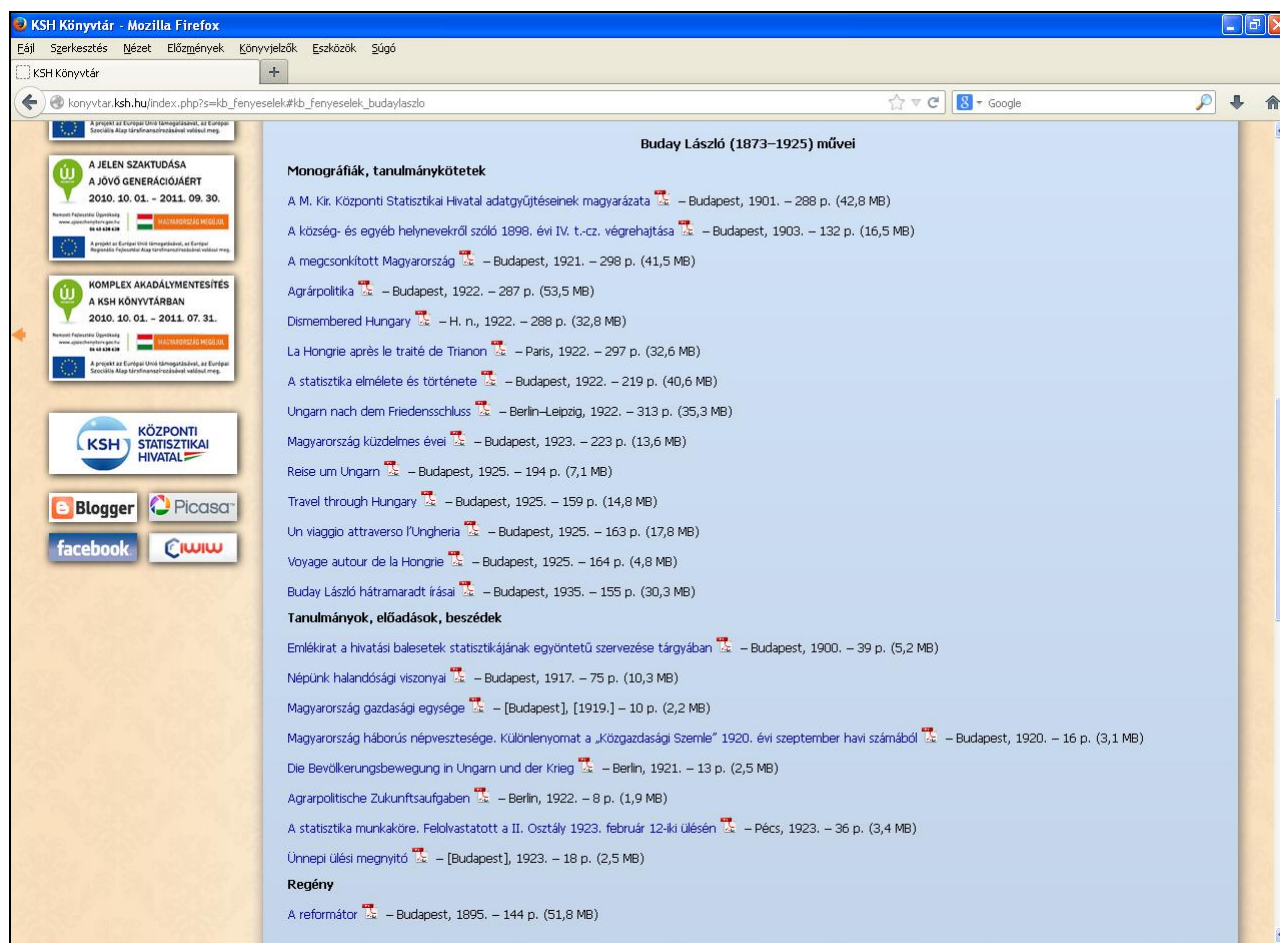
Fényes Elek élete végén nélkülözve, a közélettől és a tudományos világtól teljesen elszigetelve élt. 1870-ben még a fővárosi statisztikai hivatalhoz is pályázott napidíjas munkatársnak. [7] Fényes Elek nevét napjainkban több intézmény, szervezet, a KSH Fényes Elek-terme és a Fényes Elek-emlékérem őrzi. A KSH az elmúlt években rendszeresen szállított ajándécsomagokat Csokajra, Fényes Elek szülőfalujába, tisztelgésül tudósi-emberi nagysága előtt. A fenti kezdeményezések mellett reméljük, hogy a KSH Könyvtár Fényes Elek-tudásbázisa is méltó emléket állít a kiváló statisztikusnak.

Keleti Károly (1833–1892) az 1848–1849-es szabadságharc leverésével megszűnt statisztikai hivatal után az 1867-ben újonnan megalakult hivatal első vezetője volt. A magyar statisztika kezdeti időszakában több összeírás megszervezése és a magyar statisztika alapvető módszertanának kidolgozása is a nevéhez fűződik. A tudásbázisban is elérhető legfontosabb könyve, a *Hazánk és népe* összefoglalóan mutatja be a statisztika eszközével a magyarországi viszonyokat. [8] Az oldalon elérhető másik műve az első szőlőösszeírás kötete. A magyar statisztika kimagasló sikere volt, hogy 1869-ben Hágában a nemzetközi statisztikai kongresszuson Magyarországot bízták meg a szőlészeti statisztika módszerének kidolgozásával. Ennek a munkának az eredménye az 1875-ben megjelent *Szőlőszet: Magyarország szőlőszeti statisztikája, 1860–1873* című kötet. [9]

Az I. világháborút követő időszak legtermékenyebb magyar statisztikusa volt Buday László (1873–1925). A statisztikai hivatal vezetése mellett a tudományos életben is rendkívül aktív szerepet vállalt: folyóiratokat szerkesztett, oktatott az egyetemen és részt vett a szakmai társaságok életében. [10] A tudásbázisban elérhető életművének legjelentősebb alkotásai – köztük azok az angol, francia, német, olasz nyelven írt munkák, amelyek a trianoni békeszerződés Magyarországra gyakorolt hatását mutatják be a nagyvilág számára (2. ábra).

Összefoglalás

A KSH Könyvtár e két tudásbázissal kíván hozzájárulni ahhoz, hogy a történeti statisztika és a statisztikatörténet kellően reprezentálva legyen a digitális világban. A magyar statisztikatörténeti irodalom mennyiségét és az érdeklődő felhasználói körök összetettségét ismerve egyértelmű, hogy

2. ábra A Buday László-életműkiadás a Fényes Elek-tudásbázisban

a következő évek-re-évtizedekre is bőven marad munka. A tartalmak jó színvonalú, ingyenes online közzététele egyaránt érdeke a könyvtáraknak és a statisztika iránt érdeklődőknek.

Irodalom

- [1] RÓZSA Dávid – KALMÁR Csilla – LENCSE S Ákos: A statisztika és a digitális átállás. = TMT, 60. köt. 2. sz. 2013. p. 47–65.
http://tmt.omikk.bme.hu/print.html?id=5736&issue_id=545
- [2] LENCSE S Ákos: Új tudástárak a KSH Könyvtárban. = Könyvtári Levelező/lap, 23. köt. 9. sz. 2011. p. 13–15.
http://epa.oszk.hu/00300/00365/00118/pdf/ki11109_013-015.pdf
- [3] LENCSE S Ákos – RÓZSA Dávid: A felhasználói bizalom és a népszámlálási adatok digitális szolgáltatása: múlt, jelen, jövő Magyarországon és Nagy-Britanniában. = Könyvtári Figyelő, 59. köt. 1. sz. 2013. p. 33–44.
- [4] KÓTAI Katalin – NEMES Erzsébet – RETTICH Béla: Az első könyvlajstromtól az Internetig: a könyvtárgépesítés főbb állomásai a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat történetében. = TMT, 51. köt. 1. sz. 2004. p. 30–35.
http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=3487&issue_id=447
- [5] NEMES Erzsébet: A KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat. = Könyvtári Figyelő, 51. köt. 3. sz. 2005. p. 519–526.
<http://epa.oszk.hu/00100/00143/00056/nemes.html>
- [6] MARTON Ádám: Fényes Elek, a reformkor kiemelkedő statisztikusa. = Fejezetek a magyar statisztikai gondolkodás történetéből. (Csehók István, Nyitrai Ferencné szerk.). Budapest, KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat, 2000. p. 35–61.
- [7] THIRRING Gusztáv: Budapest székes főváros statisztikai hivatalának története, 1869–1894. Budapest, Grill Károly, 1894. 22 p.

[8] KOVACSICS József: Keleti Károly a tudós és közgazdász. = Statisztikai Szemle, 61. köt. 10. sz. 1983. p. 1070–1075.

http://www.ksh.hu/statszemle_archive/viewer.html?ev=1983&szam=10&old=128&lap=6

[9] LACZKA Sándorné: Gondolatok a mezőgazdasági statisztikáról. = Statisztikai Szemle, 70. köt. 11. sz. 1992. p. 964–973.

http://www.ksh.hu/statszemle_archive/viewer.html?ev=1992&szam=11&old=62&lap=10

[10] NÉMETH Zsolt: Buday László élete és munkássága. = Pécsi Szemle, 13. köt. 3. sz. 2010. p. 88–93.

Beérkezett: 2013. IX. 3-án.

Lencsés Ákos

a KSH Könyvtár olvasószolgálati osztályvezetője.

E-mail: akos.lencses@ksh.hu

Internetes egyetemi távoktatásba fogott Nagy-Britannia

Nagy-Britannia is elindította saját internetes távoktatási projektjét, amelynek keretében a szigetország több mint húsz egyeteme kínál ingyenes online tömegkurzusokat a tanulni vágyóknak. A tanulókat webkamerán át azonosítják, de hivatalos minősítést csak felügyelet mellett írt teszttel lehet szerezni.

David Willetts felsőoktatásért és tudományért felelős brit államtitkár szerint az egyetemi oktatáshoz való hozzáférés kiterjesztése többé nem „tégla és malter” függvénye lesz. Hozzátette, a projektben való részvétel segít az egyetemeknek lépést tartani a kurzusaik iránti növekvő igényvel, különösen a tengerentúli diákok tekintetében. A FutureLearn elnevezésű új oktatási projekt 21 brit egyetem – köztük a birminghami, a sheffieldi és a bristoli –, valamint a dublini Trinity College és az ausztrál Monash Egyetem közreműködésével indul. A diákok többek közt mobiltelefonon és otthoni számítógépen is követhetik az órákat. A *British Library*, a *British Museum* és a *British Council* a tananyagokhoz való hozzáférést fogja biztosítani a diákok számára.

Ez idáig húsz rövid – egyebek közt a webtudományba, a III. Richárd-korabeli Angliába és a pszichológiába betekintést engedő – kurzust jelentettek be, amelyekből nyolc már az idén elindul. A kísérleti fázisban a hallgatóknak feleletválasztós tesztekkel kell kitölteniük és nem kapnak hivatalos minősítést. A csatlakozott egyetemek reményei szerint sokakat érdekelni fog a lehetőség, hogy egyetemi szintű kurzusokon vehet részt utazás és költség nélkül, illetve a saját időbeosztásához igazítva. A projekt továbbá ízelítőkurzusokat is kínál az egyetemválasztással küszködő fiataloknak.

A FutureLearn keretében indított kurzusok mindegyikére 20 ezer diákot várnak. A szervezők arra alapozzák várakozásaikat, hogy amikor az edinburghi egyetem ajánlott online tömegkurzusokat egy amerikai hálózaton keresztül, több mint 300 ezer diák regisztrált az órákra, míg a *University of London* nemzetközi programja több mint 200 ezer résztvevőt vonzott. A projektben részt vevő *Open University* rektora, *Martin Bean* szerint néhány egyetem idővel biztosan fontolóra veszi, hogy hivatalos minősítést is adjon az online órák hallgatóinak. *Simon Nelson* projektigazgató szerint a FutureLearn igyekszik erős online közösséget összekovácsolni, amelyben közösségihálózat-szerű kommentoldalok egészítik ki az órák anyagát.

Az Egyesült Államokban tavaly elindított online tömegkurzusok nagy hatással bírnak, különösen, hogy olyan élvonalbeli egyetemek állnak a projekt élén, mint a *Harvard*, a *Massachusettsi Műszaki Egyetem* és a *Stanford*. A kurzusok heves vitát váltottak ki a felsőoktatás költségeire vonatkozóan, illetve, hogy egész pontosan miért is fizetnek a diákok, amikor rengeteg információ és speciális egyetemi tananyag elérhető az interneten is. Az amerikai kurzusok némelyikén már hivatalos minősítést is szerezhetnek a diákok, amennyiben fizetnek érte, hogy felügyelet mellett írhasanak tesztek.

/SG.hu Hírlevél, 2013. szeptember 23., <http://www.sg.hu/>

(B.Bné)

A KSH Könyvtár társadalomtudományi hivatkozásgyűjtő adatbázisa, a Mathias

Az elmúlt évtizedekben a tudományos teljesítmény mérésének egyik legelismertebb mutatója a (független) hivatkozások számba vétele és ezek osztályozása lett. Nemzetközi szinten, különösen a természettudományokban a hivatkozások kereshetőségét elektronikus adatbázisok segítségével igyekeznek megoldani. Ezek közül a legismertebb a Web of Science (WoS) és a Scopus, amely egyes, az angol nyelvű publikációkat megkövetelő szakterületeken hazai vonatkozásban is kiválóan alkalmazható. Az inkább magyar nyelvű közleményeket előállító tudományterületek munkatársai ma még azzal a problémával szembesülnek, hogy jóformán csak „lapozgató” módszerrel tudják a rájuk vonatkozó hivatkozásokat visszakeresni. A tudományos teljesítmény értékeléséhez ugyanakkor a társadalomtudományok területén is elengedhetetlenül hozzátartozik a hivatkozásgyűjtés. Cikkünkben hazánk első működő, szolgáltatásra kész hivatkozásgyűjtő adatbázisának létrehozásáról, a fejlesztés során felmerült problémákról számolunk be.¹

Magyarországi helyzetkép

Magyarországon egyelőre nem segítik a kutatók munkáját és értékelését a fentebb említettekhez hasonló igényű, saját fejlesztésű adatbázisok. A felsőoktatási intézmények könyvtáraiban egyenesen a *Magyar Tudományos Művek Tárába (MTMT)* rögzítik a hivatkozásokat. Abban már eltér a gyakorlat, hogy csak az oktatók által felvitt hivatkozásokat hagyják-e jóvá, esetleg maguk vállalják-e az adatok rögzítését is. (Utóbbit teszi például a *Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár [DEENK] Társadalomtudományi Könyvtár.*) A korábbi évekből tudunk persze a helyi kutatókat kiszolgáló adatbázis-építő kezdeményezésekről, de ezek általában tartózkodtak a retrospektív gyűjtéstől, és inkább a kurrens szakirodalom figyelésére korlátozódtak. (Kivételt jelentett az *ELTE Állam- és Jogtudományi Karának* vállalkozása az ezredfordulón.)

Hazánkban két nagyobb volumenű adatbázis-építő kísérlet ismeretes. A *Magyar Tudományos Akadémia (MTA) Nyelvtudományi Intézet Nyelvtechnológiai Kutatócsoportjában* a hivatkozások automatizált kinyerésével próbálkoznak – *Várdi Tamás* egri vándorgyűlési előadása és bemutatója alapján azt mondhatjuk, figyelemreméltó sikerrel. (Az eredményeiket tesztelő *Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár* informatikai főigazgató-helyettese, *Markó Tamás* két vándorgyűlési előadásban ismertette a tapasztalatokat.) *Pálinkás József*, a Magyar

Tudományos Akadémia elnöke 2012. augusztus végén egy 2014-ig tartó projekt elindítását jelentette be.

A humán- és társadalomtudományi hivatkozáskezelést igen kevésbé érték el a digitális világ áldásai. Pozitív példaként említhető a *Közgazdasági Szemle* és a *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás (TMT)*: mindkét folyóirat megjelenik papíron és elektronikus formában is, és az online változat lehetőséget ad az irodalomjegyzékben való keresésre is. Az *MTMT* alkalmas ugyan a hivatkozások rögzítésére és kezelésére, a kutatóknak, illetve adminisztrátorainak azonban maguknak kell a hivatkozásokat felkutatniuk, hogy az *MTMT*-ben rögzítsék őket.

Egységes koncepció hiányában a további lemaradás elkerülése érdekében teret kell engedni egy-egy tudományterületen önálló adatbázisok kiépítésének – természetesen az együttműködés lehetőségét nem kizárva más intézményekkel, kezdeményezésekkel. Az összefogásnak ezen a területen különösen nagy fontosságot tulajdonítunk; erről a későbbiekben még lesz szó.

A Mathias létrehozása és fontosabb jellemzői

A *Központi Statisztikai Hivatal (KSH) Könyvtár* az elmúlt években egyre növekvő számú megkere-

sést kapott hivatkozások keresésére. Mivel a megrendelők zömmel magyar nyelvű és vonatkozású publikációkkal rendelkeztek, a citátumok megtalálása a különféle adatbázisok alkalmazása mellett elkerülhetetlenül manuális módszereket is megkívánt. A könyvtár egyedülállóan gazdag gyűjteménye lehetővé tette az akár évtizedes retrospektív hivatkozásokeresést. Főlegesen és kiküszöbölhetőnek tűnő terhet jelentett ugyanakkor bizonyos kiadványok (köztük a magyar statisztika vezető folyóirata, a *Statisztikai Szemle*) gyakran ismétlődő végiglapozása. Az igény és a problémák felismerése vezetett oda, hogy 2012 augusztusában a könyvtár elkezdte kiépíteni a *Magyar társadalomtudományi hivatkozások adatbázisát*, a *Mathias*, amely a magyar nyelvű társadalomtudományi folyóiratok hivatkozásait rögzíti és teszi visszakereshetővé.

A munka első fázisában a KSH kurrens, illetve nemrég megszűnt folyóiratainak feldolgozására került sor. Ezekben belül is a XX. század második felében megjelent magyar vonatkozású művekre történő hivatkozásokat rögzíti a könyvtár. Magyar vonatkozás alatt azt értjük, hogy a hivatkozott szerzők közül legalább egy magyar kötődésű. (Így került például a figyelt szerzők közé a *Kiss László* néven született *Leslie Kish* (1910–2000), aki tizenhat éves korától haláláig Amerikában élt.) Hivatkozásnak tekintünk továbbá minden műre történő utalást, jelenjen az meg lábjegyzetben, képaláírásban vagy bibliográfiában. Nem rögzíti a könyvtár az 1950 előtt megjelent művekre vonatkozó hivatkozásokat. A magunk döntően statisztikatörténeti érdeklődését a *Mathias* tervezésekor igyekeztünk háttérbe szorítani. Mindezek a megkötések az adatbázis gyakorlati alkalmazása miatt történtek.

A *Mathias* azonban nemcsak a ma aktív kutatók számára kínál lehetőséget, hanem tudománytörténeti szempontból is új forrást nyújt. Mivel a tavalyi, a KSH fennállásának 145. évfordulójára rendezett konferencia előadójától is kaptunk ilyen irányú megkereséseket, és a jövőben esedékes 150. évforduló kapcsán is számíthatunk több kiemelkedő statisztikus életművének és tudományos-szakmai hatásának vizsgálatára, a *Mathias*ba beépítettük a magyar statisztika legjelentősebb képviselőire vonatkozó hivatkozásokat is. „Melléktermékként” a XX. század első felében vagy korábban jelentős teljesítményt nyújtó tizenegy szakember (*Buday László* [1873–1925], *Jekelfalussy József* [1849–1901], *Keleti Károly* [1833–1892], *Kovács Alajos* [1877–1963], *Kőrösy József* [1844–1906],

Laky Dezső [1887–1962], *Ráth Zoltán* [1863–1902], *Szél Tivadar* [1893–1964], *Thirring Gusztáv* [1861–1941], *Thirring Lajos* [1899–1982] és *Vargha Gyula* [1853–1929]) tudományos utóélete is nyomon követhető segítségével. Ezzel a példával is szeretnénk érzékeltetni, hogy a KSH Könyvtár adatbázisa alapvetően az intézményi tapasztalatok alapján a könyvtárba beérkező igényekre igyekszik válaszolni.

A könyvtár munkatársai 2013 szeptemberéig a fenti szempontok alapján feldolgozták a *Statisztikai Szemle* 1980 és 2013, a *Demográfia* 2000 és 2012, a *Területi Statisztika* 1998 és 2013, illetve a *Gazdaság és Statisztika* 1992 és 2006 közötti évfolyamait. Ezzel a mai napig összesen tizenötezer rekord vált kereshetővé. A *Statisztikai Szemle* 1923 óta – a háborús időszakot leszámítva – havi rendszerességgel megjelenő lektorált folyóirat, a magyar statisztikatudomány legfontosabb, az *MTA IX. Osztálya* által A-kategóriásnak nyilvánított fóruma. Az itt megjelent tanulmányok lefedik a társadalomtudományok, azon belül is kiemelten a statisztika, a közgazdaság-tudomány és a demográfia egyes ágait, illetve betekintést nyújtanak az egyéb tudásterületek statisztikai alkalmazásaiba. Az 53. évfolyamában járó *Területi Statisztika* nemcsak a szűkebb értelemben vett statisztika, hanem a regionális tudomány valamennyi területéről közöl cikkeket. Az 1957-ben alapított *Demográfia* a KSH *Népességtudományi Kutatóintézetének* tudományos folyóirata. A *Gazdaság és Statisztika* pedig 2006-os megszűnéséig közel hat évtizeden át az ipar- és gazdaságstatisztikusok elsőszámú publikációs fóruma volt.

A feldolgozandó dokumentumok körének kijelölése után az adatbázis szerkezetének megtervezése jelentette a következő feladatot. Már a kezdet kezdetén eldöntöttük, hogy ragaszkodunk a „keep it simple and stupid” elvéhez, azaz a lehető legegyszerűbb megoldást választjuk, és mind az adatfeltöltéshez, mind a lekérdezéshez táblázatkezelő programot fogunk használni. Tettük ezt többek között azért, mert a *Mathias* építésének első évében, a tesztüzem idején nem számoltunk néhány tízezerrel több rekorddal. Ekkora mennyiség kényelmesen kezelhető akár *Excel* is. Az egyszerűen exportálható és konvertálható rekordok létrehozása mellett szót az is, hogy ez később jócskán megkönnyítheti az együttműködést más adatbázisgazdákkal. Nem követhetjük ugyanis a „mindenki másként szabványos” elvét, nem szaporíthatjuk főlegesen a formátumok számát, ha nem

csupán szétszórta intézményi, hanem országos közös hivatkozási adatbázisban gondolkodunk.

Egy-egy rekord értelemszerűen két részre oszlik: egyfelől a hivatkozó, másfelől a hivatkozott mű leírására. A hivatkozott művek sokszínűsége viszonylag gyorsan felülírta az eredeti terveket: jelenleg összesen huszonhárom mező áll rendelkezésre egy-egy tétel rögzítéséhez. Az első elképzeléshez képest új mezőt kaptak az eltérő szerzői minőségek (szerkesztők-összeállítók és szerzők), illetve külön cellákban szerepelnek a konferencia-előadásokra történő utalások. Bár sokáig vívódunk, külön mezőbe soroljuk-e a társszerzőket, végül – meglehetősen vitatható módon – csupán írásjelekkel választottuk el őket egymástól. A névanyag egységesítése során ugyanazokat a problémákat tapasztaljuk, amelyekkel más adatbázisokban, könyvtári katalógusokban is nap mint nap szembesülhetünk.

A szerzőség megállapításakor nehézséget okoznak a KSH 1989 előtt megjelent összeállításai. Ezeknél szerzőségi közlésként többnyire csupán a hivatal, esetleg egy-egy főosztály megnevezése szerepel. Az előszóból és további rejtett adatokból azonban olykor kideríthető az összeállító, szerkesztő személye. Ebből a megfontolásból a KSH kiadványaira történő hivatkozások minden esetben szerepelnek a *Mathias*ban. A későbbiekben szükség lesz ezeknek a rekordoknak a folyamatos ellenőrzésére, javítására, bővítésére, könyvtári katalógussal való összevetésére. A KSH-kiadványok szerepeltetése a gyakorlati alkalmazást is szolgálja: a megrendelő ugyanis a publikációs jegyzékben szerepeltetheti azokat az adattárakat, amelyek létrehozásában részt vett, azonban csak az előszóban említik meg közreműködését.

Természetesen számos egyéb problémával is találkozunk az adatrögzítés során. Több folyóiratnál is megfigyelhető gyakorlat, hogy akár egyazon számon, de egyetlen cikken belül is két-háromféleképpen hivatkozik. Egyes szerzők az adattárakat eleve nem tekintik hivatkozásra érdemesnek. Gyakran előfordul, hogy egy táblázat vagy egy ábra alatt feltüntetik az összeállítás címét, de pontos bibliográfiai leírást nem mellékelnek hozzá, és az irodalomjegyzékbe sem veszik fel. A kiadvány címe helyett több esetben a sorozatcím és a kötettség szerepel. Néhányszor a hivatkozott periodikum nem szokványos megjelenési adataival gyűlt meg a bajunk: a *Medvetánc* 1986. 4. – 1987. 1. összevont számát például a

legnagyobb jóindulattal sem tudtuk kielégítő módon megjeleníteni az adatbázisban.

Ugyanígy fejtörést okozott számunkra már a *Mathias*ba felvitt második rekord is. Az éppen feldolgozott cikk bibliográfiájában egyebek mellett *Bibó István* válogatott tanulmányainak a Magvetőnél 1986-ban napvilágot látott harmadik kötete is szerepelt, akkurátusan közölve a mű megjelenési adatait és terjedelmét. A szövegben azonban csak a 7–8. oldalról idézett a szerző, vagyis nem a gyűjteményes kötetre, hanem *Az európai társadalomfejlődés értelme* című írásra kellett volna hivatkoznia.

A *Mathias* egyelőre csak a megkereséseket kezelő könyvtárosok számára elérhető. A hivatkozásgyűjtést a KSH és intézeteinek munkatársai számára ingyenesen, külső megrendelőknek térítésért végezzük.

Terveink szerint a következő hónapokban a már említett folyóiratok kurrens és régebbi számainak feldolgozása mellett megkezdjük a statisztikai-demográfiai tárgyú kutatási jelentések, monográfiák, Festschriftok, tanulmány- és konferenciakötetek hivatkozásanyagának rögzítését is.

Összefoglalás

Cikkünkben igyekeztünk felvázolni az első magyar hivatkozásgyűjtő adatbázis, a *Mathias* létrejöttének körülményeit és működésének alapelveit. Mivel ezen kívül egyetlen hasonló adatbázis tartalmáról, „képeségeiről” sincsenek pontos ismereteink, ma még nem látszik világosan, milyen együttműködések alakulhatnak ki a jövőben. A KSH Könyvtár mindenesetre egyetlen megkeresés elől sem zárkózik el, amely a tartalomszolgáltatói szféra erőforrásainak lehető leghatékonyabb felhasználását célozza.

Megjegyzés

¹ A cikk a szerzők 2013. március 27-én, a Networkshop 2013 *Tartalomszolgáltatók: könyvtárak, levéltárak, múzeumok* szekciójában azonos címmel elhangzott előadásának szerkesztett és átdolgozott változata. Az előadás megtekinthető a Videotoriumban a http://videotorium.hu/hu/recordings/details/6176.A_KSH_Konyvtar_tarsadalomtudomanyi_hivatkozasgyujto_adatbazisa_a_Mathias linken. Köszönjük CSEH Gabriellának a cikk megírásához nyújtott segítségét; DUDÁS Anikónak a *Mathias* iránt tanúsított rendkívül szívélyes érdeklődését, a társadalomtudományi hivatkozáskereséssel kapcsolatos észrevételeit és szakirodalmi aján-

latait; valamint PERGÉNÉ SZABÓ Enikőnek a *DEENK Társadalomtudományi Könyvtár* hivatkozásgyűjtő gyakorlatáról szóló szíves közlését.

Irodalom

- [1] DUDÁS Anikó: Hivatkozások a bölcsészet- és társadalomtudományokban: MTMT – tudományos követelményrendszerek – bibliográfiai szempontok. = *Networkshop*, 2012. április 11. Veszprém.
http://videotorium.hu/hu/recordings/details/4099,Hivatkozások_a_bolcseszeti_es_tarsadalomtudomanyokban_
- [2] DUDÁS Anikó: Hivatkozásokra vezérlő kalauz. = *Networkshop*, 2013. március 27. Sopron.
http://videotorium.hu/hu/recordings/details/6224,Hivatkozásokra_vezerlo_kalauz
- [3] HUNYADI László – VISI LAKATOS Mária: A Statisztikai Szemle kilencven éve. = *Statisztikai Szemle*, 90. köt. 11–12. sz. 2012. p. 1023–1035.
- [4] LENCSES Ákos – RÓZSA Dávid: A statisztika és a digitális átállás. = *Magyar Könyvtárosok Egyesülete* 44. Vándorgyűlés, 2012. július 12–14. Győr.
https://videotorium.hu/hu/recordings/details/5210,A_statisztika_es_a_digitalis_atallas
- [5] LIESZKOVSZKY József Pál: A Területi Statisztika citációs listája, 2002–2006. = *Területi Statisztika*, 10. köt. 4. sz. 2007. p. 380–384.
<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/terstat/2007/terstat0704.pdf>
- [6] MARKÓ Tamás: Adatbázisba kerülnek a magyar szakfolyóiratok cikkeinek hivatkozásai is? = *Magyar Könyvtárosok Egyesülete* 44. Vándorgyűlés, 2012. július 12–14. Győr.
https://videotorium.hu/hu/recordings/details/5199,A_datbazisba_kerulnek_a_magyar_szakfolyoiratok_cikkeinek_hivatkozasai_is_
- [7] MARKÓ Tamás: Magyar humán- és bölcsészettudományi folyóiratok hivatkozásainak adatbázisa – egy kísérleti projekt tesztelésének tanulságai. = *Magyar Könyvtárosok Egyesülete* 45. Vándorgyűlés, 2013. július 18–20. Eger.
- [8] MURÁNYI Péter: A magyar cikkanyag a nemzetközi adatbázisokban. = *TMT*, 52. köt. 7–8. sz. 2005. p. 332–346.
http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=4009&issue_id=464
- [9] SZABÓ István: A Statisztikai Szemle statisztikája. = *Statisztikai Szemle*, 86. köt. 12. sz. 2008. p. 1158–1162.
http://www.ksh.hu/statszemle_archive/2008/2008_12/2008_12_1158.pdf
- [10] VÁRADI Tamás: MATRICA – Magyar humán- és bölcsészettudományi folyóiratok hivatkozási adatbázisának építéséről. = *Magyar Könyvtárosok Egyesülete* 45. Vándorgyűlés, 2013. július 18–20. Eger.
- [11] VÁRADI Tamás – PINTÉR Tibor – MITTELHOLCZ Iván – PEREDY Márta: Bibliográfiai hivatkozások automatikus kinyerése. = TANÁCS Attila – VINCZE Veronika, szerk.: VII. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia. Szeged, 2010. p. 56–68. ISBN 978 963 306 075 9
<http://www.inf.u-szeged.hu/mszny2010/mszny2010.pdf>
- [12] VIDA Ildikó: Kísérleti hivatkozási index összeállítása egy jogi könyvtárban. = *Könyvtári Figyelő*, 49. köt. 3. sz. 2003. p. 555–559.
<http://epa.oszk.hu/00100/00143/00046/vida.html>

Beérkezett: 2013. IX. 4-én.

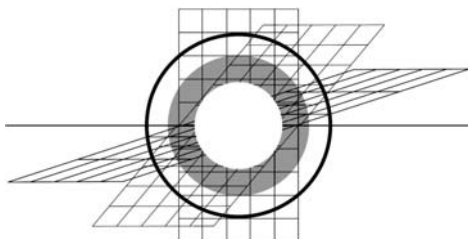
Rózsa Dávid

a KSH Könyvtár történeti kutatási osztályvezetője.
E-mail: david.rozsa@ksh.hu

Lencsés Ákos

a KSH Könyvtár olvasószolgálati osztályvezetője.
E-mail: akos.lencses@ksh.hu

„This is a process, not an event...” - Beszámoló a LIBER éves (2013) konferenciájáról¹

A LIBER (Ligue des Bibliothèques Européennes de Recherche = Európai Szakkönyvtárak Szövetsége) ez évi konferenciájára „Információs infrastruktúra és a könyvtárak a kutatás szolgálatában” címmel került sor Münchenben. Egy több mint 400 résztvevőt, 45 előadást, 20 poszterprezentációt felvonultató konferencián, sajnos, nincs idő és lehetőség minden előadást végighallgatni, workshopot végigülni, s ha már választani kell, az embert saját érdeklődése, ízlése befolyásolja. Fogadják hát ezt a néhány előadást, témát kiemelő írást egy afféle szubjektív összefoglalásként – engem ezek a témák érdekeltek, fogtak meg a legjobban.²

„Egy egyetem csak épületek összessége a könyvtár körül.”³ Shelby Foot amerikai történész, író, e gondolatával kezdte nyitó előadását Dr. Prof. Peter Strohschneider, a German Council of Science and Humanities elnöke a LIBER 2013. évi konferenciáján, majd a következőképpen folytatta: „A könyvtár a tanulás és a kutatás helye, az a hely, ahol a tudás rendezett egészé, rendszerré válik. (...) Egy egyetem könyvtár nélkül többé-kevésbé elképzelhetetlen. Ha elfogadjuk ezt kiindulási pontnak, Foot gondolatai számos olyan kérdést vetnek fel, amelyek meghatározzák a(z egyetemi) könyvtárak jövőjét.”

Strohschneider nyitó gondolatai végigkísérték a LIBER-konferenciát: az előadások nagy részének középpontjában a könyvtárak jövője, új, lehetséges szerepe állt – különös tekintettel a nap mint nap termelődő, óriási mennyiségű tudományos adatra, amelyek feldolgozása, közvetítése és hozzáférhetősége elengedhetetlen a kutatók számára. Milyen szerepet játszhatnak a könyvtárak a tudományos adatok feldolgozásában és közvetítésében, vagy még inkább: a könyvtárak-e azok az intézmények és a könyvtárosok-e azok a szakemberek, amelyek, és akik ezt a munkát el tudják végezni, amelyeknek, és akiknek el *kell* végezni ezt a feladatot. Ilyen, s hasonló kérdésekre keresték a válaszokat előadók és résztvevők három napon keresztül.

Kommunikációs workshop

A LIBER éves konferenciái hagyományosan különböző témájú workshopokkal kezdődnek, melyekre még a hivatalos megnyitót megelőző délelőtt kerül sor. Ez évben hat különböző témájú workshopon vehettek részt a könyvtárosok. Ezek egyike a LIBER sajátja volt, melyet *Hatékony kommunikáció az érintettekkel* (= stakeholders) címmel hirdettek meg.

Az angol *stakeholders* kifejezésre, sajnos, nincs egy magyar szó, leggyakrabban az *érintettek* vagy *érdekeltek* kifejezéseket használják rá a fordítók, ami azonban nem adja vissza azt a többletjelentést, amit a kifejezés takar. Egy projekt vagy egy könyvtári szolgáltatás kommunikációja esetében az érintettek körébe kell értenünk a *politikai döntéshozókat* és a *fenntartót* éppúgy, mint a *szakmai környezetet* (könyvtárakat, könyvtárosokat, az egyetemi közösséget stb.), vagyis mindazokat a célcsoportokat, amelyeket a projekt vagy szolgáltatás *nem* vagy *nem csak* felhasználóként érint(het). A feléjük irányuló kommunikációt érdemes jól elkülöníteni a (vég)felhasználók felé irányuló kommunikációtól: más az üzenet, s eltérőek lehetnek a használt kommunikációs eszközök is.

A kommunikációs workshop prezentációi közül *Friedel Grant*, a LIBER kommunikációs munkatár-

sának előadását érdemes kiemelni, amely a szervezet eleddig első kommunikációs tervéről, annak megszületéséről, s a kommunikációs célokról szól. (A kommunikációs stratégia elkészítéséhez felhasználták *Ned Potter: The Library Marketing Toolkit*⁴ című könyvét.)

Grant előadásának elején emlékeztette a résztvevőket arra a korábbi e-mailre, amelyben a szakmai szervezet tagkönyvtárait kommunikációs tevékenységükről kérdezte. A válaszokból kiderült, hogy a könyvtárak 75%-ának nincs kommunikációs stratégiája, s a kommunikáció területén a zéró vagy az egészen alacsony költségvetés a jellemző. A megállapítás nem csak a könyvtárakra igaz: egy 2011-es felmérés⁵ szerint a nonprofit szervezetek 24%-a készített csak 2012-re kommunikációs programot. A szervezetek 59%-a ugyanakkor rendelkezett – a vezetőik által el nem fogadott, de legalább létező – írott tervvel, jegyzetekkel.

A kommunikációs stratégia elkészítésének, létének értelme kézenfekvő: az egyes célcsoportokra szabott módszerek és kommunikációs eszközök kiválasztásával, alkalmazásával hatékonyabban koncentrálhatjuk erőfeszítéseinket, időt és pénzt takaríthatunk meg, s az eredmények, a jó eredmények elérése is biztosabb vele. A jó terv *kijelöli a kereteinket* (melyek közt hatékonyabban kihasználhatjuk meglévő erőforrásainkat), *irányvonalat ad* a munkához és *konzisztenciát* biztosít.

A módszerek és az eszközök kiválasztásakor érdemes 1) felmérnünk a forrásainkat; 2) számot vetni azzal, mit és kiket akarunk elérni, s 3) meg kell határoznunk, milyen üzenetet kívánunk eljuttatni a célcsoportokhoz. Meg kell vizsgálnunk továbbá, hogy a ma rendelkezésre álló, oly népszerű eszközök közül (Facebook, Twitter, blog, YouTube stb.) melyik az, amelyik a mi esetünkben is valóban hatékony lehet. A három alapkérdésre a LIBER a következő válaszokat adta:

- 1) Források: egy fizetett alkalmazott, aki heti egy munkanapban (!) látja el a szervezet külső és belső kommunikációs feladatait; valamint a tagkönyvtárak hálózatának önkéntesei, akik alkalmi tanácsadóként segítik a kommunikációs alkalmazott munkáját.
- 2) Kiket akar elérni a szervezet (célcsoportok): a LIBER végrehajtó testülete; az *Európai Bizottság*; a támogatók és potenciális szponzorok; a szak- és egyetemi könyvtárak, illetve vezetőik (már tagok és potenciális tagok); könyvtárosok és könyvtárhasználók; egyetemi és kutatási szakmai szervezetek; lobbicsoportok.

3) Milyen üzenetet kíván eljuttatni hozzájuk a LIBER:

- a. A szervezet megfizethető tagsági rendszere révén magas szintű szolgáltatásokhoz, képzéshez és szakértelemhez kínál hozzáférést.
- b. A LIBER tagjai számára egy globális szintű együttműködés lehetőségét kínálja (együttműködést más könyvtárakkal és használóikkal, pénzügyi támogatókkal, szakmai szervezetekkel, döntéshozókkal és különböző szolgáltatások biztosítóival).
- c. Folyamatos információt nyújt a legfrissebb technológiai fejlesztésekről, a legfontosabb szakmai kérdésekről, aktuális eseményekről.

A LIBER azt reméli, hogy az új kommunikációs terv segítségével nő a szervezet ismertsége és elismertsége, bővül a hálózata, növekszik a hatékonysága (l. pl. lobbitevékenység); több forrást, lehetőséget tud kínálni tagkönyvtárai számára; s könnyebben kap visszajelzéseket is arról, hogy tevékenységével valóban célt ér-e.

Mindezek érdekében az alapoknál kezdik a munkát: az első évben

- összeállítanak egy új sajtólistát olyan neves újságírókból és bloggerekéből, akikre a fenti célcsoportok adnak, odafigyelnek (cél egy 50 fős lista összeállítása);
- fejlesztik weboldalukat;
- rendszeresen értékelik tevékenységüket;
- több pénzt és nagyobb figyelmet szentelnek a LIBER márkanév meg- és elismertetésének (a logó azonosít, megkülönböztet, konzisztenciát eredményez).

A második évben

- saját csatornával és évi 3-4 saját gyártású filmmel jelennek meg a YouTube-on (a második legfontosabb keresőmotor a Google után, tehát kihagyhatatlan);
- évente négy letölthető, nyomtatható, megosztható szakmai témájú fact sheetet (tényoldalt) készítenek;
- a LIBER eseményekről fotókat helyeznek el a Flickr-en;
- kérdőíves felméréssel ellenőrzik munkájuk eredményességét.

Reményeik szerint mindennek eredményeképpen jelentősen növekszik majd a honlapot látogatók száma, egyre többször jelenik meg a szervezet a közösségi médiában (megosztások, hozzászólások stb.), rendszeressé válnak a tevékenységükről

szóló írások a médiában, tagkönyvtáraik pedig egyre elégedettebbek lesznek.

A tudományos publikációktól a nanopublikációkon át a nyitott tudományig

Minden konferenciát minősít a meghívott előadók listája, tudományos, előremutató szakmai értékét pedig jól jelzi az általuk felvonultatott témák, újdonságok köre. Neves előadókból, izgalmas témákból a LIBER-konferencián sem volt hiány:

„Minden fél percben megjelenik egy új tudományos cikk” – kezdte előadását Dr. Jan Velterop a nyitó plenáris ülésen, hozzátéve, hogy a tudományos információ ilyen fokú exponenciális növekedésével természetes módon kell együtt járnia az információcsere és az információfelhasználás módja változásának. Mennyiségéből adódóan az információt feldolgozni (elolvasni és hasznosítani) nem csak nehéz, hanem egyenesen lehetetlen. Velterop szerint ezért eljött az ideje az ún. nanopublikációknak⁶, vagyis azoknak a legkisebb, géppel olvasható információegységeknek, amelyek már önálló állítások, egyértelműen azonosíthatók, s egy bizonyos szerzőhöz egyértelműen köthetők⁷. Bár igazi kihívást jelent a tudományos szakirodalom nanopublikációkká történő konvertálása, mégis: alapvető eszközként szolgálhatnak a kutatók számára az általuk keresett releváns anyagok azonosításához. Másrészt, a nanopublikációk megjelenése a kiadók és a könyvtárosok részéről egyaránt azt szükségelteti, hogy hozzászokjanak egy új világhoz, amelyben a tudományos folyóiratok sokkal inkább forrásanyagok, nyersanyagok (amelyekben a kutatók tudásmintákat, irányokat, hipotéziseket találhatnak), mintsem a mai értelemben vett (tudományos) olvasnivalók. Az pedig, hogy a nanopublikációk, illetve a bennük foglalt állítások idézhetők, hivatkozhatók, növelik szerzőik ismertségét és elismertségét, s innen már csak egy lépés, hogy a *tudásalapú* gazdaságtól (knowledge economy) eljussunk az *elismerésen alapuló* gazdasághoz (acknowledge economy).

Geoffrey Boulton, az Edinburg-i Egyetem profeszora a nyitott adatok és a könyvtárak szerepének összefüggéseit vizsgáló előadását azzal a meglepő kijelentéssel kezdte, hogy ő és hallgatói már nem használják a könyvtárat kutatási helyként. „Miért nem megyek oda többé? Egyszerűen azért, mert forradalmi módon megváltozott, s folyamatosan változik a tudomány művelésének módja. Persze, nem önmagától változott meg, hanem a tech-

nológia fejlődésének következtében. S a változás gyorsabb, mint az a forradalom, amellyel Gutenberg lerombolta a késő középkori monostorok üzleti modelljét. A kérdés az, hogy amit most látunk, az a könyvtárak üzleti modelljének a lerombolása-e.” Az az adatrengeteg, amellyel nap mint nap szembesülünk, kihívásokat és lehetőségeket is jelent a tudomány számára. A kihívás, hogy megmaradjon a tudományos önkorekció lehetősége, amely a koncepciók és az azokat alátámasztó bizonyítékok egyidejű publikálásán alapul. A lehetőség pedig a tömeges és komplex adathalmazok kiaknázása egy új tudás létrehozása érdekében. Egyik sem egyszerű feladat. Az első „intelligens nyitottságot” kíván, míg az utóbbi új gondolkodásmódot és az együttműködés új formáit teszi szükségessé. Ez pedig új igényeket támaszt a kutatókkal, az intézményekkel, a kutatás finanszírozóival és a kiadókkal szemben is.

Fontos a nyitott hozzáférésű kiadás, de valójában a nyitott adatok a fundamentálisak a tudományos fejlődéshez. A nyitott adatok és a nyitott tudomány világában az adatoknak és metaadataiknak *hozzáférhetőnek (accessible), érthetőnek (intelligible), értékelhetőnek (assessable) és újrahaznosíthatóknak (re-usable)* kell lenniük. Csak ennek a négy kritériumnak az együttes megléte esetén beszélhetünk nyitott adatokról.

Világosan látszik, hogy a Gutenberg utáni érában a könyvtárak nem tarthatják fenn azt a történelmi szerepüket, amely alapvetően a tudományos információ hatékony *megőrzését* jelentette. De vajon hozzá tudnak-e járulni az új tudás megteremtéséhez? Milyen szerepet vállalhatnak magukra és hogyan tölthetik azt be? S milyen új jártasságokra, ismeretekre van ehhez a könyvtárosoknak szükségük? Ezekre a kérdésekre kell megtalálnia a választ a szakmának, ha fenn akar maradni. Boulton arra biztatta a könyvtárosokat, hogy kérdezzék meg közvetlenül a kutatókat arról, mire van szükségük, s találjanak olyan innovatív megoldásokat, szolgáltatásokat, amelyekkel ki tudják szolgálni ezeket az igényeket.

Szintén meghívott előadóként Carlos Morais Pires, az Európai Bizottság (EB) képviselője az Európai Unió *Horizon 2020*⁸ elnevezésű hét éves keretprogramját és annak a *nyitott tudománnyal* való összefüggéseit mutatta be, cselekvésre és a programban való részvételre biztatva a könyvtárosokat.

A tudományos publikációkhoz és az adatokhoz való kibővített és szélesebb körű hozzáférés fel-

gyorsítja az innovációt; ösztönzi az együttműködést; segít elkerülni a párhuzamos folyamatokat, erőfeszítéseket; elősegíti a korábbi kutatási eredmények (újra)hasznosítását; az állampolgárok és a társadalom bevonása révén pedig javítja a tudományos kutatás és folyamatok átláthatóságát. Tekintettel a folyóiratok növekvő árára, a tudományos közösség mind hangosabban szorgalmazza a nyílt hozzáférés, azaz egy olyan modell felé történő elmozdulást, amely költségmentes hozzáférést, felhasználást és újbóli felhasználást tesz lehetővé az internetes olvasóközönség számára. Mára létre is jött, s egyre hatékonyabban működik ennek két modellje, a nyílt hozzáférés *arany*⁹ és *zöld*¹⁰ útja. Jelenleg az összes tudományos cikknek mintegy 20%-a érhető el nyilvánosan hozzáférhető formában, és ezek 60%-a a „zöld utat” követi.

A tudományos publikációkhoz (monográfiák, folyóiratok) való hozzáférés mellett azonban mind fon-

tosabb a kvantitatív elemzések alapját képező, a tudományos publikációkat alátámasztó kutatási adatokhoz és eredményekhez való hozzáférés, illetve annak javítása.

Az Európai Bizottság folyamatos párbeszédet folytat mindazon érdekeltekkel, akik érintettek a publikációkhoz és adatokhoz való nyílt hozzáférés, valamint a digitális megőrzés tekintetében. Ezek közé tartoznak a tudományos intézmények, a kutatási központok, a *könyvtárak*, a tudományos kiadók, a vállalkozások, a kutatók, a szakpolitikai döntéshozók és a kormányok, az állampolgárok szervezetei és a nem kormányzati szervezetek egyaránt.

Pires előadásában folyamatosan hangsúlyozta a tudományos információkhoz való jobb hozzáférés fontosságát, s ismertette az EB ez irányú tevékenységének¹¹ alapelemeit is. (L. keretes írásunkat.)

A tudományos információkhoz való hozzáférés és az információk megőrzése – Az Európai Bizottság legfontosabb intézkedései

Szakpolitikai intézkedések

- A tudományos információkhoz való hozzáférésről és az információk megőrzéséről szóló ajánlás a tagállamok részére (2012).
- Együttműködés a tagállamok által kijelölt nemzeti referenciapontokkal a közös elvek és szabványok kidolgozása érdekében (2013-tól).
- Együttműködés a nemzeti referenciapontokkal a hozzáférés és a terjesztés tekintetében elért előrehaladás strukturálása és nyomon követése érdekében (2013-tól).

Nyílt hozzáférés az uniós finanszírozású kutatásokhoz

- A tudományos publikációkhoz való nyílt hozzáférés általános elvként való megjelenítése a „Horizont 2020” keretprogramban, és az optimális megfelelés feltételeinek kidolgozása (2014-től).
- A nyílt hozzáférésű publikálással összefüggésben felmerülő költségek támogathatóságának fenntartása a „Horizont 2020” keretprogramban (2014-től).
- A kutatási adatokhoz való nyílt hozzáférés keretének biztosítása, illetve a nyílt hozzáférés ösztönzése a „Horizont 2020” program keretében, tekintettel a szellemi tulajdon-jogok és a jogos üzleti érdekek védelme érdekében szükséges esetleges korlátozásokra is (2014-től).

Az infrastruktúrák és projektek finanszírozása

- A Horizont 2020 ide kapcsolódó projektjeinek folytatólagos támogatása (2014-től).
- A tudományos cikkekhez és adatokhoz való nyílt hozzáférést szolgáló infrastruktúrák, valamint a digitális megőrzéshez kapcsolódó kutatások támogatása 45 millió EUR-val (2012–2013).

Az uniós kereteken túlmutató koordináció

- A nyílt hozzáférésre irányuló politikák és az adat-infrastruktúrák interoperabilitásának előmozdítása a nemzetközi partnerekkel együttműködésben.

Célok:

- 2014-re: a tudományos cikkekhez és adatokhoz való nyílt hozzáférés politikája a tagállamok mindegyikében valamennyi szinten álljon rendelkezésre.
- 2016-ra: a nyílt hozzáférés keretében elérhető közfinanszírozású tudományos cikkek aránya 20%-ról emelkedjen 60%-ra.
- A „Horizont 2020” keretprogramból származó tudományos publikációk 100%-a legyen nyílt hozzáféréssel elérhető.

Forrás: COM (2012) 401. p. 12.

Előadások – a finn könyvtárügy továbbra is az élvonalban

Megszokhattuk már, hogy a finn könyvtárosok nagyon aktívak nemzetközi szinten – a LIBER-konferencián is öt előadásban számoltak be a finn könyvtárügy fejleményeiről. Ezek közül a legfontosabb a FINNA, azaz a finn könyvtárak, múzeumok és levéltárak közös digitális kincsestára, amelynek 2012 decembere óta érhető el a tesztverziója, s amelynek hivatalos megnyitását 2013 októberére tervezik.

A FINNA lényegében a *Finn Digitális Könyvtár* interfésze. A finn, svéd és angol nyelven egyaránt elérhető gyűjtemény a VuFind¹² és más nyílt forráskódú szoftverek segítségével jött létre, a finn *Nemzeti Digitális Könyvtár* projekt¹³ keretében, a *Kulturális és Oktatási Minisztérium* támogatásával. A tartalomszolgáltató intézmények között megtaláljuk a *Finn Nemzeti Könyvtárat* éppúgy, mint a *Finn Nemzeti Levéltárat*, vagy a *Finn Nemzeti Galériát* és a *Jyväskylä Egyetem Könyvtárát*.

A nyitóoldalon elhelyezett számláló szerint jelenleg 8 356 741 rekord között kereshetünk a gyűjteményben, amely képeket, könyveket, szakkikkeket, disszertációkat, múzeumi tárgyakat, video- és hanganyagokat egyaránt tartalmaz. A hagyományos egyszerű és összetett keresés mellett böngészhetünk is a gyűjteményben. A találati halmazok dokumentumtípus, földrajzi terület, szerző, nyelv, év, időszak, régió és téma szerint szűkíthetők.

1. táblázat

A finn projektek rendszerszerűsége

	Kinek	Mi	Miért
FINNA	Könyvtárak, levéltárak és múzeumok (vég)felhasználóinak nyújtott szolgáltatás	Portál , amely egységes hozzáférést biztosít a könyvtárak, levéltárak, múzeumok digitális gyűjteményeihez	Egységes felhasználói interfész a kulturális örökséget őrző intézmények gyűjteményeinek hozzáférhetővé tétele érdekében. Minden eddiginél hatékonyabb keresést tesz lehetővé, és növeli a gyűjtemények használatát
MELINDA	Könyvtári szakemberek munkakörnyezete	Könyvtári dokumentumok leírására szolgáló közös repozitórium	A könyvtári anyagok leírásának racionalizálása , a duplikációk csökkentése érdekében
NLS (új könyvtári rendszer)	Könyvtári szakemberek számára „munkaeszközként”	Egy integrált rendszer a könyvtári anyagok beszerzésére, teljes körű feldolgozására és szolgáltatására	Egy külső rendszerrel is kommunikálni tudó, korszerű (RDA alapú metaadat-formátumok, modularitás és flexibilitás) szoftver beszerzése a könyvtári munka megkönnyítése és a kooperáció elősegítése érdekében

A FINNA érdekessége, hogy a különböző felhasználóknak különböző módon jelenik meg: egy átlagos felhasználó számára az ún. nemzeti megjelenítésben (national view), míg a speciális felhasználói csoportok számára kifejezetten rájuk szabott külsővel jelenik meg a szolgáltatás. Ez utóbbi nézetek kialakítását hosszú kutatómunka előzte meg, melynek során – a szakirodalom tanulmányozása mellett – megvizsgálták az egyes felhasználói csoportok keresési szokásait, mérték elvárásaikat egy digitális gyűjteményt elérhetővé tevő portállal szemben, s be is vonták a célcsoportok képviselőit a felület kialakításába, illetve annak értékelésébe.

A FINNA azonban csak egy az utóbbi évek nagy nemzeti fejlesztései közül. A nyílt hozzáférés alapelvét támogató kormányzati kezdeményezésre, a könyvtárak, levéltárak és múzeumok együttműködésében, az elavult könyvtári rendszerek lecserélése szükségességének okán, az elszigetelten működő szolgáltatások integrálásának szüksége miatt, valamint a könyvtárak, könyvtárosok és a felhasználók igényeinek, szükségleteinek és elvárásainak megváltozására válaszként 2008-tól kezdődően több projekt is elindult északi rokonainknál.

A MELINDA projekt az egyetemi és főiskolai könyvtárak, közkönyvtárak és néhány szakkönyvtár nemzeti metaadat-repozitóriumának létrehozását tűzte ki célul. Tervezés fázisában van ugyanezeket a könyvtárakat érintően egy új könyvtári rendszer fejlesztése, s szintén a kezdeteknél tart az ún. *Nemzeti Ontológia Projekt* is. A projektek rendszerszerűségét az 1. táblázat szemlélteti.

Előadások – még mindig Skandinávia

Zsúfolásig megtelt az előadóterem a norvég *Eystein Gullbekk* előadására. Az *Oslói Egyetemi Könyvtár* munkatársa egy új, PhD hallgatók számára kifejlesztett könyvtári szolgáltatást mutatott be, amely a *PhD on track*¹⁴ nevet viseli. A hat norvég egyetem, illetve egyetemi könyvtár összefogásával létrejött portál a kutató karrierjük elején álló PhD hallgatók kincsesbányája, már ami legalábbis az információkeresést, -feldolgozást és a kutatási eredmények publikációját, illetve az ezekkel kapcsolatos technikákat, ismereteket illeti. A szolgáltatás három modulból áll:

- 1) *Review and discover*: A modul az információkeresés, forráskutatás technikáit magyarázza el egy animációs kisfilm és rövid, linkekkel bővített szöveges információk segítségével, részletesen kitérve a találatok értékelésének, az irodalomjegyzék összeállításának, a hivatkozások használatának tudnivalóira is. A szöveg felhívja a figyelmet a keresési stratégia kidolgozásának fontosságára, értelmezi a „kritikus olvasás” követelményét, s elmagyarázza a hallgatóknak, hogyan kell építeni korábbi kutatások (cikkek) eredményeire, megállapításaira, hogyan kell azokat felhasználni. Tippeket adnak ahhoz, hogy az egyes tudományterületeken milyen adatbázisokban érdemes szakirodalmat keresni, hogyan érdemes a kereséseket és a keresési eredményeket dokumentálni, s hogyan kell, esetleg különböző szoftverek segítségével, hivatkozásjegyzéket készíteni.
- 2) *Share and publish*: A tudományos kutatókkal szemben elvárás, hogy eredményeiket rendszeres publikációkban tegyék közzé. A második modul ezzel foglalkozik: elmagyarázza a hallgatóknak, miért fontos a publikálás; milyen lehetőség van a tudományos közlemények közzétételére (folyóiratoktól kezdve a konferenciákon való előadásokon át a nyílt kutatási archívumokig); milyen formai és tartalmi követelményei vannak egy kéziratnak, s hogyan kell azt benyújtani; milyen kérdéseket, dilemmákat vet fel egy közös szerzőség, s hogyan lehet ezeket kezelni; részletesen foglalkoznak a szerzői jogi kérdésekkel; s elmagyarázzák az *open access* (OA) lehetőségét és előnyeit.
- 3) *Evaluation and ranking*: A tudományos cikkeket rendszeresen értékelik, minősítik, s ezek az értékelések akár a további kutatások támogatásának is alapjául szolgálhatnak. Ezért nagyon fontos világosan látni és érteni a hivatkozások fontosságát, illetve az *impaktfaktor* jelentőségét. A portál bemutatja a Norvégiában és Dáni-

ában működő, a tudományos kutatások és publikációk értékelésére létrehozott rendszereket is.

Bármelyik modult is válasszuk, bőséges irodalomjegyzéket is kapunk a további tájékozódáshoz.

Szponzori előadás – open accessre épített minőségi könyvtári szolgáltatások

A konferenciák speciális prezentációit jelentik a szponzori előadások¹⁵, amelyek a legújabb termékek, fejlesztések, megoldások promócióján túl konkrét megoldásokat is javasolnak az aktuális kihívásokra. Így tette az *Ex Libris* szponzori előadása is a LIBER-konferencián.

A tudományos kiadás és a tudományos kommunikáció az open access megoldások növekvő – a kormányzati intézkedések, a támogatók ez irányú elmozdulása, s az intézmények erre irányuló mandátuma következtében is erősödő – térnyerésével válaszut elé érkezett. A könyvtárak hagyományos funkciójával, ti. az információterjesztéssel, közvetítéssel összhangban van az open access alapgon dolata, így a könyvtárosok könnyen a mellé tudtak állni az ez irányú kezdeményezéseknek. *Tamar Sadeh* az *Ex Libris* képviselője azt mutatta meg, hogy milyen informatikai infrastruktúra áll a könyvtárak rendelkezésére ahhoz, hogy minőségi szolgáltatásokat tudjanak a nyílt hozzáférésű tartalmakra építeni.

A *DOAJ (Directory of Open Access Journals)*¹⁶ 2013. július 30-án, e beszámoló megírása napján 9943 folyóiratot¹⁷, 5852 cikk szinten kereshető folyóiratot, 1 156 136 szakcikket tart nyilván, 120 országból¹⁸. Kijelenthető, hogy 2013-ra a nyílt hozzáférésű folyóiratok alapvető információs forrássá váltak a tudományos kutatók számára, s folyamatosan növekszik az OA forrásokra való hivatkozások száma is. S minél többet beszélnek valamiről, annál nagyobb annak a hatása.

Az open access térhódítása megállíthatatlan, annak ellenére is, hogy van még néhány megoldandó feladat a területen, nevezetesen: a költségek, a hitelesség és a megtalálás problémája. Csak ez utóbbinál maradva: hogyan, honnan szerezhet egy potenciális felhasználó ismereteket egy újabb OA-folyóirat megjelenéséről tudományterületén? Egy lehetséges megoldás Sadeh szerint az *Ex Libris Primo* rendszere.

A cég 2013. január 27-én sajtóközleményben adott hírt arról, hogy az OA-anyagok megtalálását és elérését segítő, egy egyszerű felület¹⁹ alakított ki, melynek segítségével az intézmények nyílt hozzáférésű anyagaikat regisztrálhatják, s azok, a *Primo Central indexébe* bekerülve, könnyebben elérhetővé válnak a tudományos kutatók számára.

A Primo Central index több százmillió tudományos e-forrás megaaggregátoraként folyóiratcikkekhez, e-könyvekhez, jogi dokumentumokhoz, s még sok más forráshoz ad elérhetőséget, olyanokhoz, amelyeket elsődleges vagy másodlagos kiadótól, illetve nyílt hozzáférésű repozitóriumból arattak²⁰. Az előadás tehát a Primo Central révén egy olyan informatikai megoldást mutatott be, amelynek segítségével egyszerűbbé válik a nyílt hozzáférésű publikálás, az OA-dokumentumok disszeminációja, elérhetővé és hozzáférhetővé tétele, megtalálása.

Összegzés

Ahogy bevezetőmben is említettem, lehetetlenség tizenegynéhány oldalban összefoglalni egy több napos nemzetközi konferencia témáit, felvetéseit, a „hazahozható” ötleteket, megoldásokat, még kevésbé a rendezvény hangulatát, a közös programok, az együttlét élményeit, hozadékát. Összegzésként álljon itt csak egy „témakatalógus” arról, mi minden került még szóba a konferencián – egyfajta check list-jeként annak is, mi foglalkoztatja ma, 2013-ban a nemzetközi könyvtárügyet (a teljesség igénye nélkül):

- 1) open access: a tudományos publikálás jövője; a tudományos kommunikáció és kutatási infrastruktúra; az open access új horizontjai; open access és szerzői jogok; az open access lehetőségei a társadalomtudományok területén...
- 2) szak- és egyetemi könyvtárak: a szakkönyvtárak megújításának, megújulásának lehetőségei, különös tekintettel a kutatási adatok kezelésére, elérhetővé tételére; az egyetemi könyvtárak fenntarthatóságának kérdései; a könyvtárak szerepe az adat-vezérelte tudomány világában; könyvtárosok továbbképzése; egyetemi repozitóriumok és a szemantikus web; költségelemzés és könyvtármenedzsment; a felhasználók bevonása a fejlesztésekbe (crowdsourcing)...
- 3) digitalizálás, projektek: digitális megőrzés (APARSEN projekt), Europeana Newspapers projekt; napilapok digitalizálása Svájcban (Scriptorium projekt); középkori kéziratok digitalizálása Németországban; a digitális könyvtári szolgáltatások továbbfejlesztése, átalakítása

nemzeti szinten (Finnország); az e-könyvpiac szabályozása Franciaországban...

A LIBER elmúlt években világosan látható nyitása, megújulása és egyre erőteljesebb aktivitása, lobbitevékenysége révén mind fontosabb tényezőjévé válik a nemzetközi tudományos, illetve könyvtári-információs világnak. Éves konferenciái mára világviszonylatban is a könyvtári-információs szakma legrangosabb szakmai eseményei közé emelkedtek. Előadni rajtuk elismerést, részt venni rajtuk szakmai megújulást, intellektuális felfrissülést jelent. A kávészünetek, vacsorák, s egyéb programok beszélgetései, közösségi élményei pedig olyan szakmai kapcsolatok, együttműködések, esetleg személyes barátságok alapjait teremthetik, melyek hozománya felbecsülhetetlen.

S mivel szubjektív beszámolót ígértem, hadd zárjam egy kívánsággal: szeretnék egyszer részt venni egy olyan LIBER-konferencián, amelynek programján magyar előadó(k) prezentációi, beszámoló, vagy legalább posztjei is szerepelnek. Mert van mit felmutatnunk, van mit megosztanunk a nemzetközi szakmai közösséggel. Csak... még mindig hiányzik valami...

Jegyzetek és irodalom

- ¹ Az idézett mondat Geoffrey Boulton előadásának záró mondataként hangzott el.
- ² A konferencia előadásai elérhetők a www.liber2013.de/index.php?id=42 oldalon.
- ³ „A university is just a group of buildings gathered around a library.” (Shelby Foot)
- ⁴ <http://www.librarymarketingtoolkit.com/>, illetve <http://www.slideshare.net/thewikiman/marketing-libraries-in-a-web-2-world>
- ⁵ A Non-profit Marketing Guide.com 42 országgra, 1288 nonprofit szervezetre kiterjedő felmérése / <http://www.nonprofitmarketingguide.com/resources/#>
- ⁶ http://nanopub.org/wordpress/?page_id=65
- ⁷ Egy nanopublikáció magából az állításból és a „hogyan jött létre” kérdésre választ adó metaadatokból áll. Az egyes nanopublikációk hivatkozhatók, hatásuk a közösségre nyomon követhető.
- ⁸ Portál: http://ec.europa.eu/research/horizon2020/index_en.cfm
- ⁹ A nyílt hozzáférés „arany útja” (nyílt hozzáférésű publikálás): a publikációs költségeket az olvasók (előfizetési díjak) helyett a szerzők fedezik. (Forrás: COM(2012) 401 final, p.5.)

- ¹⁰ A nyílt hozzáférés „zöld útja” (szerzői archiválás): a publikált cikket vagy a lektorált végleges kéziratot a kutató a publikálást megelőzően vagy azzal egyidejűleg elektronikus repozitóriumban archiválja. Az ilyen cikkekhez való hozzáférést a kiadó kérésére gyakran késleltetik („embargóidőszak”), hogy az előfizetőknek megmaradjon a korábbi hozzáférés előnye. (Forrás: COM(2012) 401 final, p.5.)
- ¹¹ Hivatalos dokumentumok: COM(2012) 392 final; COM(2012) 401 final; C(2012) 4890
- ¹² <http://vufind.org/>
- ¹³ <http://www.kdk.fi/en>
- ¹⁴ <http://www.phdontrack.net/>
- ¹⁵ A szponzori előadások elérhetősége: <http://www.liber2013.de/index.php?id=41>
- ¹⁶ DOAJ: <http://www.doaj.org/>
- ¹⁷ Tamar Sadeh június 28-án tartotta előadását, akkor ez a szám még „csak” 9702 volt! Elképesztő mértékű növekedés kevesebb, mint egy hónap alatt!
- ¹⁸ Magyarországot 25 cím képviseli a listán, míg az élen az USA áll 1349 címmel. (Ezzel hazánk 57. a listán.)
- ¹⁹ Ex-Libris Institutional Repositories Registration: <http://dc02vg0047nr.hosted.exlibrisgroup.com:8080/IRWizard/wizard.html>
- ²⁰ Bővebben: <http://www.exlibrisgroup.com/files/Products/Primo/PrimoCENTRALLow.pdf>

Kovácsné Koreny Ágnes

főosztályvezető,

az Országgyűlés Hivatala

Közönségszolgálati Irodájának vezetője.

Elektronikus szakirodalmi publikációk könyvtári környezetben

A könyv az egyik legfontosabb információforrás. A gondolatok, a tudás és az értékek közvetítő eszközeként az emberi tevékenységek, érdeklődés és fejlődés alapvető eleme, amely lehetőséget teremt az ismeretek rögzítésére, közvetítésére. A könyv mint információforrás feltalálása nélkül a civilizáció jóval lassabban és nagyobb eredmények nélkül fejlődött volna.

Nem sok ember által alapított intézmény létezik olyan régóta a világon, mint a könyvtár. Az ember számára a könyvtárnak legalább akkora jelentősége van mint a könyvnek, a társadalmi fejlődés egyik fundamentumának. A könyvtárak szerepe a könyv technológiai előállításának változásaival sem csökkent.

A nyomtatott könyv máig a legkedveltebb és leggyakrabban használt információforrás, papír nélküli, elektronikus formájának forradalmi megjelenésével párhuzamosan. A tanulmány az elektronikus publikációk, az e-könyvek megjelenését elsősorban a külföldi szakirodalom szempontjából vizsgálja.

A szakirodalom iránt az általános jellegű és a szépirodalomhoz képest mennyiségileg kisebb igény jelentkezik, a társadalmi érdeklődés, a publikáló szerzők és az olvasók arányaival összhangban. Szakirodalmat kevesebb, speciális könyvkiadó jelentet meg, amelyek a szakirodalmi, akadémiai és tudományos könyvtári intézményhálózatba

kerülnek, az irántuk való érdeklődés szűkebb rétegeket érint.

Az ilyen könyvtárakban a publikációk kihasználtsága árnyalt megközelítést igényel a különböző tudományterületeken; léteznek szélesebb és szűkebb érdeklődést vonzó szakterületek, de az érdeklődés mértéke, a használók száma alapján nem lehet minőségi és fontossági sorrendet felállítani.

A szlovák szakirodalmi érdeklődés a külföldi publikációk iránt a könyvtári gyűjteménybe kerülő címek szempontjából kiegyenlített. A külföldi szakirodalom már a beszerzést megelőzően alapos válogatáson esik át. A szépirodalomhoz képest jelentős eltérés, hogy utóbbiak esetében a kiadók erős marketingtevékenységet folytatnak, meghatározó a szerző népszerűsége, az eladott példányszámok nem tükrözik a tartalmi minőséget.

Miben különbözik a külföldi szakirodalmi e-könyvek eladásának trendje a nyomtatott verziókéétól? A múlt század végi elektronikus termékek megjelenésével számos, főként külföldi könyvtár állt át az e-publikációkra. A könyvtárosok beszerzési tevékenységének szerepe csökkent, kisebb jelentőségű lett. Középpontba kerültek a mennyiségi szempontok, minél több információ, e-dokumentum kerüljön adott idő alatt a gyűjteménybe, a könyvtár profiljától és a használók igényeitől függetlenül. A korlátozott időkeretek miatt sokszor a jó e-könyvek

nem tudtak kellő népszerűsége szert tenni, miközben a mennyiség óriásira növekedett. Az USA-ban néhány könyvtár extrém módon átállt az e-publikációkra és megszüntette hagyományos szolgáltatásait.

Napjainkban a figyelem a szakirodalmi e-publikációkkal kapcsolatban nemcsak a kiadók, hanem a közönség részéről is a kínált e-források valódi kihasználtsága felé fordult. A világméretű gazdasági válsággal összefüggésben számos könyvtár felülbírálta az adatbázisok beszerzését, a magas árakat és az igényeket összevetve korlátozta ezeket, megállítva a korábban jellemző mennyiségi trendet.

Manapság új világtrend a könyvtárakban a hatékonyság, a célirányos beszerzési stratégia követése. Probléma azonban, hogy nem minden kiadó teszi az e-könyveit a könyvtárak számára is hozzáférhetővé, a nagy világkiadók között pedig sokan máig nem rendelkeznek olyan platformmal, amelyen keresztül az általuk kiadott e-címeket elérhetővé tehetnék.

Jelentős változás, valamint a mennyiségi szemlélet visszaszorulását jelzi, hogy a kiadók kínálatában a nagyszámú, akár 5000 – részben vagy főként nem releváns – címet tartalmazó adatbázisokat felváltották a kisebb, akár csupán 25 címből álló csomagok, amelyek mindamelllett korszerű keresőrendszerekkel egészülnek ki.

A kiadók elkezdtek a könyvtárak szolgáltatásaihoz alkalmazkodni, reális választási lehetőséget kínálva az e-könyvek és a nyomtatott könyvek, a kisebb és nagyobb kollektívák között. A kiadók és a könyvtárak elvárásai folyamatosan közelítenek egymáshoz, lehetővé téve az arányos beszerzési politikát, amelyben mennyiségi szempontok helyett a minőség kerül előtérbe. Elkerülnek ezzel a könyvtárak a korábbi nagy adatbázis-csomagok megvásárlási kényszerét, amelyek esetenként elavult vagy a szükségesnél szélesebb szakterületi anyagot kínáltak „kedvező áron”.

A szakirodalmi e-címek kiadása a kiadók szempontjából diverzifikált üzletpolitikát és többféle formát kívánt meg. A nyomtatott kiadási árak több mindentől függenek: a publikáció példányszámától, méretétől és tartalmától, illetve egyéb, a nyomdaköltséget befolyásoló tényezőtől; a szerzőtől; a szellemi tulajdontól; az adótól és egyéb pénzügyi terhektől.

Hogyan alakul az e-publikációk árképzési politikája? Ehhez kapcsolódik a „szimultán elérés” fogalma, amely a publikációhoz való egyidejű, több személy általi, különböző helyekről történő hozzáférést rejti magában. A szakirodalmi e-címek könyvtári elérésének árpolitikája a szimultán felhasználás által válik összetetté. Ahhoz, hogy ezt megértsük, szükséges mindenekelőtt tisztában lennünk az FTE jelentésével.

Az *FTE (Full-Time Equivalent)* rövidítés a hallgatók, intézményi alkalmazottak, a könyvtár használóinak, olvasóinak számát jelenti. Ettől a számtól függ az e-címek, adatbázisok ára. A hozzáférés többféle lehet:

- FTE-től független – bármennyi a használók száma, az ár azonos, valamennyi használó egyidejűleg dolgozhat ugyanazzal a címmel,
- FTE-től függő – az e-termék ára függ a használók számától, egy cím ára alacsonyabb, mint az előző esetben, de egyszerre csak korlátozott számú felhasználó férhet hozzá ugyanahhoz a címhez. Az e-publikációk beszerzése során a könyvtárak az alábbi hozzáférési módok közül választhatnak:
 - „Állandó elérés” – egyszeri fizetés mellett a könyvtár és a kiadó olyan licencmegállapodást köt, amely lehetővé teszi az e-források korlátlan ideig történő elérését. A könyvtár dönthet, hogy milyen időközönként él az adatbázis-frissítés/bővítés lehetőségével.
 - „Éves előfizetés” – lehetőséget biztosít a könyvtárnak egy évre az e-források megvásárlására.
 - „Rugalmas előfizetés” – lízingelven működik, a könyvtár minden évben előfizet és bizonyos idő után (pl. 3 év) állandó hozzáférési jogot szerez.
 - „Kreditrendszer” – e modell esetén speciális, előfizetésen alapuló, igény szerinti elérést biztosítanak az „amennyit használ, annyit fizet” elv alapján. A könyvtárak számára kínált e-termékek árát a fentiekén kívül más szempontok is befolyásolhatják: a korábbi, tartalmában rövidebb kiadásváltozatnak az állományban való megléte például csökkentheti az árat. A kiadó által följánlott (nem a könyvtár által válogatott) kollektívák esetén többnyire kedvezményes árat biztosítanak. Az e-könyvek technológiai támogatottsága (pl. statisztikai jelentés, MARC-rekord szolgáltatása) is befolyásolja az árakat. Megjegyzendő továbbá, hogy az árak nem kis mértékben függenek a nemzetközi forgalmazóktól.

Hogyan kerülhetnek e-könyvek a könyvtárakba? Az elektronikus kiadványok gyarapításakor a megfelelő tartalom és hozzáférési mód kiválasztása

mellett fontos szempont a kereshetőség és a felhasználóbarátság. Fontos különbséget tenni az e-könyvek forgalmazása vonatkozásában a végfelhasználó és a könyvtár között, az utóbbiak számára kínált lehetőségek ugyanis mind technológiai, mind jogi értelemben eltérőek. Ilyen tekintetben van jelentősége a digitális jogkezelés eszközeinek.

A DRM (*Digital Right Management*) célja a szerzői jogok védelmének biztosítása. Megakadályozza az illetéktelen sokszorozást és terjesztést, védi a szellemi tulajdont, a szerző és a kiadó jogait.

Hogyan működik a DRM? Ha a vásárló közvetlenül a kiadótól vesz e-címet, a következő szabályok vonatkoznak rá:

- csak meghatározott számú számítógépre töltheti le (rendszerint 6),
- meghatározott időn belül (pl. 14 nap) le kell töltenie,
- nem továbbíthatja másik számítógépre,
- nem kölcsönözheti, nem árulhatja, nem adhatja tovább más olvasónak,
- nem másolhatja az e-könyv tartalmát,
- nem másolhat és helyezhet át más tartalmakba 15 oldalnál nagyobb szöveget évente,
- nem másolhatja a grafikonokat, képeket, művészi ábrákat,
- nem tehet bejegyzéseket az e-könyvbe.

Az e-könyvek intézményi, könyvtári használata esetén a könyvtár az árban megfizeti a kölcsönzési jogot, amelyet használói számára vásárol meg.

A könyvtár nem azért veszi meg az e-könyvet, hogy állományba vegye és a szerverén tárolja, az e-könyv olyan PDF/HTML fájl, amely elveszti a jelentőségét, ha nem társul hatékony keresőrendszerrel. Azok a vélemények, hogy az e-könyv általánosságban nem az archiválást és a kiadványok hosszú távú megőrzését célzó gyűjtemények építését szolgálja, már csupán a technológia gyors változása miatt is megalapozottak.

A könyvtár az e-könyv megvásárlásával többet kap, mint csupán a tartalmat. A kiadó felelősséget vállal az általa kínált kiadvány aktualizálásáért. Licencszerződésben szabályozzák, hogy a megvásárolt e-címek mennyi időre kerülnek a könyvtár tulajdonába. Az elektronikus szakkönyvcsomagok gyakorlatilag a kiadó/szolgáltató szerveréről érhetőek el, és különböző szintű keresőrendszerekkel egészülnek ki, esetenként szakértői vagy súlyozott keresési lehetőségeket, integrált szótárakat stb.

kínálva. A keresők működése az e-könyvekhez kapcsolódó metaadatokon alapul.

A használók a könyvtári e-könyvekhez a kiadók és a könyvtárak között kötött licencszerződés alapján jutnak hozzá. Fontos különbség, hogy a használók a könyvtári e-könyvekhez nagyobb jogosultságokat kapnak, mint ha egyénileg, közvetlenül veszik meg a kiadótól.

A regisztrált könyvtárhasználó, beiratkozott olvasó a könyvtári e-könyvet letöltheti, keresést folytathat rajta, másolhatja, számítógépre helyezheti, e-mailben elküldheti saját vagy más címére, nyomtathatja. Az olvasó saját személyes céljaira, tudományos-kutatási, oktatási, tanulási céllal vagy belső terjesztésre is használhatja az e-könyvet. Harmadik fél számára nyomtatott formában vagy elektronikus formában személyes felhasználás céljából közvetítheti, oktatási vagy tudományos kutatási tevékenység keretében. Nem használhatja rendszeres kereskedelmi célú tevékenységre vagy terjesztésre. Az olvasó a cikkek részeit, az ábrákat, grafikonokat és más anyagokat, saját publikációs tevékenységében tudományos-kutatási vagy oktatási céllal fölhasználhatja.

Az intézményi hozzáférést néhány hitelesítő eszköz alkalmazása biztosíthatja, amelyek közül a könyvtárak válogathatnak: IP-címhez kötött szolgáltatás esetén az információk egy konkrét könyvtár, egyetem intézményi IP-címén keresztül, a rendelkezésre álló számítógépeken érhetőek el. Az azonosító/jelszó alapú hozzáféréssel különböző helyről csatlakozó használók vagy különböző IP-címmel rendelkező intézmények juthatnak hozzáféréshez. URL címes hitelesítés esetén a könyvtár weblapján keresztül bárki hozzáférhet az e-publikációkhoz, aki rendelkezik a szolgáltatás igénybevételéhez szükséges azonosítóval és jelszóval. A távoli elérés és proxyszerver fizikai jelenlét nélkül biztosítja az otthonról történő munkát. Az URL, azonosító/jelszószolgáltatás a legkomfortosabb felhasználói igényeknek felel meg. A proxyszerver kapcsolatot biztosít több számítógép között, melyvel távolról bejelentkezhetnek a könyvtár belső hálózatába és elérhetik az információkat.

A felhasználók kiszolgálásához a kiadók további könyvtári szolgáltatásokat biztosíthatnak, ilyen a MARC rekord. A MARC a bibliográfiai tételek nemzetközi szabványos digitális formátuma. Az e-könyvekhez kapcsolódó MARC szolgáltatás a könyvtárak számára többnyire ingyenes.

Egy másik hasonló szolgáltatás a használói statisztikák készítése, amely a könyvtárak számára azért fontos, mert ezek segítségével tudják megítélni beszerzéseik indokoltságát.

Az idézetek, hivatkozások exportálása a tudományos kutatómunka számára elengedhetetlen eszköz. A hivatkozások kívánt formára hozását külső programok teszik lehetővé, automatizált módon.

Az elektronikus kiadványok a nyomtatott publikációk alternatív lehetőségét biztosítják jelenleg és a jövőben is. Jelentőségük, funkcióik, elérhetőségük, kiegészítő szolgáltatásaik, használói komfortjuk

miatt egyre inkább a nyomtatott formák konkurenseivé válnak. Az elektronikus publikációk világa folyamatosan változik, a minőségi szempontok a mennyiségi szempontok elé kerültek, az egyes tartalmak és a kapcsolódó technológiai támogatások közötti választás, a próbaverziók tesztelésének lehetősége a könyvtárak számára biztosítja a szisztematikus és költséghatékony beszerzést.

/GROSS, Jozef: Odborné elektronické publikácie v prostredí knižníc. Funkcionalita, prínos, nové trendy. = Itlib, 3. sz. 2012. p. 5–10./

(Prókai Margit)

Kedves Olvasóink !

A következő alkalommal
összevont lapszámmal
jelentkezünk.

A tmt
szerkesztősége